MIHAI ŞELARU
Profesor la Clinica de Psihiatrie a
Universităţii de Medicină şi Farmacie
= Iaşi =

POLIVALENŢA CONDIŢIEI UMANE. STRUCTURI TEMPERAMENTALE

În colaborare cu:
Dr. **DORINA DONCIU**
Medic primar psihiatru

Editura Dosoftei IAŞI

MIHAI ŞELARU
Profesor la Clinica de Psihiatrie a
Universităţii de Medicină şi Farmacie
= Iaşi =

POLIVALENŢA CONDIŢIEI UMANE. STRUCTURI TEMPERAMENTALE

În colaborare cu:
Dr. **DORINA DONCIU**
Medic primar psihiatru

ANDRIEŞ C. LUCIAN
Nr 2821
Biblioteca Personală

- 1996 -

I. INDIVID. INDIVIDUALITATE

Structurarea şi organizarea ierarhică a părţilor şi proceselor organismelor animale, de la cele inferioare şi până la cele superioare se realizează pe treptele evoluţiei filogenetice, pe baza unor stratificări evolutive, nu în sensul unei similitudini de organizare pe verticală particulară straturilor geologice, ci a realizării unor legături morfo-funcţionale dinamice integrate unitar şi subordonate funcţional structurilor suprajacente şi în final sistemului nervos, care unifică diversitatea verigilor integratorii umorale şi endocrine realizând mecanismele neuro-endocrino-umorale de integrare funcţională a întregului organism, deci inclusiv ale creierului, iar în cazul omului realizează vastul sistem de reglare psiho-neuro-endocrino-umorală.

La om deci, reglarea funcţiilor organismului include diferenţiat mecanismele psihice superioare, care subordonează mecanismele primare neuro-endocrino-umorale şi realizează reglarea *psiho-neuro-endocrino-umorală* subordonată la rândul ei comportamentului socio-cultural, organismul uman răspunzând astfel la o infinitate de semnale şi simboluri care aparţin nu numai mediului fizic, natural, ci şi îndeosebi mediului socio-cultural, iar prin intermediul conştiinţei are loc nu numai integrarea formelor inferioare de reflectare în cadrul unei noi realităţi continuu contradictorii *natură-cultură*, *biologie-societate* ci şi o depăşire a acestor nivele prin integrarea existenţei biologice fără anularea ei în existenţa socială care amplifică, diversifică şi modelează însăşi mecanismele biologice conferindu-le totodată o nouă calitate prin integrarea lor la un nivel de reglare necunoscute lumii naturale.

Prin mecanismele psihice superioare structurile subjacente biopsihice de natură arhi sau paleopsihică ale personalităţii sunt

subordonate legităților existenței sociale, lumii valorilor, nu în mod direct, ci mijlocit prin intermediul conștiinței, al factorului subiectiv care-l include și pe cel biopsihic și realizează anticiparea care prin ***operațiuni de transfer sau interferență*** se împlinește dinamic în acțiune subiectivând lumea și obiectivându-se totodată printr-o permanentă polarizare și depolarizare în raport cu obiectele lumii naturale și cu semenii în cadrul existențial social.

Se cunoaște în acest sens influența pe care o exercită diferențial prin cuvânt autosugestia ca și heterosugestia individuală sau de grup asupra parametrilor funcționali ai organismului, asupra sistemului nervos vegetativ, determinând modificări ale pulsului, ritmului cardiac și respirator, modificări ale biocurenților cerebrali și respectiv ale electrocardiogramei și electroencefalogramei ca și asupra unor procese metabolice, moleculare. Aceste fapte demonstrează unitatea structurilor personalității, răspunsul ei ca totalitate sistemică progresiv și ierarhic diferențială în același timp, cu remanieri funcționale și corelații structurale de la nivelul psihicului până la fenomenele biofizice subcelulare și submoleculare și invers, de la nivel molecular până la nivelul conștiinței. Ceea ce apare cu totul deosebit în cazul omului este capacitatea de a se autoregla - prin dezmărginire sau limitare concentrică - în mod conștient sau nu, și în acest sens, de exemplu, practica yoginilor, autohipnoza, trainingul autogen, relaxarea progresivă, etc. până la relaxarea însăși rigorilor propriilor existențe sunt dovezi ale capacității umane de a-și depăși, într-un sens sau altul, însăși limitele existenței sale specifice.

În sensul celor de mai sus se poate afirma că societatea a transformat natura omului, a umanizat-o devenind în acest mod **natură umană** pe care continuă s-o modeleze permanent în anumite limite peste care nu se poate trece, după toate probabilitățile. Adâncimile și înălțimile naturii umane nu le cunoaștem încă în suficientă măsură și nici nu posedăm încă metodologia corespunzătoare de a le aborda într-un mod satisfăcător. Oamenii mai curând au intuiția rezervelor nebănuite de energie, de care dispune fiecare om, dar nu știm încă în ce mod conștiința poate influența în sens pozitiv sau negativ utilizarea acestor

energii şi mai ales cum pot fi ele folosite în mod raţional. Elementul de structură socială impregnează în întregime nu numai structurile noastre psihice dar şi pe cele biologice, dând un sens propriu relaţiilor dintre structurile biologice şi cele psihice ca şi interrelaţiilor dintre funcţiile biologice, dintre structurile psihice şi conţinutul lor. În cele mai intime cute ale sufletului fiecăruia dintre noi, disecând cu atenţie, vom descoperi existenţa elementelor culturii spirituale ale mediului în care ne-am format şi răspundem în funcţie de structurile spaţio-temporale ale matricei sociale în care ne-am dezvoltat, oricât de independent, original şi creator ar fi comportamentul nostru individual pe baza diferenţierii în sens ascendent a personalităţii.

Socializarea superioară a individualităţii creează independenţă tocmai prin încorporarea în structurile interioare a modelelor universale de existenţă umană, ceea ce duce la o perfecţionare a conţinuturilor psihice dar şi a elaborărilor mintale anticipative. Această dezmărginire a individualităţii este însă în mod inevitabil dublată de o creştere a restricţiilor impuse prin autoreglaj, restricţie care nu întotdeauna are şi un sens pozitiv. Se pare că realizarea superioară a naturii umane se intercondiţionează sincrono-diacronic armonios şi totodată contradictoriu cu realizarea esenţei umane atât în sensul profunzimilor ca şi în sensul înălţimilor condiţiei umane, a aspectelor sale dominante ascendente sau descendente. O uzură sau deviere a potenţialităţilor naturale poate surveni atunci când în mod nerațional supraevaluăm universul de inhibiţii pe care societatea îl edifică asupra vieţii organice după cum invers, o supraevaluare a disponibilităţilor native prin tendinţă de autodepăşire supradimensionată conflictual cu motivaţie egofilă, poate constitui un *toxic* deosebit de periculos pentru natura umană, oricât de bine echilibrate ar fi mecanismele sale intime de autoreglaj.

Deci, în raport de particularităţile genotipice şi fenotipice în carnea şi sufletul individualităţii, multifactorial determinate sub aspect endo-exogen, omul ca fiinţă naturală şi socio-istorică se află sub influenţa interacţională a bogatei constelaţii de determinări cu acţiune simultană constituită de manifestările diferenţiate ale legităţilor fizice, chimice, biologice, ecologice, psihologice şi valorice social-istorice, în

raport cu care omul satisfăcându-şi trebuinţele sale bio-psiho-sociale în cadrul colectivităţii umane se autodetermină, autodepăşindu-se totodată şi realizându-şi virtuţile sale umane îşi umanizează fiinţa şi mediul său existenţial, în ciuda numeroaselor servituţi ce-i vin din exterior sau din însăşi alcătuirea sa interioară şi care grevează pozitiv sau negativ asupra realităţii sale corporale. Această permanentă depăşire a condiţiilor şi condiţionărilor sale, omul o realizează mobilizându-şi energiile naturale şi psihice, punând în joc întregul edificiu de substanţă şi forţă corporală sau psihică de care dispune pentru a realiza ca autor şi ca actor propria sa istorie. În acest sens, individualitatea umană îşi interiorizează valorile. Dar în această aventură fantastică de realizare prometeică a umanului, fiecare individualitate participă în mod diferenţiat în raport cu posibilităţile naturale şi psihice afectiv-energetice şi intelectiv-directoare, valoric diferite de la un subiect la altul şi evident de la o epocă la alta.

În funcţie de aceste particularităţi individuale, naturale şi de natură socio-culturală, de gradul stocării experienţei generale umane, de prelucrare, participare şi restructurare a patrimoniului social şi de creare a bogăţiei sociale, personalitatea este diferit angajată însă nu în mod predominant şi doar biologic determinat, la aceasta participând cu rol hotărâtor nivelul multidimensional de dezvoltare şi de organizare internă a funcţiilor psihice şi de asemenea, nivelul la care se realizează rolul şi statutul personal în ansamblul experienţei individual diferenţiate, a relaţiilor şi a condiţiilor existenţei sociale ca şi a sistemului de valori pe care-l promovează. De nivelul de realizare bio-psiho-socială a posibilităţilor individuale şi de nivelul şi de semnificaţia valorică a activităţilor realizate vor depinde elaborarea motivaţiilor care îşi au obârşia la punctul de intersecţie a determinărilor umane în care operează acţiunea şi, la fel, în aceeaşi interferenţă relaţională găsindu-şi originea trebuinţele ca şi aptitudinile şi atitudinile.

Instrucţia ca şi educaţia, ca modalităţi de acţiune interumană, spontană sau conştientă, contribuie în mod esenţial dimpreună cu condiţiile obiective şi subiective individuale şi generale, la perfecţionarea potenţialităţilor aptitudinale individuale ca şi la modelarea concordanţei dintre aptitudini şi atitudini, dintre trebuinţe şi posibilităţi de satisfacere,

însă aceste procese nu pot să niveleze diferențele individuale naturale și cele câștigate prin interiorizarea experiențelor psiho-sociale ci, dimpotrivă, se poate, eventual, afirma că între intervenția activă a educației și prezența unor predispoziții reale este o condiționare reciprocă pe care orientarea profesională și educația încearcă s-o evidențieze cu scopul mărturisit de a opera prognoze și a realiza optimizări ale proceselor de asimilare și acomodare adaptativă.

Diferențele individuale naturale constituie o trăsătură desigur necesară și caracteristică omului cât și lumii biologice în general. Admițând, subliniind, evidențiind și explicitând esența socială a personalității și respingând concepțiile biologizante în explicarea determinismului personalității, nu urmează de aici că negăm rolul biologicului și a legităților sale în structurile personalității, după cum nu identificăm noțiunea de individ, caracterizat în mod esențial ca realitate existențială naturală cu logica sa internă particulară, cu noțiunea de personalitate a cărei esență este de natură predominant socială. Diferențele dintre individ și personalitate sunt încă relative, deoarece nu se poate concepe și înțelege în mod adecvat personalitatea în afara structurilor biologice ale individului uman concret, la fel după cum nu se poate înțelege societatea ruptă de legitățile biologice, naturale, fără existența și interacțiunea indivizilor umani naturali vii.

Societatea modelează și favorizează în condiții optimale dezvoltarea sistemului deschis al particularităților fizice și psihice ale interiorității individuale, însă individul nu trebuie fracturat nici conceptual, de natură, tot așa după cum nu trebuie opus ireconciliabil culturii sau la ceea ce denumim individualitate și personalitate, deoarece pe parcursul dezvoltării se realizează sinteza unică natură-cultură în structurile ireductibile ale individualității, grație oceanului uman al comunicării și activității. De aceea, considerăm că este necesar să se înțeleagă însăși relația indisociabilă dintre individ, individualitate, persoană, personalitate, ca expresii ale întrepătrunderii dintre particular și general, fenomen și esență dezvoltate în cursul realizării activității sociale pe baza căreia se elaborează particularitățile psihice pe măsura calității maturizării condițiilor interne și a condiționărilor calitative ale

structurii sociale, a climatului social, a relațiilor pe care le realizează și le interiorizează în mod corect fiecare individ și prin intermediul cărora rezonează ca într-un ecou unic și unitar trecutul și prezentul umanității.

Individualitatea, oricât de simplă ar fi ea, nu apare ca o existență inautentică, nenecesară, inexplicabilă și nediferențiată sub aspect inter- și intrapsihic, ruptă de ansamblul relațiilor sale obiective, reale cu lumea obiectivă naturală și socială. Fiind considerată în ansamblul mișcării și determinărilor sale, individualitatea are conținut și formă ca și modalități diferite de reactivitate în raport cu realitatea prin absorbția modelelor și condiționărilor externe chiar dacă nivelul său de organizare structurală este inițial nedesăvârșit. Ea vine însă în mediu ca individ cu o sumă de predispoziții și potențialități, cu un sistem de acțiuni complexe cu program central de declanșare, genetic determinate, pe baza cărora reacționează în mod reflex, spontan la stimulările intero-, extero- și proprioceptive, dar în același timp activ prin învățare latentă, predeterminare senzorială sau imprinting, realizând asimilările și acomodările adaptative atât ca ființă particulară dar și ca ființă cu devenire generală în limitele a ceea ce este universal în cadrul speciei.

În cadrul realității sociale și naturale individul uman se comportă în mod particular și diferențiat în raport cu condițiile obiective ale existenței naturale dar în mod particular în raport cu condițiile obiective ale existenței sociale cu caracter crescut de generalitate, individualitatea fiind simultan interioritate și exterioritate, de un ordin superior. În cadrul lumii obiective individul uman se manifestă relativ independent după ce s-a impregnat de individualitatea umană pe baza particularităților sale înăscute diferite calitativ, genetic determinate și social modelate, care-i conferă în mod particular trăsături diferențiale de la un individ la altul, dar în același timp generale și dependente obiectiv în raport cu trebuințele vitale pe care este nevoit să le satisfacă, pe baza apropierii treptate a realității înconjurătoare prin dezvoltarea capacității de cunoaștere și acțiune asupra obiectului în contextul normativității valorice socio-culturale și în relație cu nivelul de dezvoltare a conștiinței de sine.

Opoziția și supunerea, dependente și automodelate totodată, față de condițiile de mediu natural și social izvorăsc din realitatea sa ca existență individuală contradictorie și sunt rezultatul și manifestare a relațiilor sale în contextul vieții naturale și sociale. În cadrul raporturilor care se stabilesc între cei doi termeni ai relațiilor de mai sus, structura biopsihică individuală și multitudinea determinărilor psiho-sociale, se manifestă proprietățile particulare ale individului ca și cele universale modelator-formative ale mediului. Fără existența individului ca realitate naturală cu disponibilitățile substratului său morfo-funcțional și biopsihic, cu trebuințele și particularitățile sale funcționale și ale mediului natural și social ca realități și surse existențiale și totodată cu însușiri universale față de existența individuală concretă, nu putem înțelege interconectarea și intercondiționarea funcțională și nici însușirea, luarea în stăpânire prin activitate și comunicare de către individ a mediului, încorporarea reflectorie activă și anticipativă a acestuia în structurile sale interne, inițiale, proces în urma căruia, prin dezvoltarea conștiinței de sine se neagă prin depășire anticipativă individul în ceea ce el are nativ și spontan în procesele adaptative și biopsihologice particulare din punct de vedere structural și substanțial energetic și motivațional, obiectivându-se în ceea ce este universal cu motivații și disponibilități energetic-aptitudinale superioare și deci individualizându-se totodată.

Individualitatea reprezintă în fond, rezultatul particular al întrepătrunderii necesare dintre individual și general, umanizarea structurilor biopsihice cu trecerea consecutivă de la adaptarea spontană la începuturile adaptării socio-culturale conștiente.

Trăsăturile individului la începutul existenței sale au ca manifestarea singulară caracterele și particularitățile dinamico-energetice ale structurilor biopsihice ale acestui individ concret, unic și nepenetrabil, care este omul, însă esența legităților existenței sale este universală din punctul de vedere al speciei și se realizează prin satisfacerea trebuințelor primare în raport cu mediul natural și intern cu singura mențiune că la acest nivel uman, chiar de la început, socialul își pune amprenta și se grefează asupra manifestărilor naturalului deținând

rolul determinant în raport cu disponibilitățile naturale în procesul de individualizare și de elaborare a aptitudinilor și a celorlalte procese psihice.

Dinamica individualității și a individualizării cu logica sa internă naturală și cu momentele sale legice de criză și impas, cu oscilațiile și expresiile sale contradictorii, se raportează la aceste interrelații dintre ceea ce este dat în mod natural și deci inițial și particular, și ceea ce se află ca universal reprezentat de condițiile naturale de mediu ca și în cele create de om (lumea neorganică a omului) sub forma civilizației materiale și spirituale, încorporate sau nu optimal ca fenomene subiective, ca modalități interioare de conduită prin imense sacrificii și îndelungate suferințe. Însă individul ca modalitate particulară de existență biologică exprimă forma concretă a unei existențe biologice particulare dar și universale, totodată, rezultat al întregii evoluții naturale grevată în structurile individualității și exprimată sub forma fenomenelor de variabilitate, plasticitate și anticipare adaptativă. Sub acest aspect noțiunea, cel mai adesea neglijată sau superficial tratată de **individ**, ne apare ca deosebit de importantă atât pentru biologie în general, ca și pentru psihologie în special, pentru teoria personalității în particular, mai ales din punctul de vedere al premiselor și potențialităților bio-psihice, motivațional-energetice primare, inițiale și a mecanismelor adaptative elementare spontane.

Individul ca organism, așa cum se sublinia mai sus, se caracterizează prin aceea că, sub aspectul său concret este o ființă unicat, particulară, aparte, cu trăsături de structură morfologică, de reactivitate funcțională, de legi de existență, de trebuințe vitale, etc., care-i sunt caracteristice și specifice și care se manifestă cu relativă spontaneitate atât sub acțiunea condițiilor de ordin natural dar și social. Pe baza acestor particularități morfo-funcționale singulare și nerepetabile, manifestate sub forma continuității și a unei relative stabilități individul, ca unitate indivizibilă dar deschisă este capabil de existența vitală independentă, ca și de asimilare, acomodare și dezvoltare în timp, caracteristică și particulară numai pentru el.

Aceste elemente morfo-funcționale inițiale, elaborate în decursul îndelungatei evoluții umane, caracterizate printr-un anumit nivel de reactivitate și de integrare bio-psihică, diferită în raport cu mediul existențial vor reprezenta mecanismele matriceale materiale ale biografiei sale dramatice ce se vor realiza și consuma calitativ superior sau nu și se vor manifesta conștient ca și inconștient ulterior, în cadrul relațiilor active cu mediul ambiant, în contextul vieții sociale realizându-se comportamentul plurimodal determinat biologic, psihologic și social, fondat pe asimilarea valorilor, pe crearea și promovarea acestora ca modalitate fundamentală de existență și supraviețuire a însăși speciei umane.

Cele mai înalte valori sociale nu se pot desprinde de existența corporală, individuală și de trebuințele sale primordiale vitale, etc., deoarece atunci când ne raportăm la idealul dezvoltării polivalente a capacităților umane, avem în același timp în vedere starea de sănătate corporală și psihică, dezvoltarea multivalentă a disponibilităților, potențialităților și trăsăturilor sale ideo-afective și aptitudinale în condițiile asigurării climatului social optimal necesar satisfacerii libere a nevoilor, trebuințelor și aspirațiilor umane, materiale și spirituale. Nu se poate concepe sănătatea psihică fără sănătatea corporală în același timp; nici nu putem să înțelegem asimilarea, promovarea și realizarea creatoare a valorilor materiale și spirituale și în contextul acestor realizări, realizarea fericirii personale, decât în condițiile realizării individuale și comunitare, fără mobilizarea forțelor naturale și spirituale de care dispune omul, de raportare conștientă față de sine și de calitatea mediului natural, socio-cultural în prezența unor condiții optime biologice, psihologice și sociale care să asigure și să garanteze manifestarea neîngrădită a fiecărui om.

François Mauriac, subliniind miracolul diversității individualităților, a diversității figurilor umane, se exprima după cum urmează: "*Un miracol pe care nici nu-l mai observăm, atât apare de comun, este faptul că nici o față umană, din câte există și din câte au existat, nu reproduce pe o alta...Nu găsesc două chipuri identice în natură. Nu există nici o singură ființă care să reproducă exact și*

trăsătură cu trăsătură vreunul din miliardele de oameni care ne-au precedat. O ființă umană este trasă într-un exemplar unic, niciodată reprodus de când este lumea lume. Acest caracter singular, de neînlocuit al celei mai utile creaturi omenești și care este de fapt o evidență... ne împiedică să confundăm oamenii între ei ..., ne ajută să-i recunoaștem în mijlocul mulțimii ... Acest caracter singular mă ajută să înțeleg că fiecare poate fi eroul acestei drame a mântuirii al cărei preț eternitatea"[1]

Acest individ uman identic cu sine, unic și de neînlocuit în integralitatea sa, constituie baza biologică a personalității, baza naturală indispensabilă din care numai mediul social, ca demiurg universal al umanului poate face din fiecare om o individualitate irepetabilă și din fiecare personalitate o existență conștientă de sine ce se autodetermină creând și recreând valorile cotidiene ale existenței sale dramatice dar eroice ca și miracolul propriei sale existențe și ale neîntreruptei sale autodepășiri biologice, psihologice și sociale în necontenita aspirație a omului spre piscurile ozonate ale însoritului umanism deplin în manifestările sale și universal în realizările sale concrete.

Filozoful A.Schopenhauer, referindu-se la individ nota că: "*adânca durere pe care o resimt la moartea unui prieten provine din resentimentul că în fiecare individ există ceva nedefinit, propriu doar lui și ca atare, absolut de neînlocuit,* ***Omne individum irrepetabile***".

Individul, atât sub aspectul caracteristicilor particulare ca și a celor generale de specie, pe care le are încrustate și încorporate în memoria biologică a structurilor sale, de la nivelul ansamblelor moleculare până la cele bio-psihice și care ascultă de **logica sa naturală intrinsecă**, ne apare ca un produs primar, de specie, în timp ce individualitatea este rezultatul, produsul de devenire, determinant de existența socială, obiectivă și subiectivă independentă de individ, dar transformată prin activitate și incorporată în elementul subiectiv individual, conștient și inconștient, cu un statut de existență particulară prin care biologicul se integrează în social, iar socialul este integrat și

[1] Cf.Jean Rostand, *Corespondeța unui biolog*, Editura Enciclopedică Română, București, 1975, pp. 51-52

integrant pentru biologic prin intermediul conştiinţei cu multitudinea deschiderilor şi închiderilor sale. Din punct de vedere biologic, termenul de **individ** presupune a anumită diferenţiere internă, genetic programată a organismului pe baza unei organizări structurale dinamice cu corelaţiile şi organele funcţionale, ceea ce asigură autonomia relativă în raport cu mediul. Sherrington consideră individualitatea ca o formă constituită din miliarde de celule vii care realizează o unitate integrată morfo-funcţional şi de acţiune totodată. Perfecţionarea unităţii morfo-funcţionale şi a mecanismelor de reglaj integrativ sunt surse materiale cu valenţe funcţionale deschise profilării individualităţii. Dacă orice structură biologică poate reprezenta un individ nu însă orice individ poate deveni o individualitate, ci numai acel sistem unic şi unitar integrat care are o structură calitativ superioară şi complexă, diferenţiată şi specializată optimal din punct de vedere morfo-funcţional, capabil de a se comporta compatibil cu perpetuarea sa în raport cu necesităţile impuse vieţii de condiţiile de mediu. Diferenţierea sistemelor adaptative începe de la unicelulare, însă acestea nu pot asigura existenţa unui sistem complex, amplu şi fin diferenţiat în adevăratul înţeles al cuvântului, deşi o organizare sistematică integrată şi unitară care să permită schimbul de informaţie, energie şi substanţă necesară vieţii este prezent şi în cazul protozoarelor.

Individul ca existenţă naturală este determinat în mod esenţial genetic, prin legile eredităţii, iar configuraţia sa bazală morfo-funcţională determină o structură bio-psihică cu un stil particular în planul fenomenologic unitar de adaptare ce se actualizează în raport cu programul genetic realizat, dezvoltat, perfecţionat şi înscris de dezvoltarea filogenetică. Trăsăturile calitative organice, morfo-fiziologice îşi au importanţa lor deosebită în determinismul mecanismelor neuro-endocrino-umorale ce realizează unitatea şi integritatea trebuinţelor primordiale, procese necesare atât pentru existenţa individului ca şi pentru edificarea structurilor funcţional-energetice necesare realizării tuturor straturilor personalităţii, pe linia asigurării materiale a vieţii în general, ca şi bio-psihismului iniţial în particular. De aici nu trebuie să conchidem că organicul cu structura sa

bio-psihică prin sine însăşi determină profilul şi structura psihică de ansamblu a sistemului uman, ci că doar favorizează în incidenţă aleatorie calitativ diferită de la un individ la altul doar numai anumite trăsături, dimensiuni şi particularităţi psihice iniţiale, bazale, fundamentale, un tonus bazal particular.

Individul uman reprezintă o unitate dinamică relativ independentă şi totuşi dependentă de legile biologice şi sociale ca şi de propria sa alcătuire psihologică totodată. Indepedenţa ca şi dependenţa individuală minimalizată de unii, hipertrofiată de alţii, este o realitate dialectic polară şi ca atare contradictorie care-şi desfăşoară valenţele activităţii dependente de condiţionarea atât naturală cât şi socială şi care-i străbate, şi-i impregnează toate fibrele existenţei sale unitare simultan biologică, psihologică şi socială. Indepedenţa omului ca individualitate se exprimă prin interdependenţele sale biologice, psihologice şi sociale cu acţiune simultană dar, şi cu tensiunile lor pluridirecţionale şi plurivalente dar unitar integrate, iar înţelegerea acestor dependenţe şi independenţe din care rezultă însăşi conştiinţa sentimentului de libertate şi de noblete a condiţiei umane, care întăreşte convingerea ideo-afectivă că independenţa sa este cu atât mai mare cu cât mai vaste, multilaterale, profunde şi dinamice, în raport cu realitatea naturală şi psihosocială sunt dependenţele sale înţelese şi în raport cu care omul se autodetermină în mod conştient şi creator.

Din acest punct de vedere individualitatea este opera influenţei sociale ce se exercită asupra individului, însă, oricât de dependent ar fi individul de societate, influenţa sa independentă asupra societăţii nu este deloc neglijabilă dacă se au în vedere statusul şi rolurile sale. Omul, ca fiinţă activă este un creator de societate şi de oameni, un factor activ de transformare a mediului şi de înfrumuseţare sau de anulare a vieţii şi nu un simplu cefalopod dotat cu spiritualitate.

Individualizarea fiinţelor se realizează în decursul evoluţiilor filogenetice şi, în mod particular în cursul dezvoltării ontogenetice. *Individualizarea filogenetică* se realizează la nivelele din ce în ce mai evoluate de organizare morfo-funcţională şi respectiv, pe măsură ce se dezvoltă şi se perfecţionează mecanismele de reglare adaptivă neuro-

endocrino-umorală de răspuns şi asimilare a mediului, atingând cele mai înalte nivele pe măsură ce se edifică şi se diversifică sistemul de acţiuni complexe în raport cu mediul extern şi intern şi se perfecţionează şi se complexifică sistemele integrative cerebrale genetic programate cu corelaţii funcţionale arhi şi paleopsihice. O dată cu dezvoltarea sistemului nervos central şi îndeosebi la vertebratele superioare şi hominide, nivelul de indidividualizare filogenetică atinge cea mai complexă şi totodată superioară treaptă de dezvoltare, ca urmare a gradului mai mare de dezvoltare comportamentală şi desprindere din chingile fixe ale determinismelor genetice, ceea ce permite o mai amplă libertate de răspuns individual la excitanţii multipli şi amplu diferenţiaţi din mediul extern şi intern incorporat.

Sistemele morfo-funcţionale realizează un tot unitar sistemic şi armonios sau nu integrat şi cu o relativă autonomie în raport cu întregul ca şi a întregului la rândul său, în raport cu mediul. Din cele de mai sus, putem conchide că diferenţierea şi integrarea reprezintă bazele materiale organice ale individualizării privită din punctul de vedere al evoluţiei filogenetice. Din această perspectivă individualizarea fiinţelor organice este un proces istoric şi atinge cei mai înalţi parametri realizând şi cele mai mari performanţe odată cu apariţia hominidelor şi în special odată cu apariţia necesară sau accidentală a omului.

Din punctul de vedere *ontogenetic* individualizarea se realizează sub imperiul interrelaţiilor legice dintre individ şi mediu, în cursul proceselor dinamice stadiale adaptative, de permanentă echilibrare a sistemului hipercomplex organism-ambianţă, în relaţie şi prin intermediul condiţiilor şi particularităţilor iniţiale ale mediului intern, dinamice şi ele la rândul lor, în relaţie indisociabilă cu mediul extern în edificarea mecanismelor sale adaptative la stimulările mediului extern. Se cunoaşte că fiecare organism, de la unicelulare până la om inclusiv, îşi are individualitatea sa particular determinată biofizică, biochimică, fiziologică, etc. Această individualitate biologică umană este rezultanta trăsăturilor generale de specie, rezultat necesar al îndelungatei evoluţii a lumii vii în interacţiunea permanentă cu calitatea şi semnificaţia infinit diferită pentru fiecare individ, a influenţelor şi condiţiilor de mediu

natural şi îndeosebi social exercitate asupra sa în cursul dezvoltării individuale ontogenetice.

Individualizarea la nivel ontogenetic uman este rezultanta proceselor permanente şi contradictorii de asimilare şi acomodare adaptativă, de metabolizare interioară spontană şi totodată conştientă a acestor condiţii şi ca atare, de incorporare armonioasă sau nu în structurile interne ale influenţelor exercitate de ambianţă, în raport cu particularităţile individuale iniţiale şi câştigate prin activitate, din care rezultă, în ultimă instanţă, posibilităţile de a rezolva contradicţiile dintre condiţionările interne şi externe, de a elabora semnificaţiile plurivalente şi plurimodale ale influenţelor exercitate asupra sa şi în raport cu care în mod sintetic şi reflectoriu se elaborează structurile şi răspunsurile comportamentale adaptative în concordanţă sau nu cu aceste condiţii contradictorii raportate la legităţile naturale şi la principiile normativităţii conştiinţei sociale.

În cursul dezvoltării ontogenetice are loc acest proces contradictoriu de edificare şi perfecţionare a structurilor morfo-funcţionale care va asigura realizarea necesităţilor obiective şi subiective prin complexificarea, diferenţierea, specializarea şi restructurările stadiale dinamice ale sistemelor funcţionale bio-psiho-sociale ale personalităţii în unitatea lor indivizibilă şi contradictorie totodată cu mediul ambiant.

Fără perfecţionarea stadială a structurilor morfo-funcţionale ale organismului şi îndeosebi a maturizării structurilor cerebrale, în particular a mielinizării lor şi a realizării aparatelor funcţionale cerebrale, nu se poate înţelege realizarea organelor interfuncţionale dinamice specifice ale reflectării şi anticipării, constituirea, diferenţierea, şi restructurarea necesară proceselor de receptarea diferenţiată şi integrare unitară prin analiză şi sinteză polifuncţională a influenţelor de mediu. Ca atare, nu numai existenţa din ce în ce mai independentă şi de autonomie ascendentă şi totuşi relativă în raport cu mediul natural şi social, caracterizează individualizarea organismului uman, ci şi gradul de dezvoltare, de integrare şi de reglare dinamică şi interfuncţional armonioasă a subsistemelor sale şi îndeosebi subordonarea acestor

subsisteme instanțelor psihice dominante, subiective, de reglaj deosebit de mobil în adecvările sale. Din acest punct de vedere apare ca necesară sublinierea că în procesul de individualizare biologică se realizează indisolubil și individualizarea socială, diferențierea organică în raport cu prescripțiile programului său genetic împletindu-se cu moștenirea ereditații sociale și cu psihogeneza.

Procesul de individualizare considerat din punct de vedere biologic se realizează un sistem organic determinat, cu diferențieri calitativ superioare și particularități proprii de integrare ale aparatelor și sistemelor morfo-funcționale a subsistemelor organismului, prin perfecționarea mecanismelor infraumane, arhi- și paleobiologice de reglare prin automatisme neuro-endocrino-umorale, matrice senzitive, senzoriale și vegetative, dar și de dezvoltare concomitentă a proceselor reglatorii prevoluntare afective, instinctuale și preconceptuale gnoseo-praxice elementare în condiții determinate de mediul natural pe baza activismului individual atât în ontogeneză cât și în cadrul protoistoriei umane. Cu alte cuvinte, individualitatea biologică este o rezultantă unică, o expresie sintetică, unitară și integrală a relațiilor dintre particularitățile ireductibile, indivizibile și nerepetabile individuale, calitativ diferite prin determinarea lor genetică și particularitățile influențelor fenotipice, pozitive sau negative, imprimate de mediul ambiant.

Aceste trăsături nerepetabile și nereproductibile realizate din sinteza filogenezei și ontogenezei, deosebesc organismul individual de alte organisme în cadrul aceleiași specii. Comportarea particulară a individului din acest punct de vedere se supune atât legităților sale interne cât și legilor generale ale lumii biologice și respectiv ale speciei căreia îi aparține. În ce privește specia (fie ea homo-habili, erectus, faber, sapiens, etc.) vom folosi modalități comportamentale care o caracterizează din punct de vedere biologic și respectiv biopsihic în mod diferențiat în raport cu alte specii inclusiv antropoidele superioare și chiar dacă aceste manifestări nu constituie elementul esențial al umanului în esența sa și respectiv a ceea ce este esențial pentru personalitate, totuși rolul lor va fi de luat, evident, în considerare, pentru

că nu putem vorbi despre om şi despre umanitatea din el în afara determinărilor sale naturale şi nu putem să nu ţinem cont, în cadrul personalităţii, de ceea ce în mod predominant natural îi determină structurile bazale care conformă o formă fizică particulară individului, ca de exemplu, biotipul somatic ca şi unele trăsături biopsihice elementare ce ţin de particularităţile arhi- sau paleopsihice precum şi de mecanismele neuro-fiziologice ale creierului, etc.

Trăsăturile comportamentale individuale poartă în ele marcajul general de specie particular omului, particularul îngemănându-se cu generalul, individualul cu universalul exprimate în valori comportamentale şi de conduită asemănătoare, dar nu identice. Fenomenele de unitate a persoanei se raportează la structurile sale funcţionale interne în care includem nu numai structurile mediului intern care asigură homeostazia prin sistemul polifuncţional al organizărilor sale dinamice morfo-funcţionale dar şi mecanismele neurofiziologice ale fenomenelor biopsihice ca şi structurile şi organizările proceselor psihice superioare care pe măsură ce se îndepărtează de elementele matriceale ale psihismului acestea din urmă sunt mai puţin evident corelate în planul determinărilor neurofiziologice, gradul lor de generalitate şi de idealitate fiind de natură relaţională activă în raport cu determinările socio-culturale.

Peste tot în cadrul sistemului personalităţii analiza bio-psiho-socială va evidenţia intercondiţionările şi interdependenţele acestor structuri fundamentale cu rol predominant variabil în ontogeneză în determinismul şi intercorelarea unor sisteme psihice funcţionale dominante dar de un remarcabil dinamism care asigură din interior manifestările psihice ale subiectului în cadrul interacţiunilor sociale (obiective, intersubiective, etc.) cu câmpul vast de manifestare a valorilor culturii materiale şi spirituale în care şi prin care se manifestă activ creându-l şi recreându-l permanent, elaborând pe plan mintal modele adecvate sau nu de asimilare şi acomodare adaptativă ca urmare a calităţii obiectivării şi subiectivării în cadrul relaţiilor naturale şi umane. În acest proces vast se întrepătrund structurile universale ale filogenezei cu cele ale culturii materiale şi spirituale la intersecţia dictată

de necesitățile obiective și subiective ale prezentului natural și social, din a căror interferență și îngemănare va rezulta structura bio-psiho-socială a personalității construită obiectiv și permanent reconstruită subiectiv prin acțiune.

În legătură cu controversata problemă a ereditații intelectuale, discuțiile sunt contradictorii, punctele de vedere divers formulate în jurul nodului gordian reprezentat de problematica vastă a raporturilor ereditare, de mediul natural și social. Cercetările genetice au demonstrat că nu există în structura cromozomilor gene "psihice" responsabile pentru anumite trăsături de caracter. "*Nu cunoaștem gene psihice și nici gene determinate de anumite trăsături sau aptitudini de caracter. Nu cunoaștem decât gene de regulație, înrâurire, iuțire sau încetinire a progreselor de diferențiere corporală, care pot să aibă totuși o acțiune în dimensiunea psihicului, întrucât tot ceea ce se petrece în domeniul corpului are o repercursiune în dimensiunea psihicului*"[2]

Problema care se pune este aceea de a deosebi structurile biopsihice de natură genotipică de cele ce țin de fenotip. Cert este că specia homo-sapiens a fost dotată cu capacitate de inteligență și reflecție care i-au permis utilizarea uneltelor. În cazul structurilor genotipice, și deci și în cazul structurilor constituționale bio-psihice, se admite existența unei gene care ar ține sub controlul și apariția unor caractere somatice și psihice elementare care sunt date, prescrise și apar împreună (pleiotropie). Se pare că în ce privește individul uman, particularitățile somatice și psihice înnăscute au caracter pleiotropic, că individul uman la naștere, din acest punct de vedere, apare ca o unitate cu potențialități psiho-somatice genetic determinate și deci cu particularitățile fenotipice dobândite în dezvoltarea ontogenetică rezultând din interferența elementului natural cu cel socio-cultural prin intermediul condițiilor interne în care acesta se integrează activ, elaborând un sistem motivațional izvorât din interiorizarea necesităților psiho-sociale cu funcție activatoare și stimulativ-dinamizatoare sau dimpotrivă cu acțiune frenatorie în cazul unor condiții negative sociale.

---

[2] Klaus Conrad, Der Konstitutionstypus als genetisches Problem, Berlin, J.Spranger, 1941, p.67, cf.I.Biberi, op.cit., p.127.

Alți autori consideră că o trăsătură somatică sau de caracter depinde de acțiunea mai multor gene și că, deci, din punct de vedere genetic ar exista o *polydie*. În acest sens, Jean Rostand scria: "Gradul de inteligență, anumite aptitudini specializate (aptitudini matematice, muzicale, artistice) par să depindă de mai multe gene, dar în tot ce privește ereditatea psihică trebuie să fim foarte circumspecți, căci este extrem de greu în acest domeniu să deosebim just partea factorilor germinali sau ereditari de cea a factorilor circumstanțiali sau educativi.

Fără îndoială, există la început diferențe genetice în ce privește amploarea și specializarea potențialităților intelectuale, iar existența familiilor de indivizi bine dotați (pentru muzică, desen, etc.) pledează în acest sens ca și marea asemănătoare a coeficientului intelectual la gemenii adevărați"[3].

În ce privește ereditatea trăsăturilor psihice dobândite, J.Rostand consideră că: "*Oricât de tenace ar fi această credință în ereditatea însușirilor dobândite, ea este fundamental greșită: nu există nici o transmitere de la părinți la copii a achizițiilor vieții personale; modificările provocate de mediu, de anumite împrejurări - fie că este vorba de educație, fie de presiunea socială, de terapeutica medicală - nu se repercutează asupra genelor cromozomice; acestea nu țin seama de reușita sau eșecul individului care-i poartă; ei rămân invariabili lor înșiși și fiecare din noi va lăsa moștenire urmașilor săi genele pe care el însuși le-a moștenit de la părinți*"[4].

Modalitățile diverse de gândire aplicate în genetică a impus concepții diferite asupra imuabilității genelor. Genetica modernă a pus în evidență însă un complex sistem genetic contradictoriu, a cărui structură dinamică întrunește ***gene standard*** care dispun de o mare capacitate de energie și informație reactivă care este pusă în joc și reglată la un nivel de funcționalitate optimală, diferite de ***genele de control*** care asigură dezvoltarea optimală și a unui ***loc genetic*** cu o însemnată plasticitate dinamică în raport cu exigențele impuse de genele de control.

---

[3] Jean Rostand, în: U.N.E.S.C.O., Rechercher sur le cerveau et le comportament humain, Paris, 1968.

[4] Jean Rostand, în: Cahiers laïques, nr.58, 1960, cr. H.Salvat, op.cit., p.129.

Pe de altă parte, F.Jacob şi J.Monod au demonstrat exigenţa ***genelor structurale*** ca şi a ***genelor de control***. Datele studiilor genetice au evidenţiat, de asemenea, în structura genomului existenţa unor ***gene neexprimate*** care stochează informaţie genetică potenţială şi care intră în joc în condiţiile schimbate ale mediului realizând astfel fluent necesităţile infinit adaptive aşa cum infinită este în unitatea, diversitatea şi neuniformitatea sa materia, energia şi informaţia. Datele de mai sus demonstrează existenţa unei ereditări realizată şi exprimată prin structurile morfo-funcţionale ale organismului şi în potenţialităţile menţionate ca şi în elementele bio-psihice elementare, în existenţa simultană a unor rezerve genetice, a unei ereditări potenţiale, aflată în stare latentă pregătită ca oricând să asigure adaptarea organică, poate că nu numai în cazurile limită impuse de modificările ambianţei biofizice şi care nu ar fi exclus ca în condiţii optimale biologice, psihologice şi sociale sau prin utilizarea unor metode corespunzătoare stimulativ-dinamizatoare să participe prin energia şi mai ales prin capacitatea lor disponibilă la perfecţionare a sintezelor informaţionale şi la elaborarea unor sinteze superioare ale mecanismelor de montaj anticipativ şi să contribuie în mod surprinzător, neaşteptat la ameliorări importante în ceea ce priveşte performanţele psihicului uman sau la manifestări aparent parapsihologice şi care nu au în ele, după opinia noastră, nimic supranatural. Din acest punct de vedere influenţa socialului cu dominantele sale ascendente sau descendente sub aspect calitativ, capătă o deosebită valoare, favorizând extensiunea sau, în condiţii negative, restrângerea limitelor de performanţă a structurilor sistemului psihic uman. În acest fel capacitatea energetic-dinamogenă şi anticipativ-selectivă a psihicului uman capătă valenţe şi posibilităţi nelimitate dacă se elaborează şi se dezvoltă plurivalent optimal, armonios şi unitar structurile personalităţii, care să organizeze, să stimuleze, să activeze, să dinamizeze şi să direcţioneze cu eficienţă crescută rezervele, tensiunile, energiile sistemului bio-psiho-social al individualităţii pe care nu le cunoaştem încă suficient în articulaţiile lor interfuncţionale şi mai ales nu ştim să accedem în mod avizat la mecanismele ce le pune în mişcare.

Patrimoniul ereditar al speciei umane asigură posibilități optimale de dezvoltare intelectuală individului într-un mediu socio-cultural favorabil care apare ca determinant în geneza personalității și a dezvoltării prin stimularea rațională în condiții de libertate a autodeterminărilor exercitate prin activitate, asupra proceselor sale psihice. Diferențele psihologice individuale se exprimă prin trăsăturile bio-psihice genetice constituționale, dar mai ales prin condițiile social-economice diferite prin care se desfășoară activitatea, în raport cu locul și rolul pe care-l ocupă fiecare subiect în producția socială și de funcțiile pe care le poate realiza nestânjenit în ansamblul microgrupurilor sociale, condiții și factori de prim ordin în elaborarea motivațiilor și atitudinilor optimale individuale cu rol dinamogen asupra subiectivității umane cu întregul său ansamblu de motivații interne care orientează valoric și dinamizează energetic subiectul pentru transformarea prin acțiune a lumii proprii și a propriei naturi.

Plasticitatea fenomenelor morfo-funcționale ale organismului și în particular, ale structurilor cerebrale, presupune prezența unor procese oscilatorii de acomodare adaptivă genetic determinante față de condițiile interne, ca și față de cele externe, a căror evoluție și perfecționare în decursul dezvoltării individuale asigură prin echilibrul unui șir necontenit de instabilități adaptive stabilitatea sistemului oferind șanse potențiale individualizării sale.

Autonomia și independența vitală relativă a organismului în raport cu mediul ambiant se realizează atât filogenetic precum și ontogenetic, în funcție de factorii de natură endogenă în intersecție funcțională somatică cu calitatea acțiunii factorilor exogeni, cu nivelul și etapele de dezvoltare postnatală, etc.; asigurând diferențiat elaborările interne și respectiv condițiile necesare desprinderii din mijlocirile și chingile mediului mabiant care devin posibile grație realizării nu numai a unor linii dominante metabolice, care ating maximum de dezvoltare la om în primul rând datorită în special interacțiunii în cadrul mediului social și al creării universului său ierarhic de valori și simboluri care determină comportamentul social-cultural. Autonomia mediului intern față de mediul extern la om, având în vedere interacțiunea acestora, este

însă relativă şi, în particular, dacă se ia în considerare faptul că omul este totuşi o fiinţă naturală şi totodată socială, o parte a existenţei naturale şi ca atare, supus legilor abiotice, biotice, cât şi ca fiinţă socială inserată, determinantă şi subordonată legităţilor existenţei sociale. În acelaşi timp, dependenţa faţă de legile naturale nu se realizează nemijlocit, direct, ci dimpotrică, mijlocit, indirect, prin intermediul mediului intern şi a conştiinţei în raport de particularităţile calitative ale acestuia şi în funcţie de cantitatea şi calitatea optimală a stimulărilor externe fizice şi ideo-afective precum şi în raport de optimul funcţional al mecanismelor neuro-endocrino-umorale, ele însăşile fiind subordonate reglărilor superioare simbolice ale conştiinţei.

Pe baza reacţiilor calitativ diferite la solicitările de mediu ale diferiţilor indivizi a fost posibilă şi în cazul omului adaptabilitatea, s-a realizat variabilitatea individuală biologică şi în acelaşi timp s-a înfăptuit progresul perfecţionărilor necontenite ale naturii organice. În acest proces dezvoltarea filogenetică, în stadiile ei superioare a evidenţiat în mod necesar importanţa factorului individual în dezvoltarea lumii organice însăşi, din punct de vedere al proceselor selectiv adaptive şi a experimentării şi perfecţionării prin activitate a funcţionalităţii unitare şi integrale a organismului.

Ca atare dezvoltarea individualităţii organice apare ca rezultatul proceselor filogenetice şi ontogenetice care ating nivelul lor maxim odată cu apariţia omului care creindu-şi prin activitate mediul său propriu de existenţă,a determinat ca adaptarea sa determinantă atât de potenţialităţile genetice dezvoltate filogenetic, de acumulările realizate ontogenetic, să fie dominată de necesităţile impuse de mediul social pe care l-a creat cu valorile particulare exprimate în fiinţa culturii materiale şi spirituale. Într-un anume sens se poate afirma că omul se adaptează atât conştient cât şi spontan totodată naturii, societăţii şi lui însuşi, datorită capacităţii sale conştiente şi spontane de a se obiectiva şi subiectiviza.

În procesul muncii şi al creaţiei se evidenţiează particularităţile omului, aşa cum este el faţă de sine şi faţă de alţii, prin condiţiile sale sociale, în care se dezvăluie diversitatea trăsăturilor sale bio-psiho-

sociale şi posibilităţile sale de creaţie variabile prin care se realizează universalitatea specific umană condensată şi sintetizată în subiectivitatea sa. Fără existenţa lumii creată de om nu ar fi posibilă manifestarea lui Petru în raport cu Pavel, deoarece, prin aceste relaţii apar şi se exprimă în procesul muncii cunoştinţele, normale, valorile modelului subiectiv şi al determinismului obiectiv exprimat prin produsele activităţii creatoare şi individuale comune. În sensul acesta existenţa unei individualităţi există şi pentru altul. Fără existenţa lumii obiectuale create de om, omul ar fi o fiinţă particulară fără posibilitate de a accede la universalitate, iar relaţiile sale ar fi cele de tip primar, individual, şi, în fine, libertatea sa nici nu ar fi posibilă de imaginat. Prin muncă, omul, devenind subiectul propriei istorii şi detaşându-se de obiect prin creaţie face posibilă subiectivarea şi obiectualizarea, realizarea trăsăturilor sale de fiinţă universală generică şi particulară concretă totodată şi ca atare, de manifestare a libertăţii sale ca individualitate în funcţie de nivelul şi calitatea umană, a condiţiilor existenţei sociale incorporate ideal în structurile sale psihice prin procesele intrapsihice de elaborare mintală. Pe de altă parte, din punctul de vedere al dezvoltării ontogenetice, omul nu apare ca individualitate umană încă de la naştere. În momentul naşterii, omul este predominant o fiinţă biologică, un individ, iar individualitatea biologică se va realiza împreună şi concomitent cu individualizarea psiho-socială, odată cu dezvoltarea sa stadială, genetic programată şi cu dezmărginirea sau mărginirea pe care i-o oferă natura şi societatea, precum şi cu elaborarea şi perfecţionarea mecanismelor integrative şi acomodativ-adaptative ideo-afective. Programul genetic al fiinţei umane va condiţiona nu numai procesul de individualizare somatică, ci şi de realizare a capacităţilor sale funcţionale bio-psihologice, realizându-se astfel elementul existenţial concret necesar însuşirii programului ***moştenirii sociale*** cu rol determinant în formarea individualităţii psihice subiective şi a personalităţii.

"Omul este desigur, expresia unui sistem de gene. Mai bine spus este şi acesta ! Dar în ordine normală, scrie Octav Onicescu, *e mai cu seamă un roi de galaxii care asimlează în permanent într-o*

unitate dinamică, familie, colegi, maiştri, elevi, colaboratori şi prieteni. "[5]

Pe de altă parte, comparativ cu alte organisme, omul este din punct de vedere biologic nu mai puţin înzestrat la naştere, ci mai puţin apt de a se dezvolta rapid, iar ritmul maturizărilor sale cerebrale este, se pare, mai lent comparativ cu alte animale, fapt care explică deplasarea sa mai târzie, ca şi fragilitatea mai crescută în particular în prima copilărie, a unor mecanisme fiziologice cu rol adaptativ şi de apărare individuală. La animal, dezvoltarea neuro-motorie, senzitivo-senzorială şi vegetativ-instinctuală se realizează mai rapid şi, desigur, la nivelele inferioare comparativ cu omul. Din acest punct de vedere fiinţa umană are o importantă fragilitate în particular în perioada specializării sale sistemice morfo-funcţionale. Această fragilitate se asociază paradoxal în acelaşi timp cu o exxepţională plasticitate care constituie totodată un avantaj de o importanţă evidentă pentru deschiderile psihogenezei, practic nelimitate, pe care le oferă influenţele determinate modelator-formative, pozitive sau negative, excitate de mediul social în această perioadă de construcţii a elementelor fundamentale care vor profila sistemul psihic.

În decursul copilăriei şi îndeosebi în perioada primei copilării se realizează organizarea cerebrală a mecanismelor de reglare umorală, endocrină şi nervoasă ca şi numeroasele organizări funcţionale ale reprezentărilor subcorticale în relaţie cu cele corticale ale sistemelor vegetativ-endocrine, somatice, senzitivo-senzoriale, pe care se vor clădi structurile magnifice ale întregului sistem psihic uman, rezultat al unor structurări dominante morfo-funcţionale realizate predominant în cadrul condiţiilor concrete particulare pentru fiecare individualitate.

Calitatea acţiunii factorilor fizici, chimici, biologici din mediul natural, ca şi calitatea influenţelor ideo-afective de natură psiho-socială şi inclusiv hrana vor influenţa în mod direct sau indirect însăşi nivelul de dezvoltare a organismului, ca unitate morfo-funcţională psihologică şi socială în relaţie necesară prin interacţiune cu mediul natural şi social,

[5] Octav Onicescu, Pe drumurile vieţii, Edit.Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1981, p.7.

condiționând favorabil sau nu, prin intermediul condițiilor interne, activitatea aparatului genetic și deci și a potențialităților genetice de a se transforma în realitate individuală pe curba atât de fugitivă a timpului. Subnutriția, infecțiile, intoxicațiile, absența supra- sau subdozajul influențelor modelator-formative, ideo-afective de natură psiho-socială, nivelul slab de dezvoltare social-economică, precaritatea condițiilor spirituale și materiale familiare, etc., vor exercita influențe defavorabile asupra dezvoltării creierului și respectiv asupra calității proceselor psihice ca și a asupra nivelului calitativ-valoric al reacțiilor comportamentale psiho-asociale: actualizarea, ca realitate dinamică internă de realizare a potențialităților transmise prin sistemul genetic individual, ține de ansamblul infleuențelor factorilor de mediu natural și îndeosebi social, care acționând asupra condițiilor interne ale organismului pe calea reglărilor neuro-endocrino-umorale și a sistemului psihic în formare, vor influența la rândul lor prin intermediul aparatului genetic însăși, favorizând sau împiedicând realizarea potențialităților genetice și a celor cuprinse în structurile existenței sociale.

Ca atare, termenul de individ desemnează omul ca ființă natutală, și nu omul în general, ci omul ca organism concret, chiar dacă în cazul omului, biologicul este puternic impregnat de social în toate detaliile sistemelor sale structurale și funcționale prin restructurările dinamice active interfuncționale pe care le furnizează. Sublinierea laturii naturale a omului nu prezintă o latură în sensul unei biologizări dogmatice, absolutizante, dacă avem în vedere că în afară de ceea ce este specific omului ca individ, individualitatea include îndeosebi, pe lîngă trăsăturile somatice și psihice ereditare, moștenite și pe cele câștigate în decursul ontogenezei, trăsături și particularități de natură exogenă care dețin rolul de generalitate determinantă în modelarea individualității.

Înțelegerea organismului ca un tot unitar sistemic structurat și ierarhic organizat morfofuncțional, înseamnă înțelegerea bazelor funcționale bio-psihice ale personalității, a nivelului său de reactivitate bazală în raport cu evenimentele și trăirile individuale psiho-sociale, a funcționării normale cerebrale și respectiv a proceselor neuro-fiziologice care stau la baza activității sistemului psihic. Înțelegerea corectă a

rolului structurilor dinamice morfo-funcţionale ale organismului în general şi ale creierului în în special, poate explica în mod corect, dar desigur parţial, unele particularităţi individuale ale proceselor psihice ca şi unele trăsături de personalitate care apar la omul normal, dar care se manifestă deosebit de pregnant în cazul unor suferinţe cerebrale sau a unor variante patologice, lezionale de dezvoltare procesuală, când intensitatea rezonanţelor subjacente din sisstemul psihic se face evidentă perturbbînd în acelaşi timp armonia funcţională realizată în dezvoltarea ontogenetică. Dezorganizarea sistemelor şi organelor funcţionale cerebrale determină procese patoplastice, psihice şi morfo-funcţionale cu reflectare negativă asupra ansamblului trăsăturilor sistemului psihic al persionalităţii, tulburări care influenţează evident şi în mod calitativ diferit inclusiv realizarea funcţiilor conştiinţei de sine în relaţie cu conştiinţa socială.

Funcţiile psihice umane se realizează - cel puţin aşa se consideră - nu numai şi nu atât numai prin mecanismele neuro-fiziologice, de realizare şi actualizare a potenţialităţilor funcţionale prescrise genetic, cât mai ales prin procesul de achiziţie a valorilor culturii materiale şi spirituale în decursul dezvoltării individuale prin procesele de asimilare-acomodare activă, selectivă, care implică inclusiv autodezvoltarea şi creaţia. Ca atare, se cuvine să amintim că trăsăturile particulare ale proceselor de neurodinamică cerebrală deţin un rol important dar nu unic în realizarea şi manifestarea în şi prin activitate a particularităţilor psihice individuale ale personalităţii. Unele particularităţi bio-sihice şi ale reactivităţii temperamentale de exemplu, ţin predominant de fondul genetic, funcţiile psihice superioare însă sunt expresia predominantă a fenotipului realizat în condiţiile modelator-formative ale mediului socio-cultural.

Bazele naturale ale personalităţii, de care cel mai adesea se face abstracţie, nu pot fi negate fără a nega însăşi existenţa omului ca om şi de care în mod practic apare necesar să se ţină seama fără a se exagera însă în sensul absolutizărilor calităţilor sale pozitive sau negative. Componentele naturale se modifică modelîmdu-se sau deformându-se funcţional sau structural în cadrul societăţii prin factori negativi

biologici, psihologici sau sociali, însă modificarea nu înseamnă anularea acestora ci integrarea lor eventual dizarmonică în cazul unor structuri psihice abnorme. Latura naturală, cantitativ diferită de la un individ la altul, este prezentă şi importantă nu numai la începutul dezvoltării personalităţii, ci acţionează pe tot parcursul vieţii, constituind baza sa materială de existenţă. Modificările şi deformările pe care le aduce vârsta înaintată dar îndeosebi procesualitatea senilităţii şi care se realizează după legi cronobiologice mai puţin bine cunoscute, dar se pare că şi aici intervin predominant şi legi genetice ca şi factori psihosociali negatii care permit instalarea fenomenelor sau proceselor individuale de dezvoltare individuală a personalităţii, de realizare sau nerealizare a capacităţilor sale compensatorii şi se reflectă în acelaşi timp pozitiv sau negativ în dinamica structurilor şi proceselor psihopatologice ale personalităţii ca şi asupra capacităţilor sale de integrare socială.

Dinamica procesului tehnico-ştiinţific contemporan a permis o mai mare apropiere între diversele forme de mişcare şi existenţă a materiei şi în acest sens se pare că înţelegem mai bine relaţiile dintre biotic şi abiotic dar şi dintre elementul biologic şi social ceea ce are drept consecinţă o înţelegere mai adecvată a relaţiilor bio-psiho-sociale în cadrul unităţii pe care o realizează în mod particular în univers personalitatea.

Realizarea sistemului psihic uman cunoaşte stadii de dezvoltare şi structurare energetică interfuncţională, dimnamică, afectivă, cognitivă şi socială care se împlinesc prin restructurări combinatorii pe baza activităţii individuale şi a comunicării informaţionale polisemice şi polifuncţionale, în strânsă corelaţie cu particularităţile genotipice şi cu calitatea influenţelor modelator formative psiho-sociale care-i conferă capacitatea de a integra valoric generalizând şi integrând ceea ce este general şi esenţial în fenomenele şi obiectele existenţei. Între aceste elemente, pe tot parcursul dezvoltării individuale, de realizează o strânsă corelaţie, interdependenţă şi o intercondiţionare permanentă şi dinamică rezultând din însăşi unitatea superioară a sistemului psihic uman cu particularităţile sale individuale caracteristice cu sine însuşi, cu natura şi

societatea, şi care influenţează la rândul lor imergentiv structurile subjacente indiferent de perioadele sale critice, precum şi de multitudinea de structuri contradictorii şi de bariere obiective şi subiective.

Calitatea fondului biologic uman în general, integrat în mod particular dar unitar în structurile superioare psiho-sociale ale personalităţii influenţează energentiv şi imergentiv calitativ diferit, prin calitatea forţei proceselor psihice, prin energiile motivaţionale pe care le mobilizează şi le desfăşoară conştient sau nu asupra elementului individual cu rezonanţe diverse asupra socialului. Se pare că predominarea unei populaţii productive tinere şi bine calificate şi cu un nivel superior de integrare ideo-afectivă este un element important al creaţiei materiale şi spirituale în condiţii umane, de climat psiho-social optime şi de dezvoltare socio-economică, asigurând un ritm susţinut dezvoltării sociale şi are un mai mare potenţial creator şi de inventivitate şi creativitate în plan spiritual şi material în raport cu o populaţie industrială mai vârstnică şi chiar cu experienţă productivă, dar cu un tonus biologic mai scăzut.

Referindu-ne tot la unele particularităţi biologice individuale, se cuvine, poate, să amintim că în mod greşit se înţelege uneori problema sexualităţii ca şi a instinctelor în general, în ansamblul preocupărilor legate de personalitate ca şi de structurile sale. Este banal să amintim că societatea nu poate exista fără perpetuarea speciei umane. Maturizarea morfo-funcţională nu poate fi privită pe porţiuni şi nici nu putem să excludem din procesul de maturizare ca şi fenomenele ce se referă, de exemplu, la maturizarea sexuală care se pare că influenţează procesele psihice, a instinctelor de conservare ce nu pot fi excluse din fenomenele de structurare a eu-lui, a reflexelor de orientare care participă la elaborarea proceselor de prosexie etc. Perpetuarea speciei este pentru om şi pentru restul lumii organice, o necesitate sine qua non a însăşi existenţei sale ca om şi inclusiv a existenţei sociale. Se cunoaşte că prima relaţie socială a omului a fost relaţia dintre bărbat şi femeie, relaţie care nu s-a redus la aspectele sexualităţii îndeosebi, ci a avut şi are şi astăzi implicaţii deosebite cu privire la viitorul realizării optimale biologice a unor generaţii umane sănătoase sub aspect fizic, psihic şi

normal.pe de altă parte, se cunoaşte că maturizarea sexuală, de exemplu, constituie unul din factorii care influenţează asupra formării personalităţii şi a apariţiei unor trebuinţe superioare ca şi a unor relaţii interumane care diferenţiază calitativ, în funcţie de diferenţele sexuale, individualitatea însăşi. Desigur că recunoscând rolul determinant al factorului social în dinamica personalităţii, în nici un caz nu se poate înţelege din punct de vedere biologic, psihologic şi social personalitatea normală ca un subiect asexuat, lipsit de instincte sexuale, de sentimente erotice superioare etc. Nu suntem însă de acord cu hiprertrofierea rolului acordat sexualităţii în structura şi structurarea personalităţii, dar a înţelege în mod corect rolul sexualităţii în cadrul personalităţii şi în evoluţia umană, în perpetuarea speciei, ni se pare că ţine de domeniul unei realităţi pe care trebuie nu numai s-o recunoaştem, dar pe care s-o şi studiem adecvat în raport cu trebuinţele normale ale societăţii, sexualitatea de care nu trebuie să se abuzeze îndeosebi şi pentru împrejurarea care trebuie s-o avem în vedere că în acest domeniu se realizează uşor inducţii negative în cazul unor persoane insuficient formate sau neinformate şi, în particular la adolescenţi şi tineri.

Rolul sexualităţii în cadrul personalităţii considerăm că poate fi abordat în mod corespunzător prin raportare la etapele caracteristice de dezvoltare ontogenetică a individualităţii ca şi aspectele de ordin social pe care le implică în relaţie cu structurarea armonică a cunoştinţei individuale. Ca atare, nu subscriem în abordarea sexualităţii, ca şi rolului celorlalte instincte în structurile personalităţii, decât de pe poziţiile unui studiu riguros, determinist-ştiinţific şi legat de acesta, nu opiniem pentru o aşa numită **educaţie sexuală** realizată după modele socio-culturale neadecvate condiţiilor particulare fiecărei ţări, dar opiniem în mod deosebit mai ales pentru educarea viitorilor progenitori pentru a asigura o descendenţă umană sănătoasă, obiectiv metodologic care ni se pare a corespunde unor exigenţe general umane. Pe de altă parte, când se abordează freudismul şi noţiunile promovate de această doctrină ca şi de orientările doctrinare ce sa-u desprins de freudism, de cele mai multe ori se confundă instinctul sexual cu libidoul. Precizarea pe care o aduce C.Jung ni se pare demnă de a fi luată în considerare în

mod corespunzător. În acest sens Jung scria: "...noi identificăm sexualitatea cu instinctul de conservare individual"[6], şi de asemenea, acelaşi autor precizează că atunci când "...şcoala psihanalitică vorbeşte de **sexualitate** trebuie dat acestui termen sensul său cel mai larg, acela de instinct al conservării speciei şi să nu se creadă că prin acesta se înţeleg senzaţiile fizice şi funcţiile comun definite prin el"[7] punct de vedere la cere noi subscriem cu justificare.

În acest sens, sinele freudian care cuprinde inclusiv şi instinctul sexual, se raportează la achiziţiile filogenetice, la energiile instinctive individuale (în care se includ în lupta lor - după Freud - instinctele vieţii şi ale morţii). În el sunt conţinute pulsiunile şi este dominat de principiul plăcerii şi al realităţii ca femomen supraetajat. Acordând un rol important plăcerii în cadrul sinelui, teoria freudiană ne aminteşte de ***apetitul concupiscibil*** al lui Platon orientat asupra "posedării"obiectelor pentru a bea, a mânca şi pentru plăcerea sexuală ca şi de ***apetitul irascibil*** în care sunt cuprinse afectele şi pasiunile nobile. După opinia noastră, sinele freudian aminteşte de sufletul vegetativ şi în parte de sufletul animal a lui Aristotel ca şi de unele reprezentări ale structurilor sufleteşti întâlnite la Hipocrate şi îndeosebi la Galen, toate tratate însă în maniera pansexualistă freudiană sub aspect dramatic şi într-o formă literară care a sedus şi a indus semnificativ conştiinţa epocii, ceea ce a şi contribuit la expansiunea conceptului pansexualist în diversele domenii ale culturii apusene în mod predominant deşi conceptul psihanalist trebuie cunoscut şi prelucrat în ceea ce el are ca valoare. Freud afirmă că termenul de *sine* ar fi provenit de Georg Groddeck (un internist care a lucrat ca elev al psihanalistului, iar după alţii, termenul ar fi împrumutat de la Nietzsche). În fond, indiferent de proveniența sa din punct de vedere conceptual, sinele se referă la structura aparatului psihic şi de aceea considerăm că are unele similitudini cu conceptul lui Platon şi Aristotel, precum şi cu doctrina lui Epicur. Amintim în acest sens că Epicur consideră că: "...atunci când spunem că plăcerea este scopul vieţii, nu înţelegem plăcerile vicioşilor sau plăcerile ce constau din desfătări

[6] C.G.Jung, **La Théorie psychanalytique**, Edit.F.Aubier, Paris, 1912, p.24.
[7] Ibidem, p.25.

sexuale, cum socotesc unii, sau din neştiinţă, nepricepere sau înţelegere greşită, ci prin plăcere înţelegem absenţa suferinţii din corp şi a tulburării din suflet"[8].

Ca atare, sinele freudian se raportează la organism, la achiziţiile sale filogenetice, instinctive şi deci inclusiv vegetative şi afective, primare, în care se depozitează inconştient refulările, cu organizări dominante în scopuri, motivaţii sau aspiraţii cu structură inconştientă, sinele neavând calităţile de a accede la hotarele sau bolţile conştiinţei şi deci ca structură inconştientă nu va conştientiza neplăcerile şi durerea. Ca atare, sinele, sub aspect ontogenetic în esenţă se referă la particularităţile organismului edificate şi modelate de mediul social pe baza trăsăturilor genetice însă tratat în concepţia psihanalitică, acesta nu se identifică cu inconştientul, dar ar deţine totuşi un rol determinant în structura personalităţii.

Omul nu se poate realiza ca personalitate însă decât în cadrul societăţii dezvoltându-şi potenţialităţile latente apropiindu-şi natura, subordonând-o şi subordonându-i-se, în timp ce pentru lumea animală individualizarea devine, în cadrul perfecţionării determinărilor sale biologice vitale, a realizării stabilităţii relative structural-funcţionale a organismului, a subsistemelor sale, în cadrul schimbului de substanţă şi energie cu natura pe baza unor programe primare restrânse ca domeniu şi perspectivă de acţiune, genetic determinate care vizează asigurarea adaptării biologice la mediul natural pe care-l percepe şi şi-l reprezintă şi în care acţionează, dar pe care nu-l poate conceptualiza.

Pentru un om adaptarea se realizează desigur în raport cu mediul natural dar nu nemijlocit ca în cazul animalelor ci nemijlocit prin intermediul modelator-formativ, informativ de transformare şi integrare a muncii în şi prin existenţa mediului social în raport cu care se realizează îndeosebi adaptarea omului, munca realizând nu numai legătura dintre om şi existenţa naturală şi socială, dar şi în interiorul societăţii, fiind în acelaşi timp sursa esenţială de echilibru, de integrare, de indentitate şi de supravieţuire socială. De aceea individualitatea

[8] Epicur, în: Diogenes Laertios, **Despre viţile şi doctrinele filozofilor**, Edit. Academiei, Bucureşti, 1963, p.500.

umană ne apare ca rezultat al asimilărilor şi acomodărilor adaptative, înnăscute dar îndeosebi predominant psihice, creatoare şi determinant valorice de natură social-culturale. În acelaşi timp individualitatea simultan şi ireductibil biologică, psihologică şi socială specifică omului se condiţionează reciproc şi într-un mod deosebit de complex, nu una alături de cealaltă ci toate realizînd simultan o unitate nouă calitativ diferită bio-psiho-social în care rolul de şef de orchestră îl deţine nivelul de integrare ideo-afectivă şi conştiinţa de sine. În procesul individualizării nu se pot separa cele trei laturi şi părţi constitutive biologice, psihologice şi sociale ale omului ca şi ale personalităţii sale în raporturile plurivalente cu valorile socio-culturale. Dacă în mod îndreptăţit respingem antropologismul biologizant şi ca atare determinismul predominant biologic al individualităţii ca şi al personalităţii, de aici nu decurge în mod necesar şi respingerea factorului natural şi structurile personalităţii considerată ca sistem ierarhic structurat. Naturalul continuă să existe în structura personalităţii nu sub forma primordială şi fundamentală a realităţii corporale şi a structurilor biopsihice corespunzătoare, ci sub forma naturii umanizate, a transformărilor suferite de elementul natural în decursul evoluţiei şi a subordonării legalităţilor mişcării naturale, legităţilor sociale.

Particularităţile genotipice şi fenotipice exprimate sub forma trăsăturilor somatic-constituţionale, a dinamicii iniţiale a proceselor funcţionale cerebrale în funcţie de vârstă şi sex, de reactivitatea instinctiv-emoţională, vegetativă etc., dau coloratură specifică, individuală, proceselor ce concură la realizarea unităţii organismuli, pe bază de devenire a personalităţii, manifestării trăsăturile temperamentale ca şi trebuinţelor şi motivaţiilor sale. În acest sens, aşa cum atestă datele biologiei moleculare, considerăm că fiecare om are individualitatea sa biochimică, biofizică, şi somatică, funcţională, biopsihică, genetic determinate şi care imprimă ansamblului de manifestare a organismului particularităţi de reactivitate individuală iniţială care se dezvoltă şi se manifestă calitativ diferit şi se transformă dinamic din momentul concepţiei până la încheierea ciclului vital. Acest punct de vedere ni se pare de o importanţă particulară pentru biologie şi medicină, dar nu este

deloc lipsit de semnificație pentru psihologie și sociologie prin prisma conceptului nereducționist bio-psiho-social despre personalitate.

Admiterea structurilor organice, a bazelor naturale ale personalității nu înseamnă în mod implicit și recunoașterea că aceleași trăsături mai mult sau mai puțin simple, mai complicate sau mai perfecționate peste care s-ar fi suprapus limbajul și gândirea complicându-le calitativ doar, ar fi determinate în ce privește geneza comportamentului specific uman în cadrul existenței sociale. În decursul procesului de evoluție social-ostorică, grație activismului individual și a acțiunii legilor existenței sociale au fost transformate însăși mecanismele materiale ale activității psihice în procesul comunicării interumane, ca însăși activitate creatoare, ca și activității sociale de creare, însușire și asimilare a valorilor culturii și civilizației materiale și spirituale. În fond, nu putem să admitem că achizițiile extraordinare ale civilizației și culturii sunt "independente de realizările dezvoltării speciei și de realizările dezvoltării generațiilor anterioare"[9] de legăturile și legitățile existenței sociale, iar valorile sale actuale nu sunt independente de întreaga istorie a valorilor trecute create de generații anterioare și actuale.

. Lumea omului creată pe . baza zestrei genetice, lume supraorganică creată de om nu solicită adaptarea predominant biologică numai în sensul mecanismelor sale naturale de care are nevoie și le utilizează ci dimpotrivă, solicită în măsură și mai mare mecanismele de însușire, asimilare și interiorizare activă a lumii și de obiectualizare a capacităților și aptitudinilor umane în valori materiale și spirituale la care trebuie să se adapteze pe baza reproducerii și utilizării funcțiilor superioare create în procesul evoluției naturale și sociale cu legile sale specifice și care deși nu sunt proprii lumii bilogice nu pot fi separate de acesta din urmă. Însă toate aceste modalități de răspuns uman nu reprezintă, în sensul strict al cuvîntului, o simplă adaptare la mediu, ci o permanentă și dinamică depășire și autodepășire creatoare a limitelor propriei sale structuri naturale pe care permanent a trebuit să le

[9] A.N.Leontiev, Despre abordarea istorică a psihicului uman, în: **Psihologia în U.R.S.S.** Edit.Științifică, București, 1963, p.16.

restructureze printr-o permanentă îmbogățire și perfecționare, prin obiectivare bio-psiho-socială activă a subiectivității sale iscoditoare și creatoare totodată. Prin urmare, în cazul omului, relația sa cu mediul natural este mediată de societate prin activitate creatoare, conștientă și inconștientă totodată, această relație constituind sursa universului logic complementar, cu valoare obiectivă logic naturală și subiectiv ideală logic-formală în același timp cu polaritatea valorică mereu perisabilă a paradigmelor sale, reflectare a vieții și a logicii naturale cu dinamica și inerția sa în ceea ce privește cunoașterea, răspândirea și trasformarea de diferite niveluri a naturii, a omului însuși și a societății.

ANDRIEȘ C. LUCIAN
Nr 2821
Biblioteca Personală

II. BIOTIPOLOGIA ANTICĂ. PLATON, ARISTOTEL, HIPOCRATE, GALEN. PLATON şi CONCEPŢIA SA DESPRE SUFLET

Relaţiile corp-suflet au interesat din totdeauna pe oameni, iar răspunsurile au fost rezolvate în planul reprezentărilor conceptuale şi conştiinţei în modul cel mai divers în relaţie cu modul în care înţelegeau ceea ce este primordial şi ceea ce este secundar în această relaţie, sau dimpotrivă, s-a optat pentru relaţiile de complementaritate corp-suflet. De la nivelul primelor reprezentări mitice şi mistico-religioase şi până la concepţiile filozofice moderne, fie ele idealiste, materialiste, dualiste, etc., argumentele aduse au ţinut de fiecare dată de nivelul cunoştinţelor omului despre legile naturii, gândirii şi societăţii.

Gânditorii antici printre care îndeosebi Empedocle, considera că rădăcinile fundamentale ale lucrurilor sunt cele patru elemente: focul, aerul, pământul şi apa din care iau naştere mişcarea, forţa şi viaţa sub acţiunea principiilor **Iubirii** care le reuneşte (nexis) şi a **Discordiei** care le desparte (dialexis). Empedocle nu enunţă noţiunea de psihic, însă atribuie suflet vegetalelor şi animalelor care au dorinţe, simţ, se bucură şi suferă, sunt înzestrate cu un **nous** sau raţiune şi cunoaştere. Empedocle susţine că din cele patru elemente se compune însuşi corpul omenesc.

Platon admite existenţa unui suflet cosmic, iar în ce priveşte pe om, sufletul este anterior corpului, acesta din urmă fiind un instrument al sufletului care, după natură a fost hărăzit să conducă trupul. În dialogul Timeu, relatându-se despre modul în care a luat naştere universul se arată că după ce demiurgul a creat sufletul lumii (cosmic), a lăsat în seama zeilor să creeze vieţile muritoare cărora le-au dat un suflet nemuritor nousului şi unul muritor, iraţional, de care ţin pasiunile şi poftele omeneşti pe care Platon le consideră iraţionale. În Fedru, Platon

imaginează "carul, un mântuitor (raţiunea sau nous) cu doi cai, unul focos şi bun **(timos)** şi unul îndărătnic **(epitimia)**", unul **irascibil** şi altul **concupiscibil**.

Diogene Laertias, referindu-se la doctrina lui Platon despre suflet, scrie următoarele: "**Sufletul** se împarte în trei părţi: una este raţională, alta senzuală şi a treia pasională. Partea raţională este cauza deliberării, a reflecţiei, a înţelegerii şi a tuturor lucrurilor de acest fel, în timp ce partea pasională este partea curajului şi a plăcerii, precum şi a durerii şi a supărării "[10]

După gânditorul antic sufletul se compune din trei părţi: sufletul raţional **(nous)**, etern, nemuritor, care se află în partea superioară a corpului, capul, şi care aspiră la cunoaştere, fiind structurat la fel ca şi sufletul cosmic; a doua parte a sufletului este iraţională şi muritoare şi se divide în două părţi, una mai bună - **timos** sau **apetitul irascibil** care se află localizat în piept şi de el ţin "pasiunile generoase" **(timos)**, afectele, curajul, onoarea, dorinţa de succes şi care luptă împotriva dorinţelor; o a doua parte a sufletului muritor este mai rea, **epitimia** sau **apetitul concupiscibil (epitimia** = pofte trupeşti) situat sub diafragmă, în etajul superior abdominal, între diafragm şi ombilic şi este îndreptat spre căutarea obiectelor, a realizării trebuinţelor şi dorinţelor de a bea, a mânca, a se reproduce. **După Platon, nousul este specific omului, timos e propriu animalelor şi e situat în inimă, în timp ce epitimia este caracteristică vegetalelor şi este situată în abdomenul superior. Ficatul uneşte nousul cu epitimia. În epitimie nu există nici raţionament sau inteligenţă (loghistikon), ci numai "senzaţia agrabilă sau dezagreabilă şi pasiunile ce o însoţesc".** (subln. ns. - M. Ş.).

Nousul (intelectul, raţiunea), **timia** (pasiunea generoasă) şi **epitimia** (pofte trupeşti) după felul în care predomină la un individ sau altul şi după modul în care se combină, vor determina diferitele tipuri temperamentale şi respectiv de conduită. Platon distinge pe oamenii cu mişcări rapide (irascibile) ce se caracterizează prin curaj şi la care

---

[10] Diogene Laertios. **Despre vieţile şi doctrinele filozofilor,** Ed. Academiei R.P.R, Bucureşti, 1963, pg. 226.

predomină **timia**, de oamenii care prezintă mişcări mai lente şi rezervate şi care se caracterizează prin măsură, înţelegere, înţelepciune şi prudenţă şi la care predomină **nousul.** De epitimie Platon nu leagă nici un fel de trăsătură psihică, ci doar dorinţa. Grecii - după Platon - se caracterizează prin predominanţa **nousului**; Tracii şi Sciţii au fost caracterizaţi ca având ca trăsătură predominantă **timia** în timp ce la Egipteni şi Fenicieni ar predomina **epitimia.**

În acelaşi timp însă, Platon atribuie o serie de fenomene psihopatologice umorilor. În acest sens, în Timen scrie că: "Umorile produc în suflet tot felul de maladii... O varietate nesfârşită de tristeţi sumbre şi de necazuri ce şi de îndrăzneli şi de laşitate, de lipsă de armonie şi de greutate de a învăţa", prefigurând teoria umorală a temperamentelor inaugurată de Hipocrate.

A. ARISTOTEL. DESPRE CORP şi SUFLET

Aristotel respinge dualismul platonician al sufletului şi corpului, rămânând fidel concepţiei pitagoreice şi consideră că sufletul este formă a corpului iar corpul materie a sufletului şi ca atare aparţine domeniului de studiu al ştiinţelor fizice, iar viaţa nefiind altceva decât unirea corpului cu sufletul, acesta din urmă integrând părţile organismului, conferindu-le astfel formă şi unitate.

După Aristotel, corpul fiinţelor vii se compune din **homeomere** (ţesuturi omogene ca sângele, limfa, seva, secreţiile, excreţiile, grăsimea, măduva, tendoanele, tegumentele, care pot fi calde sau reci, uscate sau umede, tari sau moi, etc.) şi care asigură existenţa părţilor **anhomeomere** (organe care au forme şi funcţii particulare diferenţiate).

Viaţa, ca unire a corpului cu sufletul are trei trepte, nivele sau grade: corpul unit cu sufletul şi care are ca funcţii nutriţia, creşterea şi reproducerea, formează regnul vegetal. Acesta este **sufletul nutritiv** pe care-l au numai plantele. Corpul unit cu sufletul şi care, pe lângă funcţiile vegetative are şi dorinţă, mişcare şi simţire, formează regnul animal, care are un **suflet senzitiv** superior celui vegetativ. Animalele au

senzație, imaginație, memorie, dorință, mișcare, dar nu au subraționamentul și voința ce ține doar de **rațiune (nous).** Nousul, după Aristotel, nu depinde în nici un fel de corp și prin urmare, studiul rațiunii nu e de competența fizicianului, nousul fiind considerat nemuritor.

Corpul unit cu sufletul și care are funcții vegetative și senzitive dar și inteligență formează regnul uman. La Aristotel, funcțiile psihice sunt rezultatul acestei uniri duale corp-suflet, sunt la fel cu noțiunea de organic sau vital. Deci, sufletul apare ca **entelehia** (realizarea posibilităților virtuale) o forță nefizică cu caractere speciale, un **vis viva** a corpului organizat. În felul acesta Aristotel opune dualismului corp-suflet formulat de Platon un dualism de alt tip, cel a sufletului enigmatic, eventual supranatural și cel al intelectului[11] .

Sufletul este prezent și nu are ca urmare o topică determinată în corp, el este, spre deosebire de minte sau intelect, cu o distribuție ubicuitară, aparține prin pneuma organicului și este vis viva a intelectului, cu dependență ce nu ține evident de structurile organicului, ci are o natură transcedentală. Cu alte cuvinte sufletul implică pneuma pitagoreică și ține de aceasta, de unde și dificultățile de a-l conceptualiza. Conceptul despre relația organism-suflet îl vom regăsi exprimat sub diferite forme pe parcursul evoluției culturii umane și, în particular, va apare inclusiv ca sursă de inspirație mărturisită sau nu în concepțiile despre om care au dominat Europa timp de 2000 de ani. Se pare că sufletul este mai aproape de relație, de lucruri, de fenomene pe care le simte mai mult decât le înțelege și această simțire are în ea structurile primare.

Dacă ar fi să rezumăm concepția Stagirismului în ce privește viața, am prefera să împrumutăm, pentru sinteza clară, formularea pe care ne-o oferă V. Pavelcu cu referire la treptele de existență ale lumii:

"mineralul **există;**
vegetalul **există și trăiește;**
animalul **există, trăiește și simte;**

[11] M. Ralea, C. I. Botez, **Istoria psihologiei,** Ed. Academiei R.P.R., București, 1958, pg. 54; 105.

omul **există, trăiește, simte** și **gândește**"[12]

În concepția lui Aristotel afectivitatea este localizată în cord iar manifestările sale sunt posibile tocmai aici datorită temperaturii crescute din cavitățile cardiace. Funcțiile cognitive își au însă localizarea în ventriculii cerebrali, dar stagiritul nu le atribuie o topografie specială în cadrul ventriculilor cerebrali. Funcțiile cognitive sunt formate din percepție, imaginație și memorie comune oamenilor cât și animalelor. În ce privește nousul sau gândirea și cunoașterea, aceasta se prezintă sub formă rudimentară la animale, însă ca este particulară omului. În concepția stagiritului nousul are o treaptă inferioară **(nous pathitikos)** care realizează cunoașterea contemplativă (senzorială și intuitivă) și o treaptă superioară **(nous theoritikos)** care corespunde cunoașterii raționale. Manifestările cognitive se realizează în ventriculii cerebrali unde pneuma este răcită, iar datorită acestei răciri, creierul acumulează umezeală pe care o înlătură secretând diferite flegme[13] .

Așa cum subliniază M. Ralea, "Aristotel cel dintâi **leagă fenomenele psihice, fiziologice și biologice**. Mai mult chiar, funcțiile organice la om și la animale, se îndeplinesc datorită unui fel de suflet - suflet inferior trofic sau nutritiv Psihic e aproape sinonim cu vital (în sensul de însuflețit), cu materia organizată." "Sufletul e principiul vieții în ființele vii." Există o continuitate pe toată scara biologică între sufletul omului, animalelor și plantelor, așa cum există și o continuitate în ce privește fiziologia lor. Aristotel acordă, de asemenea, un rol deosebit de important "... **personalității și conștiinței**, care e considerată ca o senzație a senzației, supraadăugată celor cinci simțuri care leagă sensibilitatea cu imaginația și memoria"[14] .

---

[12] C.V. Pavelcu, **Invitație la cunoașterea de sine,** Ed. științifică, București, 1970, pg.15 (subl. ns.).

[13] Cf. C. Bălăceanu-Stolnici, **Anatomiștii în căutarea sufletului**, Ed. Albatros, București, 1981, pg. 27 - 30.

[14] M. Ralea, C.I. Botez, **op. cit.,** pg. 76.

B. HIPOCRATE şi TEORIA SA DESPRE TEMPERAMENTE

Hipocrate, contemporan cu Democrit, Aristotel şi Parmenide, părintele medicinii moderne, consideră omul ca o parte a naturii, este alcătuit din totalitatea factorilor din care se compune lumea, fiecare factor constitutiv (umedul, uscatul, caldul şi recele) influenţând corpul "potrivit aportului său". Cele patru elemente care intră în compoziţia lumii materiale (aerul, apa, focul şi pământul) sunt unite şi din această unire rezultă corpul animal, datorită aerului "inflamant", care introduce căldura în organism. Aerul inspirat (pneuma) odată ajuns la inimă, se răspândeşte de aici în tot corpul prin circulaţie.

"Corpul omului are deci în el - scrie Hipocrate - sânge şi flegmă, bilă galbenă şi bilă neagră; aceasta este natura corpului şi prin aceste elemente se manifestă suferinţa sau sănătatea. Cineva este sănătos atunci când amestecul reciproc al elementelor, al cantităţii şi al însuşirilor are loc cu măsură; dimpotrivă, este bolnav atunci când una din umori este mai puţină sau mai multă sau când se izolează în corp fără să se amestece cu toate celelalte"[15] . Concepţia lui Hipocrate cu privire la echilibrul (craza) elementelor şi umorilor din care este alcătuit corpul omenesc şi a aerului inspirat (pneuma), sub influenţa condiţiilor externe şi interne reprezintă prefigurarea conceptului modern de homeostazie (homeocrazie) ce rezultă din reglările neuro-endocrino-umoral-metabolice interne, ca răspuns la excitanţii din mediul extern.

Hipocrate consideră că cele patru elemente din care este constituit corpul omenesc "sunt întotdeauna aceleaşi după normă şi după natură" şi au o origine congenitală, constituţională şi că "... dacă ar lipsi la om unul dintre elementele congenitale, el nu ar putea trăi"[16] . Hipocrate consideră că fiecare constituent umoral îndeplineşte o funcţie particulară: astfel sângele are o acţiune trofică asupra organismului, limfa înmoaie membranele şi nervii, bila galbenă participă la

[15] Hipocrate - Galen, Ed. enciclopedică română, Bucureşti, 1974, pg. 39
[16] Hipocrate - Galen, Ed. enciclopedică română, Bucureşti, 1974, pg. 42.

transformarea alimentelor în timp ce bila neagră (atrabila) intervine în procesul de excreție.

Hipocrate atribuie creierului epilepsia denumită boală sfântă. În acest sens el scria: "În ce privește boala denumită sfântă, lucrurile stau astfel: ea nu mi se pare cu nimic mai divină și mai sfântă decât alte boli, ci posedă, ca și celelalte, o natură proprie și o cauză din care provine"[17], și mai departe continuă: "... Are deci o pricină naturală și este din același motiv la fel de divină ca și celelalte. Este la fel de curabilă ca altele, în afară de cazul când, după un timp îndelungat, s-a agravat și rezistă la medicamentele aplicate... De fapt, pricina acestei boli ca și a celor mai importante dintre bolile celelalte, este creierul"[18].

În cursul anului, cele patru elemente "... în raport cu anotimpul ... sunt în cantitate mai mare sau mai mică "[19] în corpul omului și sunt condiționate cantitativ de "căldura sau frigul, uscăciunea sau umezeala" fiecărui anotimp.

Hipocrate situa cele patru elemente din punctul de vedere al distribuirii lor topografice în corp astfel: caldul în inimă, recele în creier, uscatul în ficat și umedul în splină. Flegma va crește în timpul iernii fiind "prin sine însăși și prin natura ei proprie, cea mai rece". Primăvara "sângele se mărește cantitativ din pricina ploilor și a zilelor tot mai calde", iar flegma devine mai apoasă din cauza umezelii, spre deosebire de iarnă, când este mai vâscoasă din cauza frigului. Primăvara, crescând sângele, corpul este cald și roșu. Vara căldura este mai puternică și de aceea până toamna "bila se răspândește în corp", flegma este însă diminuată, vara fiindu-i "potrivnică din fire deoarece este uscat și cald". Vara predomină bila galbenă. "Toamna, anotimpul fiind uscat, sângele se împuținează la om, iar corpul începe să se răcească. Toamna, bila neagră are cea mai mare cantitate de tărie"[20].

Cu alte cuvinte, dinamica raportului care se stabilește între umorile constituționale ale organismului (flegmă, sânge, bilă galbenă,

---

[17] Hipocrate - Galen, **op. cit.**, pg.106.
[18] Ibidem, pg. 110-111.
[19] Ibidem, pg. 42.
[20] Hipocrate-Galen, **op. cit.**, pg. 61.

bilă neagră) ține de particularitățile meteorologice (frigul, umezeala, căldura și uscăciunea) ale anotimpurilor (iarnă, primăvară, vară, toamnă). Aceste dependențe se pot reprezenta astfel, fiecare predominare umorală, variabilă după anotimp, exprimând în fond, trăsături temperamentale:

Umori	Elemente		Anotimp
	principale	secundare	
flegma	recele	umed	iarna
sângele	umezeala	cald	primăvara
bila galbenă	căldura	uscat	vara
bila neagră	uscăciunea	rece	toamna

Această tipologie are la Hipocrate o semnificație fiziologică și ține de trăsăturile constituționale, înnăscute ale individului, trăsături care ar fi determinate de "intensitatea și tăria umorilor"[21].

Referindu-se la natura înnăscută, constituțională a umorilor, Hipocrate arăta că: "În primul rând este evident că atâta timp cât trăiește, omul posedă în sine toate aceste elemente (umori); în al doilea rând, el s-a născut dintr-un alt om, care și el poseda aceste elemente și a fost hrănit dintr-o ființă umană care avea, de asemenea, toate elementele pe care le afirm și le demonstrez eu acum"[22].

Trăsăturile congenitale, constituționale sau înnăscute sunt influențate, așa cum am văzut, de condițiile meteorologice și geologice care influențează asupra organismului uman. Hipocrate putând fi considerat ca fondatorul geo-medicinii și a geo-psihologiei[23]. "Într-adevăr scrie Hipocrate - prefacerile anotimpurilor, apoi ținutul în care-și află hrana și după aceea apele, sunt de mare însemnătate pentru cei cu o anume constituție"[24]. Însuși creierul, organul care "interpretează

[21] Ibidem, pg. 61.
[22] Ibidem.
[23] M. Ralea, C.I. Botez, **op. cit.**, pg. 138.
[24] Hipocrate-Galen, **op. cit.**, pg. 106.

înțelegerea" este influențat de modificările datorate anotimpurilor: "După cum creierul este primul organ sensibilizat pentru funcția rațiunii, tot astfel el se resimte de o schimbare a aerului provocată de modificarea anotimpurilor "[25].

Hipocrate consideră că alături de schimbările provocate de anotimpuri în constituția oamenilor, un loc important îl deține, de asemenea și mediul geografic care ar influența temperamentele, caracterele și starea de sănătate a oamenilor: "... sunt constituții care seamănă cu o regiune de munte, împădurită și jilavă; sunt alții, a căror constituție este asemenea unui ținut uscat și secetos; alții sunt asemenea pășunilor și bălților; alții la fel cu câmpiile și ținuturile golașe și uscate"[26] , și consideră că deosebirile de mediu geografic cu cât sunt mai mari, cu atât mai mari și numeroase vor fi "deosebirile în ce privește înfățișarea oamenilor"[27] . Astfel, firea asiaticilor este mai omogenă, temperată, potolită și mai îngăduitoare deoarece ținutul fiind mai blând, anotimpurile mai echilibrate, face ca nici una dintre însușiri să nu predomine. Oamenii acestor ținuturi sunt înalți ca statură, au o înfățișare plăcută iar în ce privește constituția, aceasta "... nu le dă nici bărbăție, nici vigoare, nici sârguință și nici zel, deoarece la ei predomină plăcerile". Aceste trăsături, la fel ca și la Platon, ar caracteriza, după opinia lui Hipocrate pe egipteni și libieni. Caracterizarea lui Hipocrate evocă particularitățile epitimiei, ale sufletului vegetativ formulate încă de Platon.

În ce-i privește pe sciți, locuind în câmpii înalte cu multe pășuni, regiuni potrivit de umede însă friguroase și unde soarele încălzește vara puțin iar anotimpurile au schimbări care "nu sunt nici mari, nici intense, ci constante și omogene", acestea toate determină ca oamenii să fie asemănători între ei, graşi și cărnoși, cu o constituție umedă și lipsită de vlagă. Anotimpurile fiind aproape asemănătoare, nu au loc în organismul lor modificări umorale importante. Sciții, în opinia lui

[25] Ibidem, pag. 121.
[26] Ibidem, pg. 90.
[27] Ibidem, pg. 96.

Hipocrate, nu aveau dorințe puternice din cauza constituției lor umede și de aceea erau puțin prolifici.

Oamenii care locuiesc, dimpotrivă, într-un ținut de munte, cu teren accidentat și cu anotimpuri cu mari diferențe între ele, au statura înaltă, sunt curajoși, apți pentru munci grele, iar firea lor are trăsături "dure și sălbatice".

Cei care locuiesc în "ținuturi joase, mlăștinoase, bătute de arșiță și de vânturi calde mai mult decât cele reci și care folosesc ape călduțe, nu sunt nici înalți, nici deșirați, ci bine dezvoltați, musculoși, cu părul negru, mai mult oacheși decât palizi și mai mult flegmatici decât biloși. În structura lor sufletească nu există curaj și înclinare spre efort. Când intervin normele umane se desăvârșesc"[28]. Dacă există ape stătute, atunci cei cu constituția umedă în aceste condiții se îmbolnăvesc de ciroză și de splenomegalie.

Dimpotrivă, cei ce locuiesc în ținuturi înalte, pe platouri bogate în ape și bântuite de vânturi "au statura înaltă și temperamentul mai puțin curajos și mai blând"[29]. Dacă ținuturile înalte sunt sărace și nu există ape și schimbările anotimpurilor sunt variabile și nedelimitate, oamenii vor avea "... o înfățișare uscățivă, nervoasă și sunt mai galbeni decât oacheși. Moralul lor înclină către mânie și neatârnare, deoarece acolo unde schimbările anotimpurilor sunt foarte dese și foarte diferite între ele, vei afla și înfățișările, temperamentele și constituțiile cele mai deosebite "[30].

La fel Hipocrate consideră că natura exercită asupra omului o importanță deosebită în funcție de situația sa geografică, de așezarea sa în raport cu punctele cardinale, de vânturile care bat, de temperatură, compoziția apelor etc. Oamenii care sunt în orașele dinspre sud cu climă caldă și umedă sunt molateci, lipsiți de vigurozitate, au apetit slab și viața lor este scurtă. Acești oameni având o constituție umorală umedă a capului, "deci cu capul slab" nu sunt buni la băutură, iar beția îi

---

[28] Hipocrate-Galen, **op. cit.,** pg. 105.
[29] Ibidem, pg. 105.
[30] Ibidem, pg. 105-106.

prăpădeşte şi mai mult[31] . În oraşele situate la nord, cu climă uscată şi rece, cu ape dure şi reci, oamenii sunt viguroşi, puternici şi osoşi, "majoritatea cu pântecul tare şi uscat, toracele predispus la catar şi fierea mai mult bilioasă decât flegmatică. Capul este sănătos şi uscat"[32] , iar obiceiurile sunt mai mult aspre decât blajine şi pubertatea apare mai târziu.

În oraşele aşezate spre apus aerul e umed, vânturile sunt schimbătoare ca şi anotimpurile, oamenii sunt palizi şi slăbănogi, cu boli insidioase şi cronice. În ce priveşte oraşele aşezate la răsărit cu aer cald şi uscat, cu ape limpezi şi miros plăcut, moi şi agreabile, feţele oamenilor sunt rumene şi sănătoase, au o bună dispoziţie şi îndemânare, sunt blânzi şi cu spirit ascuţit.

Hipocrate, promovând concepţia naturalistă umorală pe baza observaţiilor atente a realităţii, are o viziune complexă asupra interacţiunii şi determinării cauzale a fenomenelor. Natura şi legile naturale determină particularităţile organismului uman, ale individului, ca şi modalităţile de realizare a echilibrului său care asigură starea de sănătate sau a perturbărilor sale în caz de boală.

Ca dialectician spontan, Hipocrate nu se opreşte la explicarea naturalistă a stării de sănătate şi de boală, a constituţiei omului şi a trăsăturilor temperamentale individuale în raport cu influenţele exercitate de mediul extern (anotimpuri, temperatură, apă, sol, situaţie geografică, etc.) şi intern (exerciţiul, regimul), ci subliniază, în acelaşi timp, influenţele mediului social care, pe calea obiceiurilor şi a prefacerilor incită conştiinţa oamenilor nelăsând-o să lâncezească. Promovând o concepţie deterministă şi principiul cauzalităţii în concepţia despre om, sănătate şi boală, Hipocrate îşi fundamentează opera pe observaţii şi explicaţii de ordin biologic în interrelaţiile sale cu mediul abiotic, prin care explică variaţiile individuale temperamentale şi în acelaşi timp menţionează rolul mediului social, fără însă a-i întrezări participarea sa determinantă în realizarea umană şi deci a naturii umane.

---

[31] Hipocrate-Galen, **op. cit.**, pg. 88

[32] Ibidem, pg. 84.

În acest sens, Hipocrate, explicând temperamentul sau firea asiaticilor ca fiind mai blajini, mai potoliți și mai îngăduitori decât europenii, atribuie diferențele de constituție și de morfologie predominant faptului că anotimpurile - căldura și frigul - sunt relativ constante. În același timp însă, evidențiază rolul factorilor psihologici și sociali în ce privește "modelarea felului de comportare".

La asiatici "nu au loc nici zguduiri morale și nici prefaceri trupești puternice care ar provoca, se pare, nervozitate și ar da naștere neastâmpărului și agitației, într-o măsură mai mare decât la cei ce își duc viața în acest ritm. Căci, mai presus de orice, prefacerile sunt acelea care ațâță conștiința oamenilor și nu o lasă să lâncezească. Eu cred că neamul asiatic este molatec, tocmai din această cauză și pe deasupra și din pricina obiceiurilor. Oriunde oamenii nu sunt stăpâni pe sine și nu sunt liberi, ci se găsesc sub despoți, ei nu mai caută să se instruiască în vederea luptelor, ci doar să pară că nu sunt buni de luptă. Căci primejdiile nu sunt la fel pentru toți. Ei sunt mânați la război, se supun trudelor și mor de nevoie, pentru stăpâni, departe de copii, de soție și de prietenii rămași. În timp ce ei săvârșesc fapte vitejești și curajoase, culegând doar primejdii și moarte, stăpânii lor progresează și profită.

Pe lângă acestea, asemenea oameni își temperează avântul de nevoie, din pricina lipsei războiului și a vieții sedentare. Iar dacă vreunul din ei a crescut ca un om curajos și zelos din fire, el trebuie să-și schimbe mentalitatea din cauza legilor. Iată și o dovadă în această privință. Toți locuitorii Asiei, fie barbari, fie eleni, care se află sub despoți și trudesc pentru ei înșiși, sunt mai războinici decât ceilalți, pentru că ei întâmpină primejdiile pe seama lor, primind deopotrivă și răsplata vitejiei și pedeapsa lașității "[33].

Spre deosebire de asiatici - scrie Hipocrate - "europenii fiind independenți și întâmpinând primejdiile după placul lor, nu după al altora, dovedesc în mod nesilit mult zel și aleargă acolo unde este primejdia, căci ei sunt cei care se bucură de binefacerile victoriei. **Iată**

[33] Hipocrate-Galen, **op. cit.**, pg. 98.

dar că obiceiurile contribuie în mare măsură la modelarea felului de comportare"[34].

Caracterizând pe oamenii flegmatici care locuiesc în ţinuturi joase, mlăştinoase, calde şi umede, ca fiind lipsiţi de curaj şi de înclinare spre efort, Hipocrate arată că atunci "**când intervin însă normele umane, lucrurile se desăvârşesc**"[35].

Trăsăturile fundamentale - moliciune şi indolenţă - sunt considerate ca naturale şi depind de un climat uniform, în timp ce exerciţiul pentru corp şi pentru minte ţin de un climat variabil. "Indolenţa şi inactivitatea produc laşitate; forţa virilă se capătă prin muncă şi oboseală", scrie Hipocratee, însă în acelaşi timp nu uită şi condiţiile sociale "... deoarece acolo unde există regi, oamenii sunt în chip necesar laşi"[36].

Creierul este organul gândirii care coordonează mişcările corpului: "Ochii şi urechile, limba, mâinile şi picioarele execută mişcările aşa cum le înţelege creierul"[37].

"Oamenii trebuie să ştie că plăcerile şi bucuriile, râsul şi gluma nu apar din nimic, ci din aceeaşi obârşie cu tristeţea şi supărările, cu indispoziţiile şi lamentările. Cu acest organ (creierul) noi judecăm înainte de toate şi cugetăm - privim, auzim şi recunoaştem cele urâte şi cele frumoase, cele rele şi cele bune, cele plăcute şi cele neplăcut; pe unele le deosebim prin obişnuinţă, pe altele le percepem după utilitatea lor. Tot cu ajutorul creierului diferenţiem plăcerile şi neplăcerile, după împrejurări, întrucât nu ne plac întotdeauna aceleaşi lucruri"[38].

Când creierul devine mai umed decât în mod normal, atunci se pierde raţiunea, la fel se pierde raţiunea din cauza flegmei sau a bilei în exces. Cei care-şi pierd raţiunea din cauza flegmei sunt calmi, nu strigă, nu fac zgomot, nu se agită, spre deosebire de cei la care tulburarea a survenit prin excesul bilei, care sunt nepotoliţi, vătămători şi comit

---

[34] Ibidem, pg. 98.
[35] Hipocrate-Galen, **op. cit.**, pg. 105.
[36] Ibidem, pg. 104.
[37] Ibidem, pg. 120.
[38] Ibidem, pg. 118.

totdeauna lucruri cu nesocotință. Neplăcerile și dezgustul apar atunci când creierul se răcește din cauza flegmei din care cauză se instalează amnezia. Spaima se produce prin încălzirea creierului datorită bilei, iar în ce privește apariția epilepsiei aceasta ar fi mai frecventă la flegmatici și mai puțin la cei bilioși.

După concepția lui Hipocrate, prin intermediul aerului, creierul primește impresii și senzații. "După toate cele spuse, eu cred că cea mai mare putere o are creierul, deoarece dacă e sănătos este interpretul celor ce provin din aer. Aerul înlesnește rațiunea ... De aceea afirm că cel care interpretează înțelegerea este creierul ... Cele mai influențate (organe) sunt inima și diafragmul, însă nici una dintre ele nu este sediul rațiunii ci cauza tuturor celor arătate este creierul. După cum creierul este primul organ sensibilizat pentru funcția rațiunii, tot astfel el se resimte de orice schimbare a aerului, provocată de modificarea anotimpurilor"[39].

Tot Hipocrate consideră că sediul gândirii și sensibilității nu se află în diafragm (denumit cu termenul de fren = înțelegere), așa cum se credea în mod obișnuit. "Diafragmul are o denumire nepotrivită - scrie Hipocrate - pe care a căpătat-o întâmplător, iar nu după natura sa. Eu însumi nu înțeleg ce proprietate poate avea diafragmul pentru ca să judece și să gândească"[40].

C. CLAUDIUS GALEN DESPRE TEMPERAMENTE

Doctrina hipocratică asupra celor patru tipuri temperamentale de natură constituțională, înnăscută, explicată în sensul teoriei naturaliste chimico-umorale a fost preluată de către Galen, iar în secolul nostru de către Kretschmer și Scheldon sub forma constituției somatice, de Viola și Pende sub aspectul determinărilor endocrine și de către Pavlov sub formula tipurilor de activitate nervoasă superioară. **Claudius**

[39] Hipocrate-Galen, **op. cit.**, pg. 120 - 121.
[40] Ibidem, pg. 120.

Galen (galen = cel calm) a dominat medicina timpului său (plecând de la fondul sistemului medical hipocratic), influența sa exercitându-se în continuare cu autoritate până în secolul al XV-lea. Spirit sistematic și de o vastă cultură, cunoscător profund, și admirator fidel al lui Hipocrate și Aristotel, Galen sistematizează, dogmatizând doctrina hipocratică într-o formă de expunere aristotelică, concepția personală fiind marcată de un teleologism evident, uneori naiv argumentat. Opera lui Galen conține elemente importante ale filozofiei lui Platon.

După Galen, "Omul este o ființă rațională, muritoare, care posedă însușirea de a judeca și cunoaște"[41]. Însușindu-și concepția aristotelică despre suflet ca entelechia (perfecțiunea) corpului organic care posedă mișcarea vitală, Galen consideră că: "spiritul este sufletul răspândit în tot corpul, prin care trăim, raționăm și acționăm celelalte simțuri ale corpului subordonat"[42]. În ce privește structura organismelor, acestea se compun din cele patru elemente: sânge, flegmă, bila galbenă și bila neagră. "Dintre acestea sângele este cald, umed și dulce; flegma este rece, umedă, sărată și cleioasă: fierea galbenă este caldă, uscată, subțire și înțepătoare, iar fierea neagră este uscată, rece, acidă și compactă"[43]. La fel, elementele care alcătuiesc corpurile din natură ca și corpul omenesc au câte o însușire principală: focul (căldura), apa (umezeala), pământul (uscăciunea) și aerul (răceala). În sânge cele patru elemente se află în părți egale, iar limfa cuprinde celelalte elemente afară de sânge. Cele patru elemente primordiale se distribuie în umori predominând: apa în limfă, focul în bila galbenă și pământul în bila neagră.

Sănătatea în concepția lui Galen rezultă din amestecul corect și natural al umorilor ca și a celor patru componente din care este alcătuit corpul omului (cald, rece, umed și uscat) și se exprimă prin "frumusețea, bunăstarea și integritatea (corporală)".

Boala corpului, este definită ca o stare contra-naturală, rezultat al unui amestec incorect și nenatural al umorilor în care predomină uscatul și recele sau caldul și umedul. "Constituțiile corpului, cele mai

[41] Hipocrate,Galen, **op. cit.,** pg. 292
[42] Ibidem, pg. 292.
[43] Ibidem, pg. 293.

supuse îmbolnăvirii sunt alcătuite din părți potrivnice amestecului corect, după cum constituțiile cele mai bune sunt făcute din părți organice simetrice și din amestecul corect al segmentelor similare (a homeomerelor)"[44].

Constituțiile cele mai sensibile la îmbolnăviri sunt cele alcătuite din umorile antagoniste: sânge (cald și umed) și bila neagră (rece și uscată), între limfă (rece și umedă) și bila galbenă (caldă și uscată).

În ce privește temperamentele, Galen spunea că: "... sunt consecința originii primare și a regimului umoral echilibrat, în așa fel că ele se dezvoltă reciproc"[45]. Galen distingea temperamente simple și temperamente mixte. Criteriul fundamental de clasificare este reprezentat de predominarea unei umori. Fiecare temperament poate fi cald sau rece, uscat sau umed, în raport de predominarea unei calități asupra celorlalte. Temperamentele mixte se caracterizează prin predominanța a două calități fundamentale.

Temperamente simple:

1) predomină caldul;
2) predomină recele, cu echilibrul uscatului și umedului;
3) predomină uscatul;
4) predomină umedul cu echilibrul caldului și recelui.

Temperamente mixte:

1) predomină caldul și uscatul;
2) predomină caldul și umedul;
3) predomină recele și uscatul;
4) predomină recele și umedul.

Temperamentele mixte au fost denumite în ordine de către Galen: **coleric**, **sanguin**, **melancolic și flegmatic**[46] **și**, de asemenea, distinge un temperament normal, echilibrat, în care nu se constată predominarea nici unei umori, ca și un temperament particular ce se abate de la tipurile menționate și pe care le denumește **diosincrazii.** Ca atare, temperamentul ca stare normală este rezultatul "temperării" sau a

[44] Ibidem, pg. 295.
[45] Hipocrate,Galen, **op. cit.,** pg. 321.
[46] Cf. M. Ralea, C.I. Botez, **op. cit.,** pag. 146.

amestecului proporțional echilibrat al celor patru umori și a elementelor corporale: caldul, recele, uscatul și umedul.

Galen ca și Hipocrate insistă asupra necesității cunoașterii particularităților individuale nu numai în scop diagnostic, dar mai ales pentru a trata la momentul potrivit boala, în funcție de forțele bolnavului.

"Pe lângă constituția comună tuturor oamenilor, medicul se cuvine să cunoască ... și constituția individuală a fiecăruia ... Despre constituția particulară a fiecărui om nu se poate scrie însă la fel ca despre cea comună tuturor oamenilor, iar cele ce s-au scris se prezintă altfel decât faptele ..."[47].

Arătând că succesul unui tratament ține de "momentul în care se dau medicamentele și de cantitatea lor", condiții specifice pentru fiecare bolnav, Galen insistă asupra cunoașterii stării normale și a gradului de îmbolnăvire pentru fiecare individ în parte. Pentru aceasta, medicul trebuie să cunoască particularitățile de vârstă și de sex, ca și cele determinate de temperament, a forțelor și altor însușiri proprii - culoarea, căldura, obiceiurile, starea pulsului, preferințele, constituția, înclinațiile sufletești - starea anotimpurilor, a condițiilor de mediu etc. "Examinând astfel corect, medicul va putea astfel cunoaște mai bine constituția însăși a bolnavului"[48].

Deci Galen și Hipocrate, promovează principiul individualizării terapeutice pe baza cunoașterii omului nu în general, a omului abstract, ci a individului uman concret, a particularităților sale biologice și psihologice individuale, a "obiceiurilor, preferințelor, înclinațiilor sufletești", particulare fiecăruia în parte. De aici, probabil, aforismul de mai târziu că "nu există boli, ci bolnavi".

În ce privește sufletul, Galen în **Definițiile medicale** scria că: "... este substanța corporală, care după Platon se mișcă singură, iar după Stoici este un corp foarte fin, care se mișcă de la sine prin rațiuni generative. După Aristotel este entelechia (perfecțiunea) corpului natural, organic, care posedă mișcarea vitală. Sau astfel: sufletul este

[47] Hipocrate,Galen. **op. cit.,** pag. 286 - 287.
[48] Ibidem, pg. 289.

spiritul răspândit în tot corpul prin care trăim, raționăm și acționăm celelalte simțuri ale corpului subordonat"[49].

Această facultate naturală denumită **pneuma** vitală sau suflul vital ar fi un fel de agent material foarte sensibil, acorporal și înnăscut. În pulmon aerul se unește cu pneuma care există de la naștere și formează astfel suflul natural, vital (**spiritul vital**), care în prezența aerului inspirat devine mai subtil. Inima care este centrul circulației și sediul căldurii organice, trimite sânge la plămâni și primește de la plămâni și artere pneumă și substanțe nutritive. De la inimă sângele amestecat cu pneumă și substanțe nutritive este răspândit în tot corpul unde pneuma va suferi diferite modificări și în funcție de organele unde aceste transformări au loc, vor rezulta categorii de spirite și pneume, care stau la baza celor trei facultăți sau spirite:

- **spiritul natural (pneuma physichon)** își are sediul în ficat și este centrul nutriției, digestiei, a schimburilor nutritive generale;
- **spiritul vital** sau al vieții **(pneuma zootichon)** își are sediul în inimă de unde trimite căldură și lumină în tot corpul;
- **spiritul animal (pneuma psychicon)** își are sediul și se formează în ventriculii cerebrali și este izvorul sensibilității și mișcării, se află în tot corpul, fiind transportată de nervi (de la centru la periferie transmițând impulsurile motrice și de la periferie la centru conducând incitațiile simțurilor).

Fiecare dintre cele trei facultăți: **naturală, vitală și animală** are două feluri de activități: internă și externă. Pentru spiritul animal (pneuma psychicon) acțiunea externă este reprezentată de motricitate și sensibilitate, iar cea internă este responsabilă de facultățile: intelectuale, imaginația, judecata, raționamentul. Manifestările psihice sau acțiunile și aspectele, așa cum se exprimă Galen, depind de temperament, "iar temperamentele însăși sunt consecința originii primare și a regimului umoral echilibrat ..."[50].

---

[49] Ibidem, pg. 292.

[50] Hipocrate,Galen, **op. cit.,** pg. 321

Însuşirile sufletului fiind urmare a "temperamentelor corpului", urmează că deosebirile dintre "acţiunile şi afecţiunile" sufletului explică de ce însuşirile psihice sunt în mod evident diferite. "Unele sunt foarte timide, altele foarte vajnice, unele lacome, altele cu aspect contrar, unele lipsite de pudoare, altele pudice"[51].

Cele trei părţi şi însuşiri ale sufletului sunt, la copil de exemplu, opuse una alteia prin natura lor şi deci diferite de la un individ la altul, ceea ce face să se deosebească "unii de alţii în ce priveşte substanţa lor sufletească, acţiunile şi afecţiunile lor; iar dacă e aşa, se deosebesc şi în privinţa altor însuşiri"[52].

Preluând de la Platon clasificarea sufletului în concupiscent (care are multe dorinţe), irascibil (are mai multe dorinţi) şi concupiscent prin excelenţă (Kat'exochen) este sufletul cu cele mai multe şi mai complicate dorinţi, Galen arată că sufletul raţional este dornic "de adevăr", cunoaştere şi studiu, de înţelegere şi memorie, sau, în general vorbind, este dornic de "tot ce este frumos"[53]. Partea irascibilă tinde spre libertate şi spre izbândă, spre dominare, putere, glorie şi onoruri, în timp ce sufletul concupiscent prin excelenţă, aşa cum îl numeşte Platon, caută voluptatea şi plăcerea ce decurg din mâncare, din băutură. "Sufletul concupiscent nu poate dori ce este frumos aşa cum nici sufletul raţional nu doreşte plăcerile, mâncarea şi băutura, nici izbânda, puterea, faima şi onorurile. Tot astfel, sufletul irascibil va avea alte pofte decât cel raţional şi cel concupiscent"[54].

Cunoscător profund al culturii elene, Galen arată că umoarea uscată în proporţie justă face ca sufletul să fie mai înţelegător, preluând ceea ce a spus atât Heraclit "suflet uscat, suflet foarte inteligent" cât şi Hipocrate, în sensul că uscăciunea este cauza inteligenţei. După Galen, "acţiunile şi afecţiunile sufletului sunt urmarea temperamentelor corpului"[55].

---

[51] Ibidem, pg. 308.
[52] Ibidem, pg. 308.
[53] Hipocrate.Galen, **op. cit.,** pg. 310.
[54] Ibidem, pg. 310.
[55] Ibidem, pg. 312.

Considerând că atât bolile somatice ca şi cele psihice sunt datorate pierderii însuşirilor înnăscute ale sufletului, ca şi apariţiei unor însuşiri contrarii. Galen scria: "Relele corpului stăpânesc sufletul, acest fapt se vede limpede în melancolii, în frenite şi în manii" şi la fel explică el halucinaţiile vizuale şi auditive. Sufletul devine bolnav ca urmare a unei dispoziţii vicioase, constituţionale a corpului. Această concepţie este împărtăşită şi de Platon şi de către Aristotel.

Referindu-se la originile "pervertirii" în sensul unei dizarmonii a personalităţii, Galen arată că nu toţi oamenii sunt duşmanii sau prietenii dreptăţii, ci dimpotrivă, toţi se manifestă unii faţă de alţii potrivit temperamentului lor. Răspunzând care este cauza "pervertirii", Galen scria: "**... şi în vremea noastră observăm copii mici foarte răi despre care nu ar fi posibil să arătăm cine i-a învăţat în rele, mai ales că mulţi din cei crescuţi împreună cu ei, având aceeaşi educaţie, aceiaşi părinţi, dascăli şi pedagogi, sunt prin firea lor buni. Căci ce poate fi mai opus unui copil nesociabil decât un copil sociabil, celui ce se bucură de răul altuia decât unul milos, celui obraznic decât unul cuminte, celui inteligent decât unul foarte prost şi celui ce iubeşte minciuna unul iubitor de adevăr? Se poate constata că unii copii, deşi educaţi de aceiaşi părinţi, dascăli şi pedagogi se deosebesc prin contradicţiile de caracter**"[56].

Remarcăm că descrierea lui Galen conţine trăsăturile esenţiale a ceea ce în prezent în literatura psihiatrică se denumeşte psihopatie sau personalitate dizarmonică constituţională sau nucleară negată de unii, sau personalitate patologică negată de către alţi autori, dar acceptată în final de toţi şi care se caracterizează prin incapacitatea de frânare a pornirilor instinctiv-emoţionale, nedezvoltarea sentimentelor moral-sociale, malignitate, egofilie şi care se deosebeşte de comportamentul prin greşeli de educaţie sau **caracteriopatie**, pe care autorul, de asemenea, nu omite a le evidenţia şi preciza.

Referindu-se la cauza care face să apară "pervertirea" constituţională, Galen precizează că "**nu tot răul pătrunde în sufletele**

---

[56] Hipocrate,Galen. **op. cit.,** pg. 319.

noastre din afară, cum spun stoicii, ci oamenii răi posedă în ei înşişi o bună parte din vicii, şi numai un foarte mic număr de vicii pătrunde din afară"[57] prin greşeli de educaţie, de regim, etc.

Deprinderile rele apar în partea irascibilă a sufletului - scrie Galen - în timp ce părerile false în cea raţională. În partea raţională a sufletului însă, "îngustimea minţii şi neghiobia sunt o urmare a temperamentelor". Temperamentul cald face să se nască iritabilitatea care la rândul ei întreţine căldura înnăscută. Eutimia rezultă din mişcările amortizate ale sufletului, rezultat al echilibrului temperamental şi care menţine buna dispoziţie.

Galen situează senzaţiile, mişcările voluntare, limbajul, percepţia, memoria, înţelegerea, în creier, socotind că toate acestea sunt proprii sufletului raţional, în timp ce pasiunile şi mişcările involuntare au sediul în inimă. "Dacă în actul gândirii, al învăţării sau al predării cunoştinţelor nu apare în inimă nici o mişcare ca în cazul tuturor stărilor afective, este clar, socotesc eu - afirmă Galen - că partea raţională a sufletului nu îşi are sediul în inimă, pe când cea care se numeşte iraţională şi afectivă se află în inimă"[58]. Aceste forţe iraţionale, afective, au fost denumite de Platon cu termenii de concupiscente şi irascibile, că aceste pasiuni se nasc în corpul şi deci în partea inferioară a sufletului, în strânsă relaţie cu corpul.

Preluând de la Anaxagora ideea că superioritatea omului se datoreşte mâinilor sale şi de la Aristotel concepţia conform căreia mâna este "ca o unealtă în locul unor unelte", Galen scrie că: "aşa cum corpul (omului) este lipsit de arme, tot astfel şi sufletul este lipsit din fire de meşteşug. De aceea în locul neputinţei trupeşti, el a primit mâinile, iar în locul lipsei de meşteşug a sufletului, a primit raţiunea, pe care folosind-o îşi înarmează corpul, îl apără în toate privinţele şi îşi împodobeşte sufletul cu toate artele ... Omul, aşadar, singurul dintre animale care posedă în sufletul său meşteşugul prin care el le descoperă pe celelalte a

[57] Ibidem, pg. 321.
[58] Hipocrate,Galen, **op. cit.,** pg. 324.

dobândit în corpul său, datorită sufletului şi raţiunii, un instrument care ţine locul altor instrumente"[59].

Desigur că nu se poate să ne aşteptăm la sublinierea rolului modelator-formativ al activităţii ci, aşa cum se observă din cele de mai sus, prin suflet şi prin raţiune omul dobândeşte mâna, instrumentul "situat în corpul său". Dacă ar fi însă să ne referim la rolul deţinut de muncă în saltul de la biologic la uman, atunci trebuie să spunem că la început n-a fost raţiunea şi nici cuvântul, ci fapta, aşa cum ve afirma mai târziu G.W.Goethe, iar în cultura română Mihai Eminescu.

Intuind filiaţia omului comuna cu animalele şi filogeneza structurilor paleopsihice şi arhipsihice, Galen notează următoarele: "Nu e lămurit dacă animalele considerate îndeobşte fără raţiune, nu posedă totuşi o oarecare raţiune. Este posibil ca ea să existe la toate, la unele mai multă, la altele mai puţină, dacă nu acea raţiune care se dezvăluie în vorbire şi se cheamă verbală, cel puţin cea care se exprimă sufleteşte şi se numeşte a limbajului interior. Desigur, oamenii diferă mult de animale, ceea ce e complet clar pentru noi atunci când vedem cum singur omul se îndeletniceşte cu o mulţime de meşteşuguri şi e capabil şi să înveţe meseria dorită, pe când animalele celelalte sunt aproape toate străine de meşteşug. Numai puţine dintre ele fac excepţie, dar şi la acestea faptul se produce mai mult din firea lor, decât printr-o alegere prealabilă. Omul însă nu e pregătit pentru nici unul din meşteşugurile proprii animalelor, deoarece el imită păianjenul în privinţa ţesutului, modelează întocmai ca albinele şi este priceput şi la înot, deşi stă pe pământ... Prin hărnicia sa, omul şi-a făurit cel mai preţios dintre bunurile divine, filozofia. Din aceste privinţi, deşi raţiunea există şi la animale, singur omul, dintre ele este numit, prin excelenţă, fiinţă raţională"[60] . Este de asemenea de menţionat că vorbind despre activitate, Galen o împarte în două mari categorii, raţională şi comună sau manuală sau, cum i-am spune azi, materială şi ideală:

---

[59] Ibidem, pg. 278.

[60] Hipocrate,Galen, **op. cit.,** pg. 331-332.

"Meşteşugurile se împart mai întâi în două: unele sunt de domeniul raţiunii, altele sunt ... comune şi manuale"[61].

Dialectica intuitivă a lui Hipocrate şi Galen, cu toate minusurile sale, demonstrază unitatea organismului viu, determinările sale materiale (chiar dacă argumentarea faptică ne apare astăzi naivă, deşi cu aceste concepte s-a uzat cu succes în practica diurnă). Pentru gânditorii antici procesul vieţii este o rezultantă dintre elementele date, constituţionale, sau congenitale, genetice cum le-am denumi azi, şi elementele de mediu natural, fizic, chimic, iar uneori este considerat, deşi în mod palid, chiar şi mediul social. Medicii antici şi-au reprezentat dialectica pe care însă n-au putut-o conceptualiza decât cu noţiuni vagi şi la nivelul cunoştinţelor epocii care au trăit-o, iar pe de altă parte, n-au dus-o până la consecinţele sale finale din cauza condiţiilor subiective şi sociale obiectiv-limitate.

Pentru medicina hipocratică fundamentală este unitatea dintre organism şi mediul natural ca proces cu semnificaţie vitală şi mai puţin însă unitatea dintre subiect şi obiect, unitate pe care scrierile lor o invocă sau o evocă dar n-o afirmă însă în mod explicit. Limitele cunoaşterii marilor maeştri ţin mai mult de epoca lor şi mai puţin de personalitatea fiecăruia în parte prin care obişnuit şi-au devansat epoca, dominând istoria timp de milenii.

Gândirea lor avea potenţialităţi nelimitate de cunoaştere, însă limitele lor erau în fond limitele procesului de cunoaştere la care ajunsese societatea ca şi a mijloacelor practice de care dispuneau atunci de a pătrunde în adâncurile cunoaşterii, sondând însetaţi de tainele lumii.

Contribuţia lor a fost însă uriaşă, gândirea lor dialectic-intuitivă dominând cultura europeană secole întregi spre binele şi avantajul conştiinţei europene.

---

[61] Ibidem, pg. 340.

III. BIOTIPOLOGIA MODERNĂ

În dezvoltarea ulterioară a concepțiilor despre om s-au confruntat cele mai diverse curente concretizate în formele teoretice teologice, creaționiste, a ideilor și dispozițiilor înnăscute, pentru ca în momentul în care cunoștințele despre lumea organică și despre om ca ființă socială s-au cristalizat într-un număr important de date, să se reia de la un alt nivel problema relațiilor dintre corp și suflet, dintre ceea ce este dobândit și ceea ce este câștigat în cadrul personalității ca rezultantă unică și complex ierarhizată cu structura indisolubilă și ireductibilă bio-psiho-socială. De la afirmarea unui biologism evident cu sublinierea unor corelații de ordin fiziologic, cu sau fără aluzii la procesele psihice, până la afirmarea paralelismului psiho-fiziologic, alternativele gândirii omului despre om au cunoscut cele mai diverse și caleidoscopice fațete, iar umanitatea împărțită în diferite tipuri după trăsăturile biologice, psihologice, sociale, etc. luate drept criteriu de referință.

A. BIOTIPOLOGIILE LUI ROSTAND și SIGAUD

În 1824, Rostand și apoi Sigaud în 1914 au ca punct de plecare în clasificarea biotipurilor, aspectele exterioare oferite de măsurătorile antropometrice și iau în considerare proporțiile celor patru sisteme morfo-funcționale fundamentale în structura genetică a organismului, descriind, după criteriile lui Lavater: **tipul digestiv**, **respirator**, **muscular** și **cerebral**, caracterizate schematic prin trăsături particulare după cum urmează:

Tipul digestiv se caracterizează prin predominarea proporțiilor (diametrelor) corporale abdominale cu dezvoltarea organelor sistemului digestiv, ceea ce face ca abdomenul să apară ridicat, cușca toracică

ridicată şi scurtă, distanţa dintre ultimile coaste şi crestele iliace fiind considerabilă, iar etajul inferior al masivului cranio-facial este foarte bine dezvoltat şi dă impresia unui trunchi de piramidă cu baza în jos, ceea ce conferă impresia că fruntea ar fi mai puţin înaltă. Tipul digestiv al lui Francois Sigaud corespunde **picnicului** lui Kretschmer, **euriplasticului** lui Bounak şi **constituţiei proximo-mediale** a lui Verdun, **endomorfului (viscerotonului)** lui Sheldon, **brahimorfului** lui De Giovani etc. Acest tip ar fi predispus afecţiunilor digestive.

Tipul respirator are trunchiul relativ mic, cu relieful muscular mai puţin accentuat, de formă trapezoidală, cu baza mare superioară, cu cuşca toracică dezvoltată în lărgime şi în înălţime, cu umerii largi. În ce priveşte masivul facial, acesta este alungit prin predominarea etajului mijlociu sau superior, cu dezvoltarea importantă a sinusurilor frontale. Acest tip corespunde **ftizicului** lui Hipocrate, **astenicului** lui Kretschmer, **microsplanhnicului** lui De Giovanni, **ectomorficului** lui Sheldon etc. şi ar fi predispus pentru contractarea unor efecţiuni pulmonare.

Tipul muscular se caracterizează prin dezvoltarea proporţională a toracelui şi trunchiului, a membrelor superioare şi inferioare, dar cu o considerabilă dezvoltare a musculaturii somato-viscerale. Dezvoltarea importantă a membrelor superioare face ca pumnul să se afle sub planul pubisului când subiectul se află în ortostatism. În ce priveşte masivul facial, are o formă rectangulară cu marele ax vertical, iar cele trei etaje ale sale sunt egale (***etajul cerebral*** se află deasupra planului orizontal cu direcţie antero-posterioară şi care trece prin sprâncene; *etajul* ***respirator*** este cuprins între etajul precedent şi un plan cu aceeaşi direcţie situată la baza nasului; ***etajul digestiv*** se află situat sub planul precedent). Acest tip corespunde **atleticului** lui Kretschmer, **mezoplasticului** lui Bounak, **mezomorfului** lui Scheldon şi este predispus pentru boli ale sistemului muscular şi arterial.

Tipul cerebral se caracterizează prin predominanţa dezvoltării etajului superior al masivului cranio-facial şi a predominanţei sistemului nervos central. Ca atare, masivul cranio-facial are aspectul unui trunchi de piramidă cu baza situată superior. Fruntea privită din profil are o

formă rotundă, bombată, buzele sunt subțiri, bărbia este mică, ochii vii, cu fantele palpebrale larg deschise, sprâncenele arcuite și cu buzele îndepărtate. Tipul cerebral corespunde **subplasticului** lui Bounak și **constituției distale-leptostile** a lui Verdun. Acest tip ar avea o predispoziție particulară pentru afecțiunile neuro-psihice.

B. TIPOLOGIA LUI Mc. AULIFFE

Mc. Auliffe distinge, pe lângă tipurile cerebrale, musculare, digestive, respiratorii și **tipul plat** și **rotund**. **Tipul plat** are o înfățișare longilină, microplanhnică, caracterizat printr-o protoplasmă săracă în apă, cu mare solubilitate gazoasă și cu funcții ce se desfășoară economic și în care predomină sistemul nervos vegetativ. **Tipul rotund** corespunde **brevilinului** sau **megalosplanhnicului, lateralului lui Stockand** sau **eurimorficului lui Rees-Eysenck** și se caracterizează printr-o protoplasmă bogată în apă, în care oxidările celulare sunt crescute, cu schimburi gazoase restrânse, ceea ce necesită un aport de substanță din mediul exterior și în care predomină sistemul nervos central. Mc. Auliffe și Thoris au mai descris, în afară de aceste trăsături de suprafață (plat, rotund) și **tipuri uniforme, ondulate**, etc., iar în funcție de construcția arhitectonică, **tipul tare** și **tipul slab**.

Sigaud consideră că tipul depinde de mediul în care se dezvoltă organismul și de solicitările la care este supus. Tipul respirator este condiționat de "factorii posturali", cel muscular de munca cu brațele, digestivul cu viața sedentară (**tipul burghez**), în timp ce tipul cerebral ar fi determinat de activitatea predominant intelectuală.

În ce privește predispoziția pentru boli, Sigaud consideră că, în condiții nefavorabile va fi afectat aparatul predominant, funcția prin care se inseră în mediu organismul. Deși Sigaud corelează tipurile morfo-funcționale descrise cu particularități psihice, totuși corelația pe care o efectuează nu are precizia relativă a tipologiei lui Pende sau a celei formulată de Kretschmer.

Şcoala italiană de biotipologie a fost reprezentată de C. Lombroso prin studiile sale asupra antropologiei criminale, dar adevărata biotipologie au dezvoltat-o A.De Giovanni (elevul lui Lombroso), G.Viola şi apoi elevul său, N.Pende.

C. BIOTIPOLOGIILE LUI A. DE GIOVANNI şi VIOLA

A.DE GIOVANNI (1880) distinge tipurile constituţionale megalosplanhnic, microsplanhnic şi normosplanhnic în timp ce **G.Viola** (1909) deosebeşte tipurile brahimorfic, dolicomorfic şi eumorfic.

Microsplanhnicul se caracterizează prin dezvoltarea mai mică a toracelui şi mai mare a membrelor, în timp ce macrosplanhnicul prezintă o dezvoltare mai mare a toracelui şi mai mică a membrelor. Megalosplanhnicului i-ar corespunde tipul picnic, microsplanhnicului tipul astenic iar normosplanhnicului tipul atletic din biotipologia lui Kretschmer.

Megalosplanhnicul (macrosplanhnicul) prezintă o dezvoltare importantă a etajului abdominal, toracele este scurt cu unghiul xifoidian foarte deschis. Umerii sunt drepţi, membrele superioare sunt scurte şi la fel membrele inferioare. De obicei este un hiperponderal cu dezvoltarea importantă a ţesutului adipos. Ceea ce caracterizează acest tip morfologic este predominanţa proceselor metabolice de tip anabolic, cu manifestări vegetative hiperfuncţionale vagale (hiperparasimpaticotonie), ceea ce explică în mare parte dezvoltarea funcţională a sistemului digestiv. Acest tip este predispus spre boli de nutriţie, ca şi spre hipertensiune arterială. Este un temperament ciclotim, cu predominanţă afectivă.

Microsplanhnicul este un tip morfologic longilin, cu talie înaltă, membrele foarte lungi în comparaţie cu înălţimea trunchiului. Toracele este aplatizat antero-posterior cu unghiul xifoidian ascuţit. Muşchii, ţesutul adipos subcutanat sunt slab dezvoltate. Acest tip morfologic se caracterizează printr-un catabolism accentuat, prin hipersimpaticotonie,

oboseală ce se instalează uşor, hipomobilitate şi hiposecreţie gastrică, cu tendinţă la creştere a rezervei alcaline şi colesterolemici. Temperamental predomină elementul intelectiv de tip schizotim.

D. NICOLA PENDE ŞI BIOTIPURILE ENDOCRINE

N.PENDE (1922) descrie în funcţie de tipul corporal (longilin, brevilin) şi de forţă (stenic, astenic) patru tipuri: longilinul şi brevilinul stenic, longilinul şi brevilinul astenic cu înseriere unimodală ca şi în cazul biotipologiei maestrului său G.Viola. În ce priveşte constituţia el consideră că aceasta "este determinată primordial de legile eredităţii şi secundar de influenţele modificatoare exercitate de mediul înconjurător asupra planului ereditar de organizare a individului"[62]. În concepţia lui Pende constituţia normală este reprezentată de longilinul şi brevilinul stenic şi reprezintă, ca şi în cazul normosplanhnicului lui Viola, două treimi din populaţie, în timp ce brevilinul şi longilinul astenic, care constituie tipurile extreme şi reprezintă ca şi micro- şi macrosplanhnicul lui Viola, o treime din populaţie. În clasificarea biotipologică a lui N.Pende apare atât criteriul morfologic ca şi cel funcţional şi îndeosebi cel endocrin considerat sub raportul constelaţiei pluriglandulare endocrine care ar determina structura temperamentală, această particularitate constituind dealtfel şi contribuţia sa originală printre altele în biotipologie.

Tipul longilin corespunde tipului plat la care se constată predominanţa membrelor în raport cu dezvoltarea trunchiului, a vieţii de relaţie asupra celei vegetative şi îndeosebi asupra tonusului sistemului nervos simpatic. Din punct de vedere psihic tipul longilin se caracterizează prin tendinţa la tristeţe, autism cu închidere în sine, cu manifestarea unor tendinţe solipsiste în caz de boală. Tot ca trăsături de

---

[62] N.Pende, **Constituţional inadequaties,** Philadelphia, Lea-Feleige, 1928, pag. 25, în: D.Todoran, **Individualitate şi educaţie,** Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1974, pag. 34.

reactivitate psihică se înregistrează hiperestezie, introversiune, astenie, hipertiroidianul epuizându-se rapid, fiind un simpaticotonic. Se disting aici patru subtipuri:hiperevoluat, hipersomatic (acromegaloid), hipoplastic, eunucoid. Tipul longilin al lui Pende ar corespunde tipului leptosom al lui Kretschmer.

Tipul brevilin corespunde tipului rotund caracterizat prin membre scurte, tip la care predomină din punct de vedere funcțional-metabolic fenomene anabolice; este un hipervegetativ cu predominarea tonusului parasimpatic, iar din punct de vedere psihic este vesel, vioi, expansiv, extravertit, hiperstenic, hipotiroidian, puțin emotiv, apatic uneori, cu memorie bună și atenție susținută. În cadrul tipului brevilin, N. Pende distinge patru tipuri: apopleptic, limfaticovenos, atletic și hipersexual.

Tipul euritmic, după N.Pende este echilibrat și se situează între vagotonie și simpaticotonie, sau cum i-ar fi zis D.Danielopolu - **amfotonic**. În același timp, Pende arată că există tipuri umane care nu se disting evident din punct de vedere al reactivității și a apartenenței la un tip, îndeosebi din punct de vedere endocrin, decât atunci când se apropie sau se manifestă fenomenul de îmbătrânire. În terminologia lui Pende, ***endocrino-tipurile*** sunt manifestate sub cinci forme: **cușingoide** sau **hipersuprarenale**, **mixedematoide** sau **hipotiroidiene**, **androide** (virilism pentru femei) sau **ginoide** (pentru bărbați), **acromegaloide** (cu genialitate exagerată) și **basedowoide cu adipozitate scăzută**. În raport cu tonusul scăzut sau crescut al glandelor endocrine, Pende descrie tipuri **hipo-** și **hipergenitale**, **hipo-** sau **hipersuprarenale**, **hipo-** sau **hipertiroidiene** etc. Aceste trăsături endocrine sunt intercalate în cadrul tipurilor fundamentale longilin (stenic, astenic) și brevilin (stenic, astenic), tonusul endocrin conferind forța sau slăbiciunea fiecărui tip endocrino-temperamental cu trăsăturile psihice corelative corespunzătoare pe care le distinge autorul.

1) **Tipul longilin stenic** - scrie Pende - rezultă dintr-un temperament hipertiroidian și hiperpituitar în același timp, cu o funcție normală sau exagerată a glandei endocrine genitale, a suprarenalei corticale și medulare și a insulelor lui

Lengerhans. Acesta este tipul uman cu adevărat puternic şi armonios.

2) **La tipul longilin astenic** constatăm semne de temperament hipertiroidian, asociate cu semne de hipertimolimfatism şi adesea de hiperparatiroidism, hipogenitalism şi hiposuprarenalism relativ. Funcţia endocrină hipofizară şi pancreatică poate fi destul de dezvoltată şi ea. Este vorba, prin urmare, de indivizi discrinici, hipertiroidieni, hiperpituitari (mai puţin drecvenţi), cu endocrinoastenia a două glande mai importante pentru tonusul şi forţa muşchilor şi ligamentelor, glanda genitală şi suprarenală.
3) **La tipul brevilin stenic** domină temperamentul hipergenital şi hipersuprarenal, deseori şi hiperpancreatic şi hiperpituitar, cu o anumită insuficienţă a tiroidei.
4) **La brevilinul astenic** domină insuficienţa tiroidiană şi hipofizară, cu o relativă insuficienţă suprarenală, în timp ce secreţiile interne genitală, pancreatică şi timică pot fi normale sau exagerate[63].

Din punctul de vedere al particularităţilor biotonusului, glandele endocrine vor conferi reactivităţii generale a organismului posibilităţi diferite calitativ, de activare sau încetinire a activităţii metabolic energetice cu reflectare consecutivă asupra tonusului psihic de ansamblu.

Hipertiroidianul va manifesta agilitate motorie, spirit viu tahipsihic, tahikinetic, activ, rapid, excitat, coleros, emotiv, iritabil şi instabil prin predominanţa hipertiroidiei şi hipersimpaticotoniei, în timp ce **hipotiroidianul** va fi lent, apatic, deprimat, fatigabil, inert, cu inteligenţă medie sau scăzută. Hipertiroidianul este un longilin stenic cu reacţii energice sau astenic la care energia şi viteza reacţiilor este scăzută (după cum prezintă o funcţie normală, crescută sau scăzută

[63] Conf. N.Mărgineanu, **Condiţia umană,** Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1973, pag. 166-167.

suprarenală şi genitală) în timp ce hipotiroidianul este brevilin astenic prin insuficeanţa pluriglandulară (tiroidiană, hipofizară şi suprarenală).

Hipogenitalul este în general de tipul longilin astenic, la care se asociază o disfuncţie suprarenală (hiposuprarenal) ceea ce face ca scheletul şi musculatura să fie gracile, reactivitatea neuro-psihică este diminuată, prezintă un caracter flegmatic, deprimat, cu manifestări de labilitate şi fatigabilitate psihică, infantilism şi ca atare, cu deficienţe intelective.

Hipergenitalul este un brevilin stenic, cu talie mică, cu dezvoltarea caracterelor sexuale şi a glandelor sexuale, sau poate fi un longilin stenic. În ambele cazuri se asociază şi o hiperfuncţie suprarenală, iar în plan psihic se caracterizează prin expansivitate şi euforie.

Hipersuprarenalul este, în general, un brevilin stenic, cu musculatura şi scheletul foarte bine dezvoltate, puternic, energic, hipersimpaticoton, cu tendinţa la hipertensiune, caracter impulsiv, exploziv şi violent, ca urmare a tonusului nervos crescut, având cele mai deseori o inteligenţă bine dezvoltată.

Hiposuprarenalul este un longilin astenic, mai rar brevilin astenic, are corpul îngust, musculatura şi scheletul mai slab reprezentate, prezintă hipotensiune arterială, energia nervoasă scăzută, este depresiv, iritabil, abulic. Tipul brevilin astenic are o gândire concretă intuitivă în timp ce longilinul are o gândire logic abstractă. La tipul longilin predomină sistemul cerebrospinal de relaţie adaptativă cu mediul extern în timp ce la brevilin predomină sistemul nervos vegetativ care reglează procesele endocrino-umorale şi metabolice. Aceste particularităţi determină pe planul proceselor afective o predominanţă a ideaţiei (cerebrotonie) la longilin şi o predominanţă a afectivităţii la brevilin.

Din cele de mai sus distingem cele patru tipuri temperamentale fundamentale formulate de N. Pende:

1. Tipul longilin stenic se caracterizează din punct de vedere somatic prin predominanţa dimensiunilor verticale corporale, ceea ce face să apară ca un tip slab, cu musculatură şi schelet relativ bine

dezvoltate, cu o formă endocrină de tipul constituției hipertiroidiene sau asociată hipertiroido-hiperpituitare cu o dezvoltare funcțională normală sau accentuată a glandelor endocrine genitale, suprarenale (corticale și medulară) și ale pancreasului endocrin. În corelație cu glandele endocrine la tipul longilin stenic predomină sistemul nervos vegetativ simpatic (hipersimpaticotonic), ceea ce explică prezența unor resurse importante de energie desfășurată cu viteză și agilitate crescută care caracterizează mișcările și activitatea acestor subiecți.

Din punctul de vedere al profilului psihologic tipul longilin stenic se caracterizează prin rapiditatea reactivității psihice și neuromotorii. Posedând un tonus crescut, longilinul stenic este un excitabil, un tahipsihic, ideativ și afectiv, inconstant, labil, coleric, iritabil, neliniștit, trăsături care s-ar corela cu hiperfunția tiroidiană și cu predominanța funcțională a sistemului nervos vegetativ simpatic.

2. Tipul longilin astenic se caracterizează din punct de vedere somatic, de asemenea, prin predominarea diametrelor verticale, cu un schelet glacial, cu mușchii puțin dezvoltați și cu o formulă endocrinoană constituțională de tip hipertiroido-hiposuprarenală și hipogenitală cu semne asociate de hiposuprarecalism, hiperparatiroidism, hipertimolimfatism. Deficiența esențială este cea de tip hipogenital și hiposuprarenal, ceea ce explică tonusul energetic scăzut musculo-ligamentar. Predominarea funcțională a sistemului nervos parasimpatic (hipervagotonia) explică în parte tensiunea arterială scăzută, tendințele hipoglicemice ca și cele de tip depresiv.

Longilinul astenic se caracterizează prin reacții rapide însă lipsite de forță sau rezistență, iar din punct de vedere temperamental acesta apare ca un flegmatic în sensul tipologiei hipocratice sau pavloviene.

3. Tipul brevilin stenic se caracterizează din punct de vedere morfologic prin predominarea dimensiunilor de volum asupra celor de lungime, este un eutrofic, cu membrele scurte, trunchiul larg, scheletul și mușchii bine dezvoltați. Ca formulă endocrină constituțională, tipul brevilin stenic este hipotiroido-hipersuprarenal sau hipergenital sau hiperpancreatic, sau hiperpituitar. În ce privește sistemul nervos

vegetativ se constată o creştere a funcţiilor vegetative îndeosebi la hipersuprarenali, cu evidente **reacţii amfotonice** în sensul concepţiei lui D. Danielopolu, cu predominanţa în alte cazuri a hipervagotoniei.

Brevilinii stenici se caracterizează printr-o reactivitate neuromotorie şi psihică bine dotată energic dar cu manifestări lente motorii, ideo-afective şi volitive, însă aceşti subiecţi sunt activi, capabili de efort, perseverenţă, uneori impulsivi şi în general expansivi, euforici.

4. Tipul brevilin astenic este caracterizat somatic prin dezvoltarea de tip hipostatural, cu muşchi gracili şi relaxaţi, facies infantil de aspect brahicefalic. Din punctul de vedere al constituţiei endocrine brevilinii astenici sunt hipotiroidieni, hipopituitari şi hipogenitali. La acest tip biomorfologic predomină funcţional sistemul nervos parasimpatic (hipervagotonie).

Brevilinii astenici sunt slab dotaţi energetic şi de aceea, în activităţile pe care le desfăşoară sunt lenţi, nu pot desfăşura eforturi fizice susţinute, însă au precizie, răbdare şi perseverenţă. În ce priveşte particularităţile de reactivitate ideo-afectivă se manifestă, de asemenea, tahipsihia, cu fenomenele sale de inerţie şi deficite voliţionale din care nu lipsesc izbucnirile de iritabilitate sau impulsivitate. Tipul brevilin astenic este predispus la dezvoltarea unei reactivităţi corespunzătoare temperamentului melancolic. În ce priveşte predispoziţia la manifestări morbide, se apreciază că în general longilinii se pot manifesta ca schizoizi în timp ce brevilinii ca cicloizi (brevilinii stenici în cazul instalării unor boli psihice se îmbolnăvesc de manie, în timp ce brevilinii astenici de melancolie).

Rezumând tipurile constituţionale după N.Pende, în raport cu particularităţile psihice, vegetative, endocrine şi corporale, M.S.Lebedinski şi V.N.Miasişcev au întocmit un tabel prezentat pe pagina următoare.

Se cuvine să facem, de asemenea, unele menţiuni cu privire la sistemul nervos vegetativ care, în corelaţie cu glandele endocrine şi sistemul umoral-metabolic asigură, sub influenţa reglatorie a sistemului nervos central, troficitatea ca şi funcţionarea organismului în întregul său inclusiv a sistemului nervos senzorio-motor şi, de asemenea, are

legătură cu afectivitatea şi prin aceasta cu procesele motivaţionale, dinamizând energic tonusul proceselor psihice.

Atât din punct de vedere filogenetic cât şi din punct de vedere ontogenetic, pentru prima dată apare sistemul nervos vegetativ parasimpatic (vagal) şi ulterior apare simpaticul, iar în cazul în care nu se dezvoltă sau nu se maturizează suficient sistemul nervos simpatic, atunci sistemul vagal va fi predominant. "Aceasta explică de ce tipurile megalosplanhnice (hipoevoluate) sunt vagotonice, iar tipurile microsplanhnice (hiperevoluate) sunt simpaticotonice. Din cauză că sistemul vagal se distribuie mai ales la viscerele endodermice (Gaskell) iar sistemul simpatic la derivatele ectodermului, megalosplanhnia şi vagotonia, microsplanhnia şi simpaticotonia sunt bazele naturale şi fundamentale ale doctrinei constituţiei. Vagotonicul este un organism cu deficienţe mai mult sau mai puţin grave ale mijloacelor de corelaţie, întocmai ca în organismele inferioare şi în epocile primitive ale ontogeniei, în care, paralel cu predominarea vagului, forma corporală este mai dezvoltată în sensul creşterii ponderale, din cauza predominării ectodermului. Vagotonicul poate fi considerat ca un agregat colonial de note predominante mai mult decât un substrat unic de simbioze şi sinergii naturale. Din contra, simpaticotonicul este un organism mai bine

TIPUL	PSIHICE	VEGETATIVE	ENDOCRINE	SOMATICE
Longilin stenic	Excitabil, afectiv, rapid, neliniştit, dotat intelectual	Simpaticotonic	Hiperpituitar, hipertiroidian cu funcţia glandelor genitale şi suprarenală normală	Predominarea dimensiunilor în lungime
Longilin astenic	Flegmatico -depresiv	Amfotonic cu predominarea labilităţilor vegetative, tendinţă la hipertonie arterială	Cea mai mare parte hipogenitali cu insuficienţă tiroidiană şi suprarenală	Predominarea dimensiunilor în lungime, brahicefalie, facies hipoplastic, musculatură gracilă
Brevilin stenic	Activ, impulsiv şi bine dotat	Amfotonic uneori cu predominanţa vagotoniei	Cu funcţie activă a glandelor genitale, hipotiroidie, hipersuprarenalism, hiperfuncţie pancreatică, importantă trebuinţă alimentară	Euforic, dimensiunile de volum predomină asupra lungimii
Brevilin astenic	Lent, uneori impulsiv, intelect mediu	Predomină vagotonia	Hipotiroidie, hipopituitarism, sexualitate slabă	Brahicefalie şi infantilism facial, hipostatural, musculatură gracilă

înzestrat cu mijloace de corelație care străbat atât căile nervoase cât și humorale; el reprezintă o perioadă de individualitate mai marcată și mai evidentă, și este contemporan cu apariția activităților funcționale mai specifice, precum și a elementului endocrin"[64], scria marele savant român Gh.Marinescu.

Tot Gh.Marinescu arăta că "individul se orientează spre vagotonie de câte ori endodermul este în exces și dimpotrivă, găsim simpaticotonia când ectodermul predomină asupra celui dintâi"[65].

Este desigur vorba de reactivitatea biologică a individului, de "orientarea" fiziologică și nu de orientarea personalității în raport cu sistemul de valori a căror receptare este de natură acțională prin motivație socială care realizează modelul comportamental formativ-informativ și de anticipare, controlat, direcționat și orientat de către conștiință în procesul comunicării dintre subiect și mediul său socio-cultural. Modelele socio-culturale ale epocii și locului unde își desfășoară existența fiecare individ, în corelație cu particularitățile interne ale personalității, sunt cele care în procesul de socializare realizează orientarea selectiv-discriminativă psihocomportamentală. Mecanismele sistemului neuro-biologic asigură sau nu în mod optimal direcționările și orientările de natură superioară socială a comportamentului uman, în care unele orientări de natură predominant-biologică nu lipsesc, dar acestea sunt folosite, amânate, reprimate, refulate sau anulate de planurile conștiinței în raport cu normativitatea socială la un moment dat. La acest nivel ar fi posibilă afirmația că elementul biologic individual și cel social sunt simbiotice, însă în această simbioză profilul de relații este dominat de modelele comportamentale sociale care se valorizează prin intermediul statutelor și sistemului valorilor în cursul activității și comunicării în cadrul unor relații sociale determinate optimal sau nu. Deci nu respingerea absolută a elementului constituțional al individului, ci recunoașterea și plasarea sa

---

[64] Gh.Marinescu, **Temperamentele după doctrina școlii italiene,** Academia română, Memoriile secțiunii științifice, București, 1932, seria III T IX Mem.4, pag.18-19.

[65] Ibidem, pag. 19-20.

corespunzătoare la ansamblul sistemului complex al psihicului uman şi respectiv a personalităţii.

Din cele de mai sus se poate desprinde ca o concluzie de ansamblu că N.Pende, pe baza examenelor clinice minuţioase, desprinde o serie de criterii morfologice, funcţional-vegetative, endocrino-umorale şi psihologice, pe care le reuneşte într-un tot unitar dinamic structurat la nivel individual concret. Tipurile descrise au caracter intuitiv, rezultate din experienţa clinică şi reprezintă, în fond, particularităţile fenotipice înnăscute ale individului. Evoluţia ontogenetică se desfăşoară stadial şi aici Pende distinge un număr de unsprezece stadii, fiecare stadiu fiind dominat de o "***formulă endocrină tip*** care-i explică însuşirile şi manifestările somatice şi psihice"[66]. Raportându-se la particularităţile individuale în ce priveşte condiţionarea lor în raport de patrimoniul ereditar, N. Pende alcătuieşte o piramidă a biotipurilor pe laturile bazale ale căreia sunt reprezentate: habitusul, temperamentul, inteligenţa şi caracterul care determină dinamic trăsăturile morfologice (habitusul), umoral-metabolice (temperamentul), aptitudinile intelective (inteligenţa) şi cele moral-sociale (caracterul). Pe cele patru laturi ce pleacă de la bază spre vârful piramidei se înscriu, ca determinate de factorii patrimoniului ereditar următoarele trăsături în determinarea lor bazală fundamentală: **habitusul** (structura corporală, proporţia trunchi-membre, dezvoltarea aparatelor circulator, respirator, ligamentelor, cranio-cerebral, cranio-facial, a organelor genitale, a muşchilor şi oaselor, culoarea ochilor, părului, pielii); **temperamentul** (tipul de grupă sanguină, orientarea metabolică, formula endocrino-vegetativă şi electrolitică, caracterul funcţiilor neuro-musculare şi senzorio-motorii); **tipul de inteligenţă** (aptitudini, capacitatea de concentrare şi timpul reacţiei psihice, intuiţiei, a cugetării realiste şi abstracte, a capacităţilor critice şi a tendinţelor de analiză şi sinteză); **caracterul** (instincte fundamentale, sentimente, adaptabilitate, voinţă, calităţi orale dominante).

---

[66] V. Săhleanu, **Concepţii despre om în medicina contemporană,** Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1976, pag. 130.

Piramida biotipurilor alcătuită de N.Pende reflectă în mod sintetic, figurativ, concepția fundamentală biologizantă asupra personalității redusă la nivelul profilului reactivității endocrine a individului și acordă elementului intern, endocrin, rolul determinant în arhitectura sistemului psihic uman considerat ca o efloreșcență a sistemului endocrin. Nu respingem rolul glandelor endocrine în economia generală a organismului fiecărui individ, în determinismul habitusului, a reactivității bazale temperamentale, în procesele afective îndeosebi elementare, în unele trăsături particulare bio-psihice, în profilarea unor anumite tipuri de manifestări instinctiv-emoționale sau a structurii energiei bazale a tonusului psihic, însă de aici și până la absolutizarea influenței exercitate de glandele endocrine în ce privește particularitățile psihologice ale personalității a cărei origine este și va rămâne predominant socială, ni se pare o distanță enormă pe care n-o pot admite datele științelor contemporane despre om. Este certă constatarea idioției mixedematoase ca și particularitățile de reactivitate emoțională din hipertiroidie, spasmofilie sau în suferințele corticosuprarenale, structurările psihice particulare în disfuncțiile gonadale ca și tulburările de tipul comportamentului aberant sau psihotic cu sau fără elemente confuzionale în unele perturbări endocrine grave, fenomene ce apar ca urmare a influenței negative exercitate asupra proceselor de respirație și troficitate cerebrală de perturbările morfo-funcționale ale glandelor endocrine. Toate acestea nu ne conferă dreptul de a acorda rolul de dirijor sistemului endocrin într-o orchestră ale cărei simfonii au ca origine partitura scrisă magistral de ereditate și societate și tot prin acestea interpretată cu semnele și simbolurile sale specifice de natură socio-culturală și ale cărei modele reprezintă modalitatea dominantă pe care o interpretează individul pe tot parcursul existenței sale în raport de aptitudinile sale la care, desigur, glandele endocrine își au doar o parte din contribuție , însă nu de ordin esențial, așa cum o înțelege biotipologia de inspirație clinică endocrină a lui N.Pende.

Tipologia lui Pende este de tip biologizant, constituțional ereditar, ca și cea a lui Rostan, Sigaud, Mc.Auliffe, Viola, De Giovanni, cu meritul incontestabil de a fi evidențiat particularitățile endocrine ale

biotipurilor descrise, de care se poate ține cont ca de un beneficiu de inventar valoros și corespunzător atunci când ne raportăm la particularitățile individuale ale personalității, dar fără a le substitui celor caracteriale, dinamicii comportamentale, conținutului activității psihice, etc.

E. BIOTIPOLOGIA LUI E. KRETSCHMER

ERNST KRETSCHMER (1921), bazându-se pe metoda intuitiv-empirică descriptivă, în ultimă instanță plecând de la datele antropometriei, a constatat în practica psihiatrică, faptul că bolnavii de schizofrenie se caracterizează printr-o dezvoltare mai accentuată a dimensiunilor corporale longitudinale comparativ cu bolnavii afectați de psihoza maniaco-depresivă, la care predomină dimensiunile corporale transversale, având o structură corporală îndesată și scurtă sau brevilină. Ca prim fapt de observație a fost evidențierea acestei interesante corelații totuși dintre structura corporală, somatică de natura constituțională și forma particulară de boală mintală corespunzătoare fiecărui biotip: schizofrenia pentru tipul longilin pe care l-a denumit ***leptosom*** și psihozele afective sau maniaco-depresive pentru tipul brevilin, pe care l-a denumit ***picnic***. După opinia medicului german boala mintală ar reprezenta o exagerare patologică a unor trăsături temperamental-caracteriale care apar la omul normal, ca expresie a constituției sale somato-psihice normale. Între cele două tipuri polare - leptosom și picnic - Kretschmer distinge tipul intermediar muscular sau ***atletic,*** cum îl denumește autorul, după predominanța dezvoltării musculaturii somatice și a scheletului și care, se pare că are o corelație slabă în domeniul patologiei, mai ales cu isteria. Alături de cele trei tipuri, Kretschmer a descris un al patrulea tip - ***displastic*** - în care cuprinde eunocoizii cu talie înaltă, infantilismul, obezitatea distrofică sau poliglandulară, deci o serie de constituții somatice dizarmonice sau net anormale, submorbide sau premorbide. Inițial Kretschmer nu a introdus denumirea de ***leptosom*** ci pe cea de ***tip astenic***, conducându-se

după terminologia lui Stiller şi J.Bauer. În ediția a patra a lucrării sale **Körperbau und Character** introduce termenul de ***leptosom*** (care din punct de vedere biologic poate fi un individ cu o mare vitalitate, forță şi rezistență) spre a nu fi confundat cu astenicul - tip slab şi propune ca termenul de ***astenic*** să denumească din punct de vedere clinic o subgrupă a leptosomului şi în particular în cazurile morbide.

Raportându-se la biotipurile descrise, Kretschmer menționează că acestea se găsesc atât la bărbați cât şi la femei, însă exemplarele cele mai tipice se găsesc totuşi la bărbați, la care diferențierea morfologică s-ar părea că este mai pronunțată.

Caracteristicile fizice ale tipurilor de mai sus sunt detaliate de Kretschmer astfel:

Tipul picnic (gr.picnos = îndesat, scurt, gros): "Oamenii picnici (cu constituție orizontală) prezintă înspre mijlocul vieții lor o structură coporală scundă, bondoacă şi îndesată, o față rotundă şi un ten mai degrabă proaspăt şi fin. Sistemul lor osos e plăpând, slăbuț, musculatura moale, iar fața, gâtul şi trunchiul sunt acoperite de un strat gros de grăsime. Capul, pieptul şi abdomenul sunt largi, umerii apropiați, ceea ce dă trunchiului forma generală a unui butoi. În cazurile tipice cutia craniană este joasă, vârful ei prezintă contururi plate, în vreme ce partea occipitală este rotunjită; fața este moale, largă şi rotundă, cu proporții verticale, armonioase, mijlocii; diferitele sale părți sunt bine formate, profilul este moale, prezintă o curbură aplecată şi un nas cărnos; conturul frontal al feței, prezentat în mod schematic, are forma unui pentagon sau a unei pajuri mari. În general, picnicii au părul suplu, fin, rar, cu o tendință puternică spre chelie precoce, în vreme ce barba şi părul de pe corp sunt deştul de abundente"[67]. Se constată la picnici o "puternică expansiune a cavităților viscerale (craniu, torace, abdomen) şi, în plus, o tendință de acumulare a grăsimii pe trunchi, în timp ce aparatul locomotor (torsul, gambele şi brațele) cunosc o dezvoltare mai gracilă"[6]. Picnicul se recunoaşte uşor prin aprecierea raportului dintre

[67] Ernst Kretschmer, **Psihologie médicale,** Editura Payot, Paris, 1927, pag. 267-268.

lărgimea umerilor şi circumferinţa toracică sau dintre structură şi proporţiile cavităţilor şi dimensiunile scurte ale extremităţilor. Tipul picnic corespunde extravertitului lui Jung, sintonului lui E.Bleuler, ciclotimului lui Kretschmer, tipului de sistem tare, echilibrat şi mobil al lui Pavlov şi respectiv temperamentului sanguinic al doctrinei hipocratice.

Tipul leptosom (gr.leptos = îngust, fin, subţire; soma = corp) are următoarele trăsături esenţiale: "Creştere mediocră în lărgime, însoţită de o creştere nediminuată în lungime. Această mediocritate a dezvoltării în lărgime se manifestă în toate părţile corpului: faţă, gât, trunchi, extremităţi şi în toate ţesuturile: piele, grăsime, muşchi, os, sistem vascular. Se constată, în consecinţă, că toate greutăţile medii sunt diminuate, la fel şi dimensiunile circumferinţelor, în raport cu dimensiunile masculine medii. Tipul bine pronunţat se prezintă deci ca un individ slab, alungit, apărând mai mare decât este el. Pielea este uscată şi anemiată; braţelor subţiri, muşchilor săraci le sunt ataşaţi umeri înguşti; mâinile sunt descărnate; se pot, în lungul toracelui alungit, strâmt şi plat, număra coastele; unghiul costal este alungit, abdomenul este subţire şi fără grăsime; gambele au aceleaşi caracteristici ca şi braţele. Comparat cu media bărbaţilor se constată o inferioritate foarte sensibilă a raportului greutate-talie (50,5; 68,4) şi a raportului conturului piept-şold (84,1; 84,7) ... Tipul astenic (leptosom) se amestecă uşor cu tipul atletic..."

Unii astenici au talia mică, iar în ce priveşte femeile, ele nu numai că sunt slabe, dar adesea şi foarte mici, ceea ce face ca disproporţia dintre talie şi greutate să fie mai puţin evidentă faţă de bărbaţi. Trăsăturile feţei devin caracteristice în jurul vârstei de 18 ani. Capul este mic, rotund şi puţin alungit. Nasul lung, ascuţit, maxilarul inferior adeseori hipoplazic, dă omului un profil general unghiular. Conturul în plan frontal al feţei se apropie, în cazurile bine definite de forma ovală adunată. Tipul leptosom schizotim al lui Kretschmer corespunde longilinului lui N.Pende, intravertitului lui Jung, autistului lui E.Bleuler, tipului de sistem nervos slab al lui I.P.Pavlov şi temperamentului slab hipocratic.

Referindu-se la oamenii cu statură înaltă, Hipocrate scria: "La tinerețe statura înaltă este semn de independență și de grație. La bătrânețe este însă incomodă și mai puțin favorabilă decât cea scundă"[68].

Tipul atletic se caracterizează prin dezvoltarea puternică a scheletului osos, musculaturii și epidermei, are statura medie sau peste medie, umeri largi și puternici, toracele impozant, bazinul și gambele - deși bine dezvoltate - par relativ mai subțiri în raport cu dezvoltarea evidentă a părții superioare a corpului, ceea ce conferă corpului privit în plan frontal o formă trapezoidală; capul este puternic, înalt, gâtul înalt, degajat, conturul frontal al feței având forma unui oval alungit. Suprafața corpului se caracterizează prin reliefuri rotunde ale mușchilor iar dezvoltarea osoasă apare mai evidentă la mâini, picioare și clavicule și sistemul scapulo-humeral. Mâinile și picioarele sunt lungi, având uneori aspecte acromegaloide. Dezvoltarea țesutului adipos este moderată. Pilozitatea de aspect gracil se distribuie dincolo de zonele normale, obișnuite. Kretschmer menționează ca variantă deviantă a tipului atletic și o formă dizgrațioasă, grosieră, exprimată mai ales la nivelul masivului facial. Tipul atletic ar corespunde schizotimului lui Kretschmer, tipului de sistem nervos tare, echilibrat și mobil al lui I.P. Pavlov sau temperamentului coleric hipocratic.

Tipul displastic cuprinde mai multe varietăți biomorfologice ce se caracterizează prin hiperplazia, hipoplazia sau displazia unei părți sau a unor zone ale corpului reprezentate prin infantilisme structurale morfologice, masculinoide la femei și femininoide la bărbați, etc. "Întâlnim - scrie Kretschmer - în această structură corporală bărbați cu structuri eunucoide, cu lungimea exagerată a extremităților, bazinul nespus de mare, etc.; se observă, de asemenea, trăsături feminine la bărbați, trăsături masculine și lipsă de dezvoltare normală a organelor genitale la femei; în sfârșit, se observă frecvent trăsături hipoplazice, cu o dezvoltare redusă, cu o talie mică, o stare de regresiune a corpului în întregime sau a unor părți, luate separat, în special a feței, care prezintă un profil aproape drept, puțin dezvoltat, cu un nas mic obtuz puțin

[68] Hipocrate, **Texte alese,** Editura Medicală, București, 1960, pag. 89.

reliefat; s-ar putea spune că toată partea mijlocie a feței este atinsă de o oprire a dezvoltării".

Tipul displastic, așa cum rezultă din însăși descrierea autorului, nu este propriu-zis un tip, ci mai curând reprezintă un grup eterogen de forme deviante biomorfologice care țin de disfuncții organo-genetice, distrofice, pluriglandulare endocrine etc.

În raport cu tipul somatic, în afara unor corelații psihopatologice semnalate, se pare că ar exista, de asemenea, o corelație statistic semnificativă în ce privește incidența unor boli viscero-umorale. Astfel, tipul picnic ar fi predispus la reumatism cronic, arterioscleroză precoce, boli biliare, diabet zaharat, hipertensiune arterială, etc., în timp ce tipul leptosom ar prezenta predispoziție pentru ulcer gastric și mai ales pentru ulcer duodenal, tuberculoză, etc. Fenomenele s-ar explica prin constelația particulară neuro-endocrino-umorală genetic determinată. Astfel, pentru leptosom ar fi particulare repercursiunile defavorabile ale excitației sistemului nervos parasimpatic, spre deosebire de picnic la care ar predomina o excitabilitate mai crescută a sistemului nervos vegetativ simpatic.

In ce privește biotipul constituțional și relația sa cu boala psihică, s-a constatat că schizofrenii aparțin, în cea mai mare parte tipului leptosom, în timp ce bolnavii prezentând psihosindroame afective (manie, melancolie sau psihoză maniaco-depresivă) ar aparține în mod predominant tipului picnic. Din tabelele de mai jos se observă evident această distribuție:

	CIRCULARI	SCHIZOFRENI
Leptosom	4	81
Atletic	3	31
Picnic	58	2
Displastic	-	34
Altele: - leptosom atletic mixt	2	11
- picnic mixt	14	3
- vag și inclasabil	4	13

Westphal a acumulat din diverse surse datele privind corelația dintre biotip și boala psihică, inclusiv epilepsia, confirmând rezultatele obținute de Kretschmer:

	Schizofreni (N = 5233)	Circulari (N = 1361)	Epileptici (N = 1505)
Picnic	13,7	64,6	5,5
Atletic	16,9	6,7	28,9
Leptosom	50,3	19,2	25,1
Displastic	10,5	1,1	29,5
Îndoielnic	8,6	8,4	11,0
Total	100,0	100,0	100,0

E. Kretschmer redă rezultatele obținute prin aplicarea unui chestionar al lui Van der Horst și Kibler pe 77 persoane sănătoase, 36 picnici și 41 leptosomi:

	CICLOTIMI	AMESTECAȚI SAU NESIGURI	SCHIZOTIMI
	%	%	%
Picnici	94,4	2,8	2,8
Leptosomi	12,2	17,1	70,7

Gurevici și Ozerețki, pe un număr foarte important de cazuri, au găsit corelații semnificative între biotip și particularitățile temperamentale biopsihice constituționale:

	Lepto-somi	Atle-tici	Pic-nici	Infan-tili	Dis-plastici	Mic-și	Nesi-guri
Ciclotimi:							
- bărbați	183	26	547	14	3	105	43
- femei	86	14	202	13	1	59	11

Schizoiti mi:							
- bărbaţi	932	305	21	2	33	293	138
- femei	432	101	29	2	14	144	49

Se poate conchide că între structura bio-psihică constituţională a individului şi boala psihică există, cu mare probabilitate, o anumită corelaţie genetic determinată încă necunoscută în prezent şi care ar ţine, după opinia noastră, în mod predominant de particularităţile reglărilor neuro-endocrino-umorale, la rândul lor şi ele genetic configurate. Se pare că această particularitate genetic-moleculară cu corelatele sale funcţionale neuro-endocrino-umoral-enzimatice ar ţine sub controlul lor reactivitatea primară biopsihică.

Kretschmer descrie particularităţile morfologice ale biotipurilor evidenţiate, dar în acelaşi timp precizează prin extrapolare trăsăturile biopsihice constituţionale care ar fi corespunzătoare din punctul său de vedere diferenţelor temperamentale, încercând totodată şi elaborarea unor corelaţii dintre biotip, inteligenţă şi caracter, fapt care desigur că cel puţin pentru ultimile două funcţii are un evident accent biologizant şi îndeosebi atunci când biostructura temperamentală este substituită caracterului sau chiar structurii personalităţii.

Temperamentul, aşa cum se cunoaşte, ţine îndeosebi de trăsăturile înnăscute ale activităţii substratului morfo-funcţional dinamic cerebral care imprimă particularităţi individuale reactivităţii comportamentale a organismului, cu reflectare nu numai asupra reglărilor neuro-endocrino-umoral-metabolice şi a proceselor vegetative, dar şi asupra unora din procesele ideo-afective, cărora le conferă coloratură specifică, individuală, din punctul de vedere al forţei, ritmului mobilităţii, echilibrului fenomenelor nervoase fundamentale de excitaţie şi inhibiţie, capacităţilor de reactivitate în raport de influenţele externe.

Kretschmer luând în considerare criteriile **tonalităţii psihice,** a **ritmului psihic,** a **psihomotilităţii şi tipului corporal** corespondent, distinge trei categorii temperamentale normale: **ciclotim, schizotim** şi **ixotim** care corespund respectiv biotipurilor: **picnic, leptosom şi atletic.**

Autorul operează însă practic cu două tipuri fundamentale temperamentale: **ciclotim şi schizotim.**

În raport de tonalitatea psihică, strâns legată de dispoziție, ciclotimii oscilează între veselie şi tristețe, iar schizotimii între iritabilitate hiperestezică (sensibilitate) şi calm, sau anestezie (răceală). Aceste particularități de tonalitate psihică dă ***scara (proporția)diatezică*** cuprinsă între veselie şi tristețe (pentru ciclotimici) şi respectiv ***scara psihestezică*** pentru schizotimici cuprinsă între cei doi poli "sensibilitate" şi "obtuzie" sau răceală. În raport de ritmul psihic (rapiditatea sau încetineala, regularitatea sau neregularitatea, stabilitatea sau instabilitatea, uniformitatea sau neuniformitatea cu care se efectuează procesele psihice) ciclotimii oscilează între un ritm mobil, avântat, vesel şi unul greoi (lent, neîndemânatec, trist), în timp ce schizotimii oscilează între bruschețe, vivacitate capricioasă şi indiferență sau încăpățânare. Între ritmul psihic şi tonalitatea psihică există strânse corelații pe care autorul încearcă să le elucideze în mod intuitiv, bazându-se pe experiența clinică. După tipul psihomotricității, ciclotimul răspunde franc, natural, plăcut, adecvat excitanților (**sinton**), în timp ce schizotimul este rezervat, lent, rigid, rece, inadecvat în raport cu excitanții de mediu (**închis, introvertit**).

	Ciclotimici	Schizotimici
Psihestezie şi tonalitate psihică	Proporția diatezică: oscilații între avânt (veselie) şi depresie (tristețe)	Proporția psihestezică: oscilații între hiperestezie (sensibilitate) şi anestezie (răceală)
Ritmul psihic	Curba temperamentului oscilează: între mobilitate şi greoi	Curba temperamentului prezintă mari abateri: ca oscilează între vivacitate capricioasă şi încăpățânare refractară: maniere alternative de a gândi şi de a simți
Psihomobilitate	Adecvată excitațiilor.	Adesea inadecvată

	francă, naturală, plăcută	excitațiilor; rezervată, leneșă, frânată, rigidă.
Tipul corporal corespondent	Picnic	Astenic (leptosom), atletic, displastic și amestecul acestor trei tipuri.

Proporția diatezică exprimă raportul între veselie și tristețe, în timp ce proporția psihestezică exprimă raportul între hiperestezie și anestezie (răceală).

E. Kretschmer subliniază că "între temperament și afectivitate există o foarte strânsă legătură. În adevăr, noi numim temperament ansamblul calităților afective care caracterizează un individ, și aceasta atât în ce privește modalitatea de a fi afectat, cât și cea de a reacționa". Temperamentul reprezintă nu numai modalitatea afectivă, ci, dimpotrivă, este rezultanta funcțională înnăscută care exprima dinamic constituția individuală și care poate fi modelată în sens pozitiv sau negativ prin educație în cursul existenței sociale sau modificată prin suferințe cerebrale. Temperamentul, pe de altă parte, exprimă nu numai dominanta funcțională a unui individ sub forma adâncimii și înălțimii trăirilor psihice (impresionabilitatea), rapiditatea sau lentoarea răspunsurilor, frecvența acestora în unitatea de timp sau calitatea expresivității psihice ci, în același timp, "el este rezultanta activității mai mari sau mai mici pe care o au glandele endocrine și sistemul nervos vegetativ în echilibrul dinamic al unui organism determinat..."[69], scrie Gh. Marinescu. Temperamentul este strâns legat de afectivitate, de sistemul endocrin vegetativ, de activitatea instinctuală reflex-necondiționată, de calitatea reglărilor umoral metabolice, enzimatic-moleculare și exprimă echilibrul dinamic, funcțional al întregului organism și îndeosebi al sistemului nervos central în ce privește forța, echilibrul și dinamica proceselor neuro-fiziologice fundamentale de excitație și inhibiție. Temperamentul apare astfel ca expresie dinamică,

[69] Gh. Marinescu, op. cit., pag. 3.

funcțională a bioconstituției individuale, este impregnat de afectivitate, dându-i o anumită tonalitate sau coloratură afectivă, de unde și trăsătura de temperament a impresionabilității și se caracterizează printr-o anumită energie și dinamism și respectiv printr-un ritm determinat de reactivitate și desfășurare de un anumit tip a activității proceselor neurofiziologice prin care subordonează procesele de reglare neuro-endocrino-umorală. Ritmul și tonalitatea temperamentală îndeosebi afectivă bazală, considerate în mod obișnuit, probabil din rațiuni metodologice, ca două structuri separate, nu pot fi însă despărțite una de alta în mod practic, așa cum nu le putem separa de reflexele necondiționate cu precis determinism predominant intern. Dinamismul și forța, ritmul și tempoul proceselor psihice, tonalitatea afectivă și prin ea indicele de senzitivitate și expresivitate sunt trăsături care impregnează în mod particular, în raport de starea inițială a activității cerebrale, întreaga personalitate într-un mod continuu și relativ stabil în parametrii săi dinamico-energetici. Temperamentul nu determină, desigur, conținutul activității sistemului psihic al personalității însă conferă o anumită formă de exprimare a acesteia sub raport dinamico-energetic, personalitatea influențând trăsăturile temperamentale la rândul său. Se știe că temperamentul și caracterul constituie un cuplu structural-funcțional, dinamic în cadrul personalității, trăsăturile de caracter edificându-se pe o bază determinată temperamentală în condiții de natură predominant socială exprimate prin conduită și construite din ansamblul relațiilor și atitudinilor individuale, caracterul, prin conținutul său, modelând corespuntător dar în anumite limite totuși, trăsăturile temperamentale. Temperamentul exprimă latura dinamică, energetică, tonusul, intensitatea, ritmul și tempoul proceselor psihice, apărând ca rezultantă sintetică funcțională a organismului și îndeosebi a sistemului nervos cu particularități calitativ diferite de la un individ la altul.

Conținutul psihologic al temperamentului se raportează la coloratura sa afectivă cu gama atât de largă de oscilații și la *ritmul* psihologic ce ține în fond de capacitatea de reactivitate *energetică* a mecanismelor neurofiziologice.

Constatând o distribuție semnificativă a ciclotimiei la picnici și a schizotimiei la astenicii leptosomi, Kretschmer scrie următoarele: "În primul rând, comentând această schemă, rezultă că finalitatea psihică oscilează în cazul fiecăruia dintre aceste temperamente între doi poli opuși; la ciclotimici, cu precădere între veselie și tristețe, iar la schizotimici între iritabilitate și calm sau sensibilitate și răceală. Obținem astfel o nouă subdiviziune în patru grupe principale de temperament, după cum temperamentul ciclotimic este, în general, mai vecin cu veselia sau tristețea, și după cum, la rândul său, temperamentul schizotimic este mai aproape de sensibilitate sau răceală. E bine de altfel să se noteze că temperamentele caracterizate fie prin tristețe, sau veselie pură, fie prin sensibilitate nervoasă, adică iritabilitate sau răceală pură, sunt foarte puțin frecvente; de cele mai multe ori vedem că veselia și tristețea la unii, sensibilitatea și răceala la alții se combină în proporțiile cele mai variate, se suprapun și se succed astfel încât temperamentul cel mai vesel prezintă adeseori o tendință destul de pronunțată înspre depresiune și temperamentul cel mai indolent și rece este în stare a se manifesta, în unele ocazii, printr-o hiperexcitabilitate cu totul specifică. Numim **proporție diatezică** raportul care există la un anumit ciclotimic, între cele două tonalități psihice corespunzătoare tristeței și veseliei, așa cum numim **proporție psihestezică** raportul care există la un anumit schizotimic, între sensibilitate și răceală."

Ceea ce ne interesează, după proporțiile existente între diferitele tonalități psihice ale unui temperament individual, sunt **amestecurile** sau mai bine zis nuanțele care imprimă tipul dominant, elemente introduse și determinate ereditar: elemente ciclotimice introduse într-un temperament schizotimic și invers.

Diferențele cu privire la **ritmul psihic** fac să crească și mai mult bogăția de nuanțe ale temperamentului. Distingem, în primul rând, un ritm psihic general, adică un anumit grad de rapiditate cu care se efectuează, în medie, procesele psihice: conceperea, elaborarea, reacțiunea psiho-motrică; și mai distingem, în al doilea rând, ritmul psihic special, adică regularitatea sau neregularitatea de succesiune temporală și dinamică a actelor psihice. Temperamentul ciclotimului este

caracterizat printr-o succesiune mai mult neregulată a actelor psihice, fără particularități ritmice, printr-o reacțiune moale, direct naturală, înspre bucurie sau tristețe; în schimb, ritmul său general prezintă diferențe foarte accentuate și oscilează între o mare viteză și o mare încetineală. În consecință, ritmul psihic al ciclotimilor oscilează între mobil și greoi.

Dimpotrivă, ritmul general al schizotimicilor nu prezintă nici una din aceste caracteristici, ci manifestă o înclinare pronunțată înspre particularități ritmice și anume, schizotimicii manifestă tendința de a reacționa cu o extremă hipersensibilitate la anumite ansambluri și reprezentări puternic afective, de care se atașează îndelungat și cu tenacitate, până când sunt detașați brusc de o altă excitație; există, în schimb, un număr de alte excitații care-i lasă insensibili, indiferenți, nefiind în stare să le trezească interesul și atenția. În plus, la ei se mai adaugă adeseori o lipsă de corespondență între receptivitatea față de impresii și facultatea de expresie, precum și o seamă de tulburări funcționale, care-i opresc să elaboreze în mod imediat chiar și acele impresii care i-au frapat viu, ceea ce determină cu ușurință stările afective și forțează activitatea lor să se angajeze pe drumuri colaterale, nesăbuite și complicate. Din aceasta rezultă (și aici facem abstracție de omul înapoiat, cu totul obtuz), că ritmul lor e adeseori foarte complicat și imprevizibil, în așa fel, încât îi vom vedea cramponându-se pentru câtva timp de o anumită reprezentare dată, pentru ca apoi să se detașeze brusc de ea, cu totul pe neașteptate, tot așa precum îi vedem uneori, după perioade de reacțiuni rapide, rămânând indolenți pentru vreme îndelungată. Se poate spune deci că ritmul psihic al schizotimicilor oscilează între bruschețe și indolență.

Noi găsim la cea mai mare parte dintre ciclotimi o corespondență între dispoziția psihică (umoare sau stare sufletească) și tonalitatea psihică, în sensul că la tonalitatea veselă corespunde un ritm mobil, în vreme ce, temperamentele caracterizate printr-o stare de depresiune sunt în același timp și temperamentele care surprind prin a fi încete sau greoaie. Astfel experiența clinică ne arată o asociere strânsă între excitația plăcută, succesiunea rapidă (fuga) ideilor și mare

facilitare psiho-motică la maniaci şi o asociaţie nu mai puţin strânsă între depresiune, succesiunea lentă a ideilor şi inhibiţia voinţei la melancolici. Chiar la ciclotimicii sănătoşi un anumit ritm psihic corespunde aproape totdeauna unei anumite tonalităţi psihice: o anumită combinare de veselie şi mobilitate caracterizează temperamentele hipomaniacale, în vreme ce o tendinţă la depresie asociată cu încetineală caracterizează temperamentele flegmatice.

La schizotimici, dimpotrivă nu se observă raporturi atât de strânse între psihestezie şi ritmul psihic special, hiperestezicii tandri reprezentând o surprinzătoare greutate în modul lor de a gândi şi a vrea, în vreme ce chiar unii indolenţi reci sunt caracterizaţi printr-o mobilitate capricioasă"[70].

Kretschmer distinge, în faza celor de mai sus, tipurile fundamnentale normale ciclotom şi schizotim, conducându-se şi având în vedere îndeosebi variaţiile calitative ale dispoziţiei, pe care le împarte în funcţie de intensitatea proporţiei diatezice şi respectiv psihestezice şi a gradului de opoziţie dintre ele în cadrul fiecărui psihotip, în câte trei subdiviziuni, rezultând în acest fel un număr de şase tipuri temperamentale. În ce priveşte temperamentul atletic, acesta se subîmparte şi el în două variante, ceea ce înseamnă că rezultă în total un număr de opt trăsături temperamentale (vezi tabelul).

Trăsăturile personalităţii ciclotimice şi schizotimice sunt rezumate comparativ de H.Rohracher[71] pe baza unor rezultate experimentale în tabloul ce urmează, astfel:

Tipul somatic	Temperamentul	Variantele
Picnic	Ciclotim	1. hipomaniac (vesel, mobil); 2. sinton (realist, practic, umorist, fără răutate)

[70] E.Kretschmer, Psychologie medicale, Edit.Payot, Paris, 1927, pp.270-273.
[71] după H.Rohracher, Kleine Characterkunde, ed.9, Vienne, Urban-Schwartzenberg, 1961. pag.70, în: J.Nuttin, **La structure de la personalité**, Editura PUF, Paris, 1968, pag.179.

		3. greoi (lent)
Leptosom	Schizotim	1. hiperestezic (nervos, iritabil, idealist, delicat cu o lume interioară, bogată)
		2. schizotim intermediar (rece, energic, sistematic, logic, calm)
		3. anestezic (rece, nervos, solitar, indolent, leneş, încet, obtuz, rece afectiv)
Atletic	Ixotim (vâscos)	1. flegmatic
		2. exploziv

Trăsături de personalitate	Ciclotim	Schizotim
Ritm personal	Lent	Viu
Ritmul muncii	Neregulat	Regulat
Oboseala	Se manifestă progresiv	Se manifestă îndată
Formă-culoare	Percepe culoarea	Percepe forma
Extensia câmpului de observaţie (la tahistoscop)	Larg	Îngust
Performanţă şi atenţie,	Cantitativ bună	Cantitativ slabă
test Brawdian, etc.	Calitativ slabă	Calitativ bună
	Sintetic şi repartizat pe ansamblu	Analitic şi concentrat asupra unor puncte
Tensiune intrapsihică	Schimbătoare	Durabilă
Derularea repartizărilor	Asociativ	Perseverativ
Adapatabilitate la situaţii noi	Schimbă uşor	Schimbă greu
Comportament		
a) în raport cu obiectele	Corelaţii afective	Corelaţii afective

	uşoare fără reper-cursiuni prelungite	lente cu reper-cursiuni prelungite
b) În situaţii noi	Excitaţie iniţială uşoară şi reper-cursiuni de scurtă durată	Excitaţie iniţială puternică cu reper-cursiune prelungită, nervoasă
c) În situaţii excitante	Exploziv	Stăpânire de sine
d) În raport cu sarcinile	Începe cu cele uşoare	Începe cu cele mai dificile

Ceea ce caracterizează pe schizotim din punct de vedere psihologic este predominanţa **hiperesteziei** în structura elementelor vieţii interioare exprimată prin delicateţe decât a celei determinate de evenimentele externe şi de exigenţele impuse de aceasta. Introversiunea se raportează la această modalitate de a reacţiona şi de a răspunde afectiv schiţând o seismică delicată la evenimentele lumii externe, cu ataşament pasionant pentru cei apropiaţi şi cu susceptibilitate exagerată faţă de asperităţile vieţii, cu oscilaţiile inerente între cei doi poli de hiperestezie şi anestezie afectivă, noţiunea de **autism** raportându-se la aceste trăsături de introversiune accentuată ce caracterizează atât viaţa afectivă ca şi pe cea mintală, elemente care favorizează răceala afectivă, indiferenţa, inerţia pasivă, capriciozităţile, pedanteria, fanatismul, logica rece şi concentrică, încăpăţânarea ce pot ajunge până la diminuarea sau pierderea contactului cu realitatea şi structutarea disociaţiei ideo-afective cu înstrăinare faţă de lume şi dezinteres faţă de propria persoană. Dacă se iau însă în considerare elementele bipolare ale particularităţilor psihologice ale introvertitului, atunci se va observa că în cazul în care, prin semnificaţia lor, evenimentele externe fac să vibreze trăsăturile psihestezice este de înţeles că reacţiile afectiv emoţionale pot fi deosebit de intense, iar în cazul unor tulburări psihice se vor manifesta prin furie, ură, uneori cu manifestări abrupte nejustificate. Aceste particularităţi de reactivitate emoţională se observă atât la schizoizi îndeosebi la cei heboizi, ca şi la bolnavii de schizofrenie. Dată fiind fragilitatea şi epuizarea rapidă dinamico-energetică a acestor persoane, noi considerăm

că latura hiperestezică, de la introversiunea discretă la autismul manifestat, în plan psihologic traduce şi exprimă diferenţiat această particularitate temperamental-constituţională, care determină pe schizoizii sau schizofrenii hipersensibili să adopte inconştient autismul sau solipsismul cu refugiul spre interiorizare şi înstrăinare ca modalitate adaptativă de apărare împotriva unor excitanţi chiar lipsiţi de o încărcătură semnificativă deosebită ideo-afectivă, evitând astfel importantele perturbări neuro-psihice la acţiunea unor excitanţi chiar optimali dar care devin pentru ei supraliminari şi deci insuportabili prin parabiotizarea structurilor cerebrale. De aceea, autismul caracterizat printr-o accentuată introversiune poate fi caracterizat în acelaşi timp prin hiperestezie sau prin anestezie din punct de vedere afectiv, aceste trăsături developându-se în raport cu semnificaţia ideo-afectivă a solicitărilor de mediu exterior pentru subiect pe de o parte şi de nivelul de reactivitate şi de fragilizare parabiotizantă predominant endogenă a substratului morfo-funcţional dinamic cerebral, pe de altă parte, ca substrat al proceselor ce alcătuiesc şi asigură integritatea funcţională a sistemului psihic.

Dacă pentru schizotim, şi îndeosebi pentru schizoizi şi schizofreni este caracteristică diminuarea sau pierderea contactului cu realitatea explicată prin deficitul biopsihic constituţional sub aspect dinamico-energetic, dimpotrivă, sub aceleaşi raporturi, pentru ciclotimi pare a fi caracteristică sintomia şi îndeosebi extraversiunea cu nevoia manifestă de a se confunda cu evenimentele şi solicitările lumii externe spre care au o particulară propensiune, iar pentru cicloizi şi îndeosebi pentru bolnavii maniaco-depresivi, tendinţa bipolară spre euforie sau depresie ce se realizează şi se delimitează ca trăire ideo-afectivă penibilă, dureroasă în raport cu evenimentele externe.

Despre leptosomi sau schizotomi însuşi Hipocrate remarcase că aceştia "...par să aibă statură înaltă şi să fie făcuţi anume pentru treburi grele şi curajoase; aceste firi de oameni au în ele ceva dur şi sălbatec"[72], în timp ce atleticii "... nu sunt nici înalţi, nici deşiraţi, ci bine dezvoltaţi,

[72] Hipocrate, Galen, op.cit., pag. 105.

musculoşi...mai mult oacheşi decât palizi şi mai mult flegmatici decât bilioşi. În structura lor sufletească nu există curaj şi înclinare spre efort. Când intervin însă normele umane, lucrurile se desăvârşesc"[73].

Construcţia de tip astenic este descrisă de către Hipocrate astfel: "oamenii, ... uscăţivi, pirpirii, osoşi şi păroşi. În asemenea constituţie îşi găsesc loc agilitatea la muncă şi atenţia, iar înclinarea acestor oameni spre mânie şi independenţă fac să fie mai degrabă violenţi decât blânzi ... sunt mai destoinici, mai pricepuţi la meserii şi mai capabili în război"[74]. În ce-i priveşte pe picnici, Hipocrate scrie următoarele: "...oamenii au părţile moi dezvoltate sunt grăsuţi, au constituţii umede, fără vlagă şi sunt în general delăsători; sălăşlueşte într-înşii indiferenţa şi piroteala, iar în ce priveşte meseriile sunt greoi, lipsiţi de finеţe şi îndemânare ..."[75]. Lucrările biotipologiei se pare că se înscriu, deşi la un alt nivel, tocmai în sensul observaţiilor hipocratice, chiar dacă prezentarea concluziilor, observaţiilor şi cercetărilor efectuate sunt oarecum mai detaliate şi mai complexe ca expunere.

Din punct de vedere al realizării acţiunii, schizotimii vor apare mai rigizi în plan psiho-comportamental, cu o evidentă tendinţă de a impune pecetea personală a unui raţionalism împins până la limitele interferenţelor cu normalul în raport cu alţii şi încercând să spargă carapacele rigide ale limitărilor afective să-şi adapteze împrejurările la deciziile adaptative îndelung şi indecis elaborate, în timp ce ciclotimii caracterizaţi prin contactul entuziast, euforic cu realitatea se adaptează dinamic acesteia comunicând cu uşurinţă, deschis şi spontan, optimişti în realismul lor şi plini de umor, indulgenţi chiar faţă de insucces.

Aşa cum se observă la ciclotimi este vorba de un stil diferit de realizare a acţiunii, de unde şi un stil particular de a imagina acţiunea în general cu dimensiuni supreevaluate în raporturile cu condiţiile externe şi de a corela dinamic prin adecvare spontană montajele ideo-afective interioare necesare în raport de exigenţele condiţiilor obiective de

[73] Ibidem, pag. 105.
[74] Hipocrate, Galen, op.cit., pag. 106.
[75] Ibidem, pag. 106.

desfăşurare ale acesteia, la care se adaptează cu o facilitate grandioasă ca elan şi uneori contagioasă ca desfăşurare.

În acest contest menționăm că tendința la reverie particulară schizotimilor, după unii autori, se întâlneşte şi la ciclomi, ceea ce-i deosebeşte este însă stilul, modalitățile de a trăi reveria şi îndeosebi stilul de a se raporta la şi de a aborda realitatea.

În altă ordine de idei, considerăm că polaritatea ciclotim-schizotim este de natură metodologică şi nu poate să exprime şi să constituie trăsături pure, absolute nici în cazurile patologice. Absolutizarea acestei polarități nu corespunde realității, la normal întâlnindu-se atât trăsături schizotime cât şi ciclotime, în raporturi calitativ diferite, fapt care explică de ce în patologie se întâlnesc manifestări din seria ciclotimă diatezică asociate cu cele din seria schizotimă (psihestezică) şi invers, situații care pun delicate şi controversate probleme de clasificare clinică a perturbării psihopatologice complexe ca structură şi care în final, considerăm că se pot rezolva, luând în considerare trăsăturile seriei care predomină în mod evident în constelația clinică.

În ce priveşte tipul temperamental atletic, ixotim sau vâscos, acesta ar fi predispus spre epilepsie sau schizofrenie catatonică fără a fi însă evidentă o corelație corespunzătoare, specifică. Acest tip temperamental ca trăsătură psihologică se remarcă prin perseverație, răceală afectivă, nervozitate, lentoare, tenacitate, adezivitate, solitudine, stabilitate, detaliere, pierdere de amănunte, capriciozitate, reacții explozive şi masive, uneori cu reacții psihice cu caracter de scurtcircuitare, ceea ce-l caracterizează însă fundamental fiind lentoarea psihică. Kretschmer arată că ciclotimul şi schizotimul pot prezenta grade diferite de manifestări patologice reprezentate de alternanța exagerată dintre euforie şi depresie, respectiv dintre sensibilitate şi obtuzie. Exagerarea patologică de intensitate subpsihotică ca modalitate de trecere spre psihoza maniaco-depresivă ori schizofrenie sau, în interferență cu normalitatea de tipul unei personalități psihopatice constituționale, nucleare, alcătuieşte ceea ce se numeşte cu termenul de

cicloid şi respectiv **schizoid** şi nu de ciclotim şi schizotim care apar ca trăsături normale de temperament.

În ce priveşte schizoidia, P.Brânzei notează că: „Zona demodulărilor schizoidice cuprinsă între schizoidia temperamentală şi psihoza discordantă - a fost diferenţiată sub denumirea de heboidie (K.Kahlbaum), *stare schizozoică* sau *schizomanie* (H.Claude), *psihopatie schizoidă* (K.Schneider), *sindrom discordant* (P.Abely)"[76]. Aceleaşi observaţii se adresează pentru cicloidie, pentru stările la interferenţă cu normalitatea care se manifestă sub forma psihopatiei cicloide, a stărilor hipomaniacale sau a demodulărilor psihtice maniaco-depresive. "Trecerea de la ciclotimia constituţională la psihoză maniaco-depresivă o marchează exaltarea hipertimică euforică sau disforică, concomitent cu alterarea discernământului asupra propriei persoane şi a interrelaţiilor sociale"[77].

Kretschmer menţionează că între hipomanie şi depresie există o serie întreagă de stări medii, intermediare, normale pe care le denumeşte cu termenul de *temperamente sintonice*, ier termenul de **ciclotimie** poate fi utilizat ca *noţiune constituţională generală cuprinzând atât sănătosul cât şi morbidul, în timp ce temperamentul* ***sintonic*** *este deci o subnoţiune mai îngustă, aplicabilă stărilor ciclotimice medii şi normale*[78].

Totuşi în tratatele clasice sau încetăţenit termenii de **ciclotimie** şi **cicloidie**, **sintonia** constituind o particularitate temperamentală normală, sinonimă cu ciclotimia şi desemnând unitatea trăirilor afective şi tendinţelor de sociabilitate şi mai ales vibrarea la unison cu trăirea experienţială existenţială actuală, cu atmosfera psihică, cu tonusul afectiv pozitiv crescut al anturajului, deci cu o deschidere prin empatie către alţii. Sintomia ar aminti, într-un fel, de extraversiune sau temperamentul extravertit şi ar fi opusă introversiunii sau temperamentului introvertit.

---

[76] P.Brânzei, Itinerar psihiatric, Editura Junimea, Iaşi, 1975, pag.177.
[77] Ibidem, pag.170.
[78] Kretschmer, op.cit.

Schizotimul şi schizoidul, ciclotimul şi cicloidul ca şi introvertitul şi extravertitul sunt diferitele forme de manifestare polară temperamentală a personalităţii normale. Schizoidul este însă o persoană normală care are în structura sa acea particularitate psihofizică de a fi mai aproape de schizofrenie prin radicalul psihestezic de reactivitate, de tipul unei anumite tendinţe spre închidere în sine la fel după cum cicloidul are ca particularitate biopsihică acel radical diatezic de reactivitate aparţinând îndeosebi psihozelor afective (cicloradicalul). Atât schizotimul ca şi ciclotimul apar însă ca personalităţi normale şi, în genere, bine echilibrate.

Schizoidul şi cicloidul au aceşti radicali biopsihici însă evident mai accentuaţi ca mod de exprimare, aceste personalităţi situându-se la interferenţă cu normalitatea. În condiţii defavorabile de viaţă prin acţiunea unor factori negativi de ordin biologic, psihologic sau social, structura schizoidă dau cicloidă se poate decompensa mai uşor, ca fiind mai fragilă decât cea a schizotimului şi ciclotimului. Dar de aici nu urmează că în mod inevitabil un schizotim sau schizoid se va decompensa în mod obligatoriu după modelul psihotic propriu schizofreniei, sau că un ciclotim sau un cicloid în mod necesar se vor decompensa în sensul evoluţiei spre o psihoză de tip afectiv.

Kretschmer descrie cazuri de schizofrenii la ciclotimi sau cicloizi şi de asemenea, cazuri de psihoză maniaco-depresivă la pacienţii cu trăsături premorbide de personalitate de tip schizotim sau schizoid. În sensul tipologiei kretschmeriene, noi considerăm că putem descrie **epileptotimul** şi **epileptoidul**, **isterotimul** şi **isteroidul** care sunt de asemenea, tipuri biopsihice constituţionale la care de asemenea se pot extinde raţionamentele de mai sus cu menţiunea că la ceste tipuri ar predomina ca frecventă totuşi radicalul psihestezic cu mai mare probabilitate.

Modalităţile psihice constituţionale descrise mai sus, ca trăsături predominant temperamentale, aparţin individului şi ca atare nu pot înlocui şi nu se pot confunda cu noţiunea de om ca individualitate şi îndeosebi de personalitate ca structură valorică cu deschidere plurivalentă şi multidimensională spre generalul uman sub aspectul său

unitar şi totodată dinamic bio-psiho-social. Ori, ceea ce scapă tipologiei kretschmeriene, ca şi oricărei alte tipologii de altfel, este tocmai lipsa aspectului dinamic evolutiv privind personalitatea din punctul de vedere al devenirii individului uman concret, cu destinul său particular, exprimat în modalitatea dramatică personală de realizare dinamică a structurilor sale în şi prin intermediul existenţei şi activităţii sociale. *Tipologia ne spune seducător de mult* când ne referim la omul abstractizat din punct de vedere biologic şi deconcertant de puţin când ne raportăm la omul concret, considerat ca personalitate cu structură psihică complexă bio-psiho-socială. Încercând o definire în termeni bipolari constituţional somatici sau biopsihici, biotipologia nu poate să explice ceea ce este constant, repetabil şi durabil din punct de vedere al comportamentului uman privind motivaţia, afectivitatea, sociabilitatea ca şi a componentelor intelectuale dinamic energetice, efectorii etc., a personalităţii sub aspectul unităţii sale distincte, active, integral interdependente şi totodată contradictorii ale structurilor sale indisociabile şi ireductibile biologice, psihologice şi sociale.

Dintre marile personalităţi ale culturii universale ar aparţine ciclotimiei: Byron, Schuman, Verlaine, Goethe, Darwin, Possini, Eminescu, London, Maiacovski, Hemingwai etc., în timp ce Platon Michelangelo, Tasso, Pascal, Newton, Dante, Lermontov, Dostoievski, Gogol, Suvorov, Rousseau, Spinoza, Hegel, Nietzsche, Chopin, Proust, Thomas Mann, Joyce, Camus, Sartre, Kafka, Einstein etc. ar reprezenta *polul opus al introversiunii sau schizotimiei.*

În lucrarea sa Geniale Menschen (1948), E. Kretschmer arată că leptosomii au fost: filozofi, teoreticieni (Descartes, Locke, Spinoza, Kant, Schopenhauer, Hegel, Nietzsche) sau scriitori cu puternice accente critice (Voltaire, Heine, Schaw), mari dramaturgi (Schakespeare, Tasso, Schiller, Strindberg, Hörderlin), printre picnici fiind enumeraţi: Balzac, Zola, Keller, Diekens, Mirabeau ş.a.

Kretschmer subliniază însă, în ce priveşte personalitatea oamenilor de geniu că, pe lângă elementele constituţionale individuale, condiţiile economico-sociale, şi culturale au dat conţinut operei ca şi psihismul lor, iar elementul temperamental fiind doar o componentă a

personalității în general, ca și în structura personalității marilor creatori, aceasta a contribuit doar la orientarea activității lor.

În legătură cu tipologia biopsihică elaborată de E.Kretschmer, considerăm că se impun câteva observații care ni se par de o particulară semnificație dacă le raportăm la structurile individului uman, adică la acele structuri care au predominat un caracter genetic determinat și care deci fac parte din structurile arhipsihice sau paleopsihice particulare speciei umane și elaborate reflectoriu în decursul evoluției filogenetice. În fond criteriile fundamentale utilizate de Kretschmer au fost cele somatice pentru descrierea biotipului și cele ale reactivității și calitățile dispoziției afective fundamentale îndeosebi, bogată în manifestări primare instinctiv-emoționale pentru descrierea psihotipului ciclotim și schizotim.

Așa cum rezultă din cele de mai sus, în tipologia lui Kretschmer se evidențiază îndeosebi structurile temperamentelor considerate din punct de vedere al proceselor afective primare instinctiv-emoționale de cele mai generale, difuze, imprecise care ne orientează asupra capacității individuale de a reacționa global sau diferențiat la seismica ambianței. Dacă prin particularitățile temperamentale evidențiate de E.Kretschmer elementele structurale biopsihice care intră ca parte componentă în structurile temperamentale normale, atunci acestea apar ca particularități ale individului uman, a reactivității structurilor sale temperamentale în structura personalității, ca elementele structurale ale individului și individualității și care desigur nu au decât o relație indirectă și nedeterminantă în ce privește structurile superioare și în particular conținuturile și orientările personalității. Aceste structuri constituționale atestă în fond rolul eredității în geneza unor procese primare afective și cognitive elementare care influențează nondeterminativ formarea personalității, dar au o importantă participare în structurile temperamentale din punct de vedere a capacității de reactivitate ale sistemului nervos cel puțin. În fond, aceste structuri afective aduc în actualitate reflectoriu istoria lumii organice și de ele nu putem face abstracție atunci când abordăm studiul personalității, a naturii umane umanizate, chiar dacă unele concepții psihologizate sau

sociologizate resping participarea structurilor biopsihice în ceea ce ele înțeleg prin personalitate. Acestă reacție față de biotipologie în general este justificată, dacă avem în vedere că "Orice tipizare înseamnă reducere și egalizarea pragmatică a însușirilor semnificative pentru scopul particular direct în vederea căruia a fost format tipul și implică neluarea în considerare a diferențelor individuale dintre obiectele tipizate, diferențe nesemnificative pentru acest scop. Nu există tip independent de scopurile pentru care a fost construit "[79], observă J.C.McKinney.

Tipologia elaborată de E.Kretschmer, ca de altfel toate tipologiile, utilizează clasic metoda extractivă dedusă pe bază empirică din constatarea unui număr mare de similitudini morfologice evidențiate antropometric pe un număr semnificativ de indivizi și pe baza rezultatelor obținute, calculându-se media, se obțin trăsăturile comune dar dispar în cadrul acestei medii trăsăturile și semnele particulare. Așa cum observă însuși E.Kretschmer sunt considerate ca tipice numai caracteristici accentuat marcate în valorile medii.

Utilizând metoda extractivă spre deosebire de metoda de stabilire a tipurilor ideale. "Tipurile obținute de Kretschmer scot în relief trăsăturile medii și comune; acestea nu sunt neapărat cele decisive sau semnificative. Rolul interpretării este mult mai mare în metoda tipologizării ideale. Tipul ideal implică o comparație care pleacă de la limitele ideale ale cazului, pe când tipul extras pleacă de la tendințele centrale.

Tipul extras se bazează pe noțiunile de medie, comun și concret mai mult decât de cele de relieface și abstracție. Stabilirea tipurilor extrase implică totuși un grad de ideație esențială, de exemplu de limitare a trăsăturilor (cazul abstracției) sau la tratarea unei combinații de trăsături ca un întreg (cazul simplificării) bazate pe eliminarea trăsăturilor similare nerelevante, ceea ce constituie tot un obiect al extracției. De la prima privire asupra diferitelor tipologii existente, se observă ușor că

---

[79] J.C.McKinney, **Tipologie constructivă: aspecte structurale și funcționale ale unui procedeu**, în: **Sociologia contemporană**, al VI-lea Congres Mondial de sociologie - Evian, Bucureşti, Editura Politică, 1977, pag.519.

nici una din ele nu este pur ideală sau pur empirică; în realitate, ele reprezintă numai tendința de a accentua un pol sau altul"[80].

Şi totuşi, aşa cum observă J.C.McKinney, "generalizarea înseamnă omisiunea şi simplificarea particularităților. De aceea, tipul care acoperă o arie largă reflectă în mai mică măsură variațiile specifice. Acesta nu înseamnă că tipurile generale nu sunt utile; trebuie însă ținut seama că în unele cazuri când urmează să se dea o explicație e necesar să se coreleze cu ele numeroase tipuri specifice"[81].

F. BIOTIPOLOGIA LUI W. H. SHELDON

W.H.Sheldon[82] - medic şi psiholog american îşi face specializarea la Kretschmer şi la Jung, se interesează de rezultatele şcolii tipologice italiene şi îndeosebi la lucrările lui Viola. Spre deosebire de Kretschmer care a utilizat, cu toate defectele sale, metoda antroposcopică intuitivă, Sheldon îşi bazează studiul pe un număr de 4000 studenți fotografiați în trei poziții standard (față, spate şi profil), identificând un număr de 17 variabile (înălțime, greutate, dezvoltarea corpului, toracelui, mușchilor, oaselor, lungimea membrelor superioare şi inferioare etc.). Pe baza acestor variabile autorul descrie, măsoară şi interpretează, în raport de predominanța unora dintre cele trei componente somatice care amintesc dezvoltarea embriologică a organismului, (ectoderm, mezoderm şi endoderm), un număr de trei tipuri fundamentale: **endomorful** (după predominarea sistemului digestiv care derivă din foița embrionară endodermică şi corespund tipului digestiv al lui Sigaud, Mac Auliffe, tipului picnic, ciclotim al lui

---

[80] J.C.McKinney, op.cit.; pp.527-528.

[81] Ibidem, pag. 528.

[82] W.H.Sheldon - **The varieties of temperament a psychologycal of constitutional differences**, New-York and London, 1942, Harpens and Brothers publishers, traducere franceză, **Variétés du temperament**, Paris, PUF, 1951.

Kretschmer sau brevilian al lui Pende etc; **ectomorful** (predomină dezvoltarea creierului şi a sistemului nervos în general, derivând din foiţa embrionară ectodermică), corespunde tipului cerebral al lui Sigaud, Mac Auliffe, leptosomului lui Kretschmer sau longilinului lui Pende; **mezoformul** (predomină dezvoltarea muşchilor şi oaselor, derivă din foiţa embrionară mezodermică) şi corespunde tipului atletic al lui Kretschmer şi normalului lui Pende.

1. *Endomorful* prezintă o predominare a formelor rotunde şi moi, sistemul digestiv este foarte dezvoltat. Sheldon descrie că endomorful "...este caracterizat prin modul său de a apare molatec şi sferic. Corelaţia cu aceste două trăsături este dezvoltarea sub medie a oaselor şi muşchilor, precum şi un coeficient scăzut de suprafaţă a corpului. Un atare individ are o greutate specifică scăzută şi pluteşte pe apă. Faptul că viscerele digestive sunt mult dezvoltate şi elementele funcţionale ale acestor structuri se dezvoltă din endodermul embrionului, justifică termenul de endomorf. Endomorful corespunde tipului digestiv de picnic".
2. *Mezomorful* prezintă o predominare a structurilor somatice adică a muşchilor, ţesuturilor conjuctiv, oaselor, a vaselor sanguine. Mezomorful este "...greu şi rectangular, cu o dezvoltare superioară a oaselor şi a muşchilor. Corpul mezomorf este puternic, tare, rezistent la răniri şi bine echipat pentru solicitarea la efort fizic. Atletul, aventurierul, soldatul de meserie, ilustrează cu precădere acest tip. Coordonatele principale ale biotipului derivă în primul rând din mezodermul embrionului de unde şi numele". Acest tip ar corespunde cel mai bine tipului atletic.
3. *Ectomorful* se caracterizează printr-o mai slabă dezvoltare somato-viscerală şi respectiv a masei corporale, având însă dezvoltată suprafaţa corporală în raport cu greutatea sa şi ca atare o mare dezvoltare a expunerilor senzoriale. "Ectomorful este dezvoltat linear în înălţime, fragil, cu coşul pieptului turtit şi cu corpul în general delicat. Este de obicei

mai slab şi cu muşchi nedezvoltaţi. În raport cu greutatea sa el are cea mai mică suprafaţă, manifestând astfel o precumpănire a greutăţii faţă de suprafaţă. Tot în raport cu masa corpului el are creierul şi, sistemul nervos cel mai dezvoltat. Pare a fi dezvoltat mai mult din ţesuturile ectodermice ale embrionului. Din cauza suprafeţei sale mari el este mai sensibil la contactul cu mediul extern. Are un corp slab echipat pentru efortul fizic îndelungat, "de competiţie". Ectomorful ar corespunde cel mai mult tipului astenic.

Sheldon, definind tipurile morfologice încearcă, în acelaşi timp realizarea unor corelaţii temperamentale, ceea ce ar lăsa să se întrevadă unitatea dintre structurile bio-psihice evidenţiate şi reglările endocrine fără a preciza însă rolul deţinut de glandele endocrine în determinarea fiecărui biotip.

Pe baza variabilelor structurale somatice, îndeosebi de greutate şi înălţime, Sheldon nu numai că defineşte cantitativ categoriile descrise mai sus, însă, în acelaşi timp, arată gradele mai mici de dezvoltare a particularităţilor care aparţin celorlalte tipuri. Sheldon, ca toţi cercetătorii care s-au preocupat de studiul temperamentelor, arată că nu există tipuri pure, ci în cadrul aceluiaşi tip sunt prezente şi elementele care caracterizează celelalte tipuri, însă gradele lor de dezvoltare în cadrul unui tip dat diferă. În felul acesta un biotip presupune dezvoltarea predominantă a caracterelor sale fundamentale şi o mai slabă dezvoltare a caracterelor care sunt fundamentale în alte biotipuri. Fiecare componentă primară a fost studiată pe o scară de intensitate cu şapte grade sau note. Nota 1 reprezintă o dezvoltare minimă iar nota 7 dezvoltarea maximă a caracterelor primare, fundamentale. Biotipul se cere să posede trăsături specifice constituţiei sale de la nota 4 în sus, iar trăsăturile proprii celorlalte două tipuri să fie de la nota 4 în jos. (prima cifră indică gradul de endomorfie şi ultima de ectomorfie). În acest sens se notează cu 7-1-1 **endodermul extrem**, cu 1-7-1 **mezomorful extrem**, cu 1-1-7 **ectomorful extrem** şi cu 4-4-4 media scării. Aceasta înseamnă că notând de la 1 la 7 caracteristicile luate în considerare, se ajunge la un

număr de 343 combinații posibile, însă unele combinații nu se pot realiza, ca de exeplu 7-7-7 sau 1-1-1, în timp ce altele nu au fost întâlnite în material, ca de exemplu 7-1-3. Sheldon găsește tipuri somatice intermediare pe care le descrie, ca de exemplu în cadrul tipului somatic endomorf unde găsește: **tipul endomorf extrem** (7-1-1), **endomorf pronunțat** (6-2-2), **endomorf moderat** (4-3-3), **endomorf mezomorfic** (7-3-1) etc. După Sheldon, indicii care arată un biotip bine delimitat sunt: 2-2-6 pentru ectomorf, 5-3-2- pentru endomorf și 1-7-2 pentru mezomorf. Deci în cadrul fiecărui biotip se întâlnesc toate trăsăturile, biotipurile diferențiindu-se între ele prin structurile particulare în raport cu celelalte, inclusiv sub raport evolutiv.

Din cele de mai sus, ca și din descrierile biotipurilor sale, se desprinde concluzia că acestea au un caracter unimodal cu predominarea ca frecvență a tipurilor mezomorfe. Dacă aceasta este frecvența maximă a biotipurilor se constată totuși abateri de la aspectul unimodal al curbei de variație. Aceste abateri constituie tipurile *displastic*, *feminin*, *masculin*, *infantiloid*. Deja din descrierea biotipurilor se poate desprinde concluzia că *ectomorful* este din punct de vedere biologic *extravertit*, în timp *endomorful* este *introvertit*. **Extraversiunea fizică** ține de suprafața senzorială mare, de contactul senzorial mai mare cu energie externă. După Sheldon, subiectul are o suprafață externă senzorială obiectuală, fizică și o suprafață internă, subiectivă: prima sensibilă la obiecte, a doua sensibilă la esență, la subiect. Ar fi aici, după Sheldon, manifestarea esenței și a fenomenului, subiectul reprezentând manifestarea esenței.

Situându-se net pe pozițiile tipologiei, Sheldon recurge la categoriile calitative, psihologice, determinând psihotipul nu după modelul descriptiv intuitiv, ci folosind rezultatele psihologiei generale analitice și individuale, abisale și existențiale, ale psihologiei experimentale ca și ale psihologiei persoanei, identificând un număr de 650 trăsături de temperament puse în raport cu intro/extraversiunea. Sistematizate și complete cu trăsăturile rezultate din observațiile autorului, lista de 650 trăsături este redusă la un număr de 50, care rezumă toate ideile cuprinse și conținutul listei inițiale, originale.

Evaluarea s-a făcut într-o scară grafică de 7 puncte pentru fiecare din cele 50 trăsături menționate.

Pe un număr de 33 studenți, administrând pe o perioadă de un an academic teste şi chestionare psihologice, s-au efectuat măsurători şi au fost organizate pentru fiecare în parte câte 20 interviuri analitice. Pe baza acestui studiu s-a realizat evidențierea semnificațiilor trăsăturilor alese şi s-au eliminat din lista adjectivelor descriptive semnificațiile inutile.

Pe baza cotelor obținute de fiecare subiect la cele 50 trăsături s-au calculat 1225 corelații. Sheldon scrie că: "...examenul tabelului de corelații a relevat că unele dintre trăsături erau în corelație pozitivă, în timp ce altele erau în corelație negativă... Noi am descoperit curând - scrie autorul - că există trei grupe de trăsături care prezentau corelații pozitive între ele şi corelațiile negative cu toate sau aproape toate alte trăsături... Noi am căutat în zadar al patrulea nucleu de trăsături. Aceste trei grupe de trăsături vor fi considerate ca definind cele trei componente ale temperamentului"[83].

Sheldon a stabilit astfel trei centre specifice care prezentau în interior corelații pozitive şi în exterior corelații negative. Sheldon menține în cadrul unuia sau a altuia dintre cele trei grupe identificate, numai acele trăsături care satisfac următoarele exigențe: în primul rând, trăsăturile să coreleze pozitiv în proporție de cel puțin +60 cu unul sau altul din cele trei biotipuri; în al doilea rând, să coreleze pe aceeaşi subiecți negativ în proporție de cel puțin -30 cu fiecare din trăsăturile incluse în celelalte biotipuri.

Procedând în acest mod autorul ajunge ca din cele 50 trăsături inițiale să rețină un număr de 22 trăsături (6 în prima grupă, ? în grupa a doua, şi 9 în grupa a treia) psihice care alcătuiesc trei constelații psihologice corespunzătoare celor trei tipuri somatice pe care le-a descris. După patru ani de experimentări, în cursul cărora el reface de 7 - 8 ori descrierea trăsăturilor "nucleare", Sheldon ajunge la o scară a temperamentelor care cuprinde câte 20 trăsături particulare pentru

[83] Sheldon - op.cit.

fiecare din cele trei grupe de biotipri stabilite. Examenul psihologic final pentru validarea listei cu 60 trăsături (câte 20 trăsături pentru fiecare grup) a fost efectuală pe un grup de 100 studenți în vârstă de 17-24 ani. Sheldon stabilește coeficienții de corelație care trebuie să întrunească următoarele condiții: în primul rând să coreleze pozitiv de la +60 în sus pentru biotipul corespunzător biotipului său și de cel puțin -20 pentru celelalte două biotipuri opuse.

În concepția lui Sheldon, temperametul "...se raportează la natura constituțională, relativ fixă, subjacentă personalității individuale, trăsăturile trebuiesc definite în așa măsură încât manifestările lor cantitative să rămână constante și independente de influențele culturale. Astfel, trăsăturile implicând abilități, succese sau eșecuri relative și alte aspecte de același gen, la fel aptitudinile dobândite și adaptările, trebuie să fie evitate. Căutând componentele de bază ale temperamentului, trebuie să măsurăm caracteristicile comportamentale sub forma expresiei contextuale asupre căreia istoria socială a individului și educația sa rămân relativ fără influență"[84].

O trăsătură nu are caracter antitetic cu celelalte două componente și dau corelații negative - scrie autorul - dar nu în sensul de introvertit-extravertit. Deși sunt și unele din aceste trăsături, criteriul de bază nu este acesta, dar cu toate acestea clasificarea psihotipurilor la Sheldon amintește de particularitățile tipologiei lui C. Jung. Sheldon menționează că în descrierea sa, o trăsătură ca cea de "extraversiune" în sensul lui Jung nu poate fi satisfăcătoare deoarece poate exista o extraversiune viscerotonică (relaxare, sociofobie) și o extraversiune somatotonică (agresiune, dominare). De asemenea, autorul consideră că inteligența nu poate fi considerată ca un factor temperamental.

Sheldon denumește fiecare grupă de trăsături psihice cu termenii de viscerotonie, somatotonie și cerobrotonie, grupe care în opinia sa constituie cele trei componente temperamentale.

1. **Psihotipul viscerotonic** (temperamentul visceral) corespunde biotipului endomorf și este denumit astfel "...deoarece

[84] Sheldon, op. cit.

complexul de trăsături la care el se referă este strâns asociat - scrie Sheldon - unei preponderenţe funcţionale (şi anatomice) a viscerelor digestive. Caracteristicile pentru visceroton sunt tendinţele de relaxare şi confort, mulţumire de sine, cu relaţii lente, fluide şi mişcări relaxate, apropiat de instanţele telurice, cu dispoziţie pentru hrană la nivelul etajelor mai puţin sublimate. Are o atitudine generală de detentă, antrenantă, jovială, sociofil, tolerant şi amabil, ataşat de ceea ce este familial şi tradiţional, reacţiile lente dar extravertit, dispoziţie emoţională uniformă şi stabilă, îi plac ceremoniile, iar în caz de învălmăşeală, tulburare sau când este supărat, deşi are încredere în sine, caută şi simte nevoia altuia, comunică uşor şi rapid. Alcoolul exercită asupra acestui tip o acţiune de dezinhibare ideo-afectivă, manifestată printr-un comportament comunicativ, de extraversiune ideativă, sinton, binevoitor sau iritabil, euforic sau plângăreţ dar cu manifestă forţă a eului". Viscerotonul corespunde mai mult tipului temperamental ciclotim reprezentat de picnicul lui Kretschmer, cu trăsături aparţinând tipului sanguin şi se aproprie prin trăsăturile sale psihice de tipul extravertit al lui C. Jung.

2. **Psihotipul somatotonic** (temperamentul corporal) a fost denumit astfel "...pentru că complexul de trăsături la care se referă este asociat cu o predominanţă funcţională şi anatomică a structurilor somatice; părţile mobile ale cadrului corporal. În fond, acesta este activitatea muşchilor voluntari care predomină la individul somatotonic."

Aşa cum vedem, ceea ce predomină este în genere elementul motor, nevoia şi plăcerea de activitate, de desfăşurare amplă şi cheltuială competitivă până la risipă de energie pentru supunerea şi dominarea mediului de voinţa subiectului. Somatotonul este un tip cu o mare rezistenţă fizică, dur în felul de a fi, înclinat spre efort fizic, sport şi mişcare, coleros, energic, curajos, hipercritic, ferm,

zgomotos, ostil, agresiv, autoritar şi aspru, competitiv, lipsit de delicateţe, rezistent, cu afirmare viguroasă, de sine, suportând constrângerile, gelos, sugestibil, impulsiv, nemilos şi netolerant, cu tendinţă la dominare şi la eleiminarea concurenţilor, cu plăcerea riscului. Inserat în prezent, simte nevoia unui scop şi a unei activităţi din tinereţe şi are înclinarea de a considera prezentul sub raportul unei trări pozitive situată între trecutul consumat spre care nu se apleaă şi viitorul nesigur pe care-l prospectează febril. În cazul când este contrariat sau are insucces, întreruperea acţiunii energice cu o veritabilă plăcere a riscului, uneori chiar impulsive, putând fi indiferent faţă de durere şi insensibil faţă de alţii, fără scrupule, acţiuni pe care le conduce cu autoritate şi detaşare faţă de privaţiuni. Somatotonul este un adrenergic, cu labilităţi emoţionale şi dispoziţie cicloidă, se agită în somn dar doarme puţin. Alcoolul, de obicei dezinhibă tendinţele sale impulsive sau agresive de tip isteroid. Somatotonia este cea mai dificilă componentă de evaluat după Sheldon şi de aceea consideră că acesta trebuie studiată în circumstanţe cât mai variate şi multiple, deoarece există şi o somatotonie latentă care deci nu apare evidentă în mod obişnuit şi nu se manifestă decât în condiţii particulare. Psihotipul somatotonic ar corespunde cel mai bine atleticului lui Kretschemer, la Eysenck acesta ar fi reprezentată de factorul general de nevrozism, cu trăsături ce pot aparţine de asemenea colericului, parţial schizotimului ca şi trăsăturilor isterice.

3. **Psihotipul cerebrotonic** (temperamentul cerebral) corespunde biotipului ectomorf şi este denumită astfel pentru că este marcat de o "preponderenţă a atenţiei conştiente, care implică o inhibiţie, o tăcere impusă altor activităţi ale corpului". Elementele de reţinere, inhibiţie şi atenţie voluntare fac parte dintre elementele fundamentale ale cerebrotoniei şi de aici simptomul cardinal al hiperprosexiei

şi hipervigilităţile ca efecte ale dominării creierului anterior ce ţine sub controlul său funcţiile viscerale şi somatice, în vederea conservării unei acuităţi şi sensibilităţi subordonate prosexiei conştiente. Cerebrotonicul consumă o mare cantitate de energie nervoasă şi flirtează introspectiv cu pericolul epuizant nevrozismul său, cu hiperestezie la durere şi zgomote, fiind o trăsătură normală temperamentală. Mişcarea cerebrotonicului este reţinută, şovăielnică, cu inhibiţii de poziţie şi mişcare, ermetism, activitatea mintală înfrigurată, privirea exploratorie şi mobilă, însingurare şi introspecţie, cu reţinere în afirmarea sentimentelor, a comunicării verbale, evită zgomotul, este rezident la droguri depresive printre care şi alcoolul, dar evită de asemeni sclavajul obişnuinţelor. Prezintă mare sensibilitate a organelor receptoare, evită zgomotul ce-l stânjeneşte. Indicaţiile clinice de cerebrotonie sunt elementele de oboseală, mediocritatea somnului care obişnuit, este agitat, prezentând totodată dificultăţi de trezire dimineaţa, nevoi calorice anormale, sentimentul cronic de tensiune internă, introversiunea, rapiditatea reacţiilor. Cerebrotomnii sunt rapizi şi alerţi seara, cu randament mai scăzut dimineaţa, mintea lor neabandonând niciodată complet preocuparea lor preponderentă intelectivă. Când este supărat, cerebrotonicul preferă şi simte nevoia de singurătate. Având o mare sensibilitate şi rafinament în raport cu excitaţiile extroceptive, toate reacţiile sale sunt imprevizibile, nerutiniere dar totuşi lipsite de naturaleţea spontaneităţii. Sheldon consideră că tipului cerebrotonic i s-ar potrivi mai bine termenul de extracepterotonic. Oricum, cerebrotonicul apare ca un introvertit şi melancolic.

Sheldon consideră că nu se poate confunda cerebrotonia cu noţiunea de inteligenţă sau de intelectualizare, prima fiind o componentă de ordin primar, în timp ce inteligenţa după opinia sa poate fi simbolică, imaginativă, afectivă, somatică, socială, estetică, de orientare în timp,

topografică sau spațială etc. Pentru cerebrotonic interesul său îl reprezintă nu libertatea de a bea și a mânca în caramaderie sau în prelungirea legăturilor sexuale., în dominarea socială, ci în acea manifestare a intensificării activităților conștiinței care pare a rezulta din inhibiția tuturor libertăților somatice și viscerale. Pentru cerebrotonic libertatea sa interioară se pare că rezidă în activitatea atenției detașată de rigorile "realității" obiective. De aceea probabil, în schizofrenie, care este legată de cerebrotonie, disocierea intrapsihică realizează acea libertate - scrie Sheldon - de a suprima realitatea obiectivă și a vagabonda în interiorul profunzimilor delirului și haosului intern.

Cerebrotonia este, probabil, caracteristica majoră a ceea ce Jung a numit la origine introversiune. Dificultatea principală a acestui termen rezidă în faptul că el implică uneori o stare patologică și că, în uzajul său curent, el indică ceva de nedorit; în concepția populară introversiunea este ceva care, ca și postura ectomorfului, trebuie să fie "corectată".

"În rezumat - scrie Sheldon - cerebrotonia este în relație cu ceea ce se numește introversiune, dar semnificația specifică este mai extinsă decât ceea ce acest termen nu implică nici conotația "normal - anormal". Cerebrotonia comportă propriile sale norme ca și celelalte componente de bază.

Trăsăturile care caracterizează cele trei psihotipuri, câte 20 trăsături pentru fiecare în parte, sunt redate în tabelul de mai jos parantezele indicând câte 10 trăsături care pentru fiecare psihotip satisfac condițiile de exactitate, fidelitate și validitate, fiind deci cele mai concludente.

Viscerotonie	Somatotonie	Cerebrotonie
( ) 1. Relaxare în atitudine și mișcare	( ) 1. Fermitate în atitudine și mișcare	( ) 1. Reținere în atitudine și mișcare
( ) 2. Dragoste de confort fizic	( ) 2. Dragoste de fort fizic	( ) 2. Reacții fiziologice excesive, nervozitate
( ) 3. Lent în mișcări	( ) 3. Energic	( ) 3. Rapid în miș-

		cări, ascetism
4. Îi place mâncarea	( ) 4. Nevoie de plăcere pentru exercițiu fizic	( ) 4. Iubitor de însingurare, ascetism
5. Mâncare în comun (socializarea alimentației)	5. Dorință de dominare. Plăcerea puterii	5. Încordare mintală, hiperatenție, promtitudinea atenției
6. Plăcerea digestiei	( ) 6. Plăcerea riscului și a șansei	( ) 6. Controlul sentimentelor, controlul emoțiilor
( ) 7. Iubitor de politețe și ceremonii	( ) 7. Dur în maniere	( ) 7. Mobilitatea controlată în mișcarea ochilor și feței.
( ) 8. Sociofilie	( ) 8. Curaj în luptă	( ) 8. Sociofobie
9. Amabilitate nediscriminatorie	( ) 9. Agresivitate competitivă	( ) 9. Inhibat în public
10. Avid de afecțiune și apropriere	10. Asprime psihică	10. Rezistent la rutină. Accesibil ei.
11. Orientare spre oameni	11. Claustrofobie	11. Agorafobie
( ) 12. Uniform în fluxul emoțional	12. Nemilos. Lipsit de delicatețe	12. Imprevizivibilitate de atitudini
( ) 13. Toleranță	( ) 13. Voce nereținută	( ) 13. Voce reținută și evitarea zgomotului
( ) 14. Mulțumire de sine	14. Indiferență față de durere	14. Hipersensibilitate la durere
15. Somn adânc	15. Somn zgomotos	15. Somn ușor. Oboseală cronică
( ) 16. Trăsături netemperate	( ) 16. Hipermaturizare în prezentare	( ) 16. Manieră și prezentare juvenilă
( ) 17. Comunicare emotivă, liberă și ușoară. Extraversiune	17. Croiește deschis drumul, extraversiune somatotonică. Separa-	17. Meditație, introversiune.

viscerotonică.	re între viaţă conştientă şi inconştientă.	
19. Nevoia de altul în caz de derută	19. În derută simte nevoia acţiunii	19.În derută simte nevoia însingurării
20. Înclinare spre copilării şi relaţii familiale.	20. Orientare spre activităţi şi scopuri din tinereţe.	20. Orientare spre scopurile finale ale vieţii.

(după N.Mărgineanu, **Condiţia umană,** Edit.Ştiinţifică, Bucureşti, 1973, pp.174-175; N.Mărgineanu, **Psihologie şi Literatură**, Edit.Dacia, Cluj-Napoca, 1970, pp.214-215; G.Palmade, **La caractérologie**, Paris, PUF, 1971, p.92)

În afara acestor tipuri, Sheldon mai descrie **biotipul displastic** similar celui al lui Kretschmer şi ale cărui complexe de inferioritate evocă în psihotip rezonanţe indirecte. Un alt tip este cel **infantiloid**, caracterizat îndeosebi prin nedezvoltarea componentelor fundamentale; tipul **feminin-masculin** ca întregire reciprocă a sexelor, în sensul că bărbatul ar fi predominant mezomorf şi apoi ectomorf, iar femeia ar fi predominantă endomorfă şi apoi ectomorfă. Trebuie făcută remarca însă că există bărbaţi cu biotip feminin şi invers, femei cu biotip masculin şi, de asemenea, că trăsăturile diferenţiale ale femeii ca şi ale bărbatului nu ţin numai de particularităţile legate de sex ci sunt condiţionate, de asemenea de influenţele de mediu socio-cultural. Există, de asemenea, tipuri **circadiene**, care simt nevoia de a se alimenta de mai multe ori pe zi, tractul lor digestiv fiind sub controlul segmentului toraco-lombar al sistemului vegetativ, ceea ce presupune controlul cerebral implicând tensiunea şi, în raport de împrejurări grevate de o mare tensiune emoţională, apariţia de pareze intestinale.

Cercetând pe un număr de 20 cazuri corelaţiile dintre biotip şi psihotip, Sheldon constată următoarele valori:

	Viscero-tonie	Mezo-morfism	Soma-totonie	Ecto-morfism	Cere-brotonie

Endomorfism	+ 79	- 29	- 29	- 41	- 32
Viscerotoni		- 23	- 34	- 40	- 37
Mezomorfism			+ 82	- 60	- 58
Somatotoni				-53	-62
Ectomorfism					+ 82

Aşa cum se observă, corelaţiile dintre aspectul morfologic şi temperament sunt mari, de ordinul a +80, ceea ce atestă elementele comune dintre ele.

Sheldon cercetează, de asemenea, corelaţiile dintre componentele primare şi variabilele secundare, corelaţiile care sunt rezumate în tabelul de mai jos.

	Ginan-domor-fism (g)	Com-ponen-ta (t)	Forţa cen-trală	Forţa perife-rică	Inteli-genţa fizică	QI	Inteli-genţă estetică	Sexua-litate	Ginan-drofre-nie
Endomorfism	+ 31	- 19	- 11	- 33	- 29	+ 07	- 16	- 43	+ 21
Mezomorfism	- 48	- 16	+ 86	+ 64	+ 70	- 07	- 48	- 16	- 56
Ectomorfism	+ 23	+ 31	- 69	- 19	- 49	+ 19	+ 61	+ 54	+ 34
Viscerotonie	+ 39	- 12	-08	- 35	- 24	- 10	- 13	- 39	+ 31
Somatotonie	- 63	- 17	+ 81	+ 62	+ 75	+ 05	- 50	- 10	- 69
Cerebrotonie	+ 28	+ 36	- 66	- 16	- 55	+ 31	+ 67	- 55	+ 13

în care componenta g = ginandromorfism sau bisexualitate morfologică; componenta t = componentă staturală, finețe fizică sau calitate estetică; forţa periferică la dinamometru; inteligenţa fizică = modul în care individul se comportă fizic, se foloseşte de muşchi; ginandrofrenie = aspectul temperamental dinamic al ginandromorfismului sau gradul elementului feminin în comportamentul bărbatului şi a celui masculin la femeie.

Din tabelul de mai sus se observă că prima şi a treia componentă predispune puţin la un tip ginandroid. A doua componentă are o corelaţie net negativă cu acesta, ceea ce explică tipul masculin

atletic perfect. Forța centrală și periferică se află în corelație negativă cu prima și a doua componentă pe ambele planuri, în timp ce a doua componentă dă corelații mari cu aceasta pe cele două planuri.

Următoarele trei componente dau corelații diferite. Inteligența fizică în corelație mare cu megamorf-somatotonic și în corelație negativă cu celelalte două componente. Inteligența estetică se compară invers, corelează negativ în a doua componentă și corelează pozitiv numai cu a treia componentă.

Sexualitatea are o corelație pozitivă cu a treia componentă pe ambele planuri și o corelație negativă la fel de puternică pentru prima componentă și, de asemenea, în ambele planuri. Deci, *sexualitatea ectomorfului este superioară, a mezomorfului medie și a endomorfului slabă*. Sexualitatea este considerată aici sub aspectul ei manifest și nu în ce privește forța sau capacitatea de procreere. Se știe că la Freud preocuparea pentru sexualitate - sexualitatea cerebrală - influențează manifestările comportamentale ale personalității. În acest sens, introversiunea freudiană se raportează la manifestarea inhibată de comportament sexual, la exprimarea sa reticentă.

Sheldon găsește corelații la fel de semnificative între structurile temperamentale și bolile psihice ca: boli afective (mania, melancolia, psihoza maniaco-depresivă), delirurile paranoide nesistematizate, respectiv schizofrenia paranoidă și paranoia propriu-zisă ca și un heboidia.

Așa cum se observă din tabelul de mai jos, mezomorful corelează semnificativ cu schizofrenia paranoidă și paranoia, endomorful corelează cu bolile afective în timp ce exomorful prezintă risc crescut pentru schizofrenie hebefrenică sau pentru heboidie (heboidofrenie). Displasticul, în cazuri la interferență cu normalitatea, are manifestări isterice, iar în caz de psihoză va face schizofrenie. Ginandromorfia va predispune la un comportament psihopatic cu manifestări de homosexualitate.

	Boli afective	Boli paranoide	Heboidia
Endomorfie	+ 0,54	- 0,04	+ 0,25
Mezomorfie	+ 0,41	+ 0,57	- 0,68

Ectomorfie	- 0,59	- 0,34	+ 0,64

Cercetând comportamentul aberant pe un număr de 400 delicvenți, Sheldon consideră că mezomorfii sunt cei mai predispuși, în ordine urmând endromorfii cu orientare spre mezomorf și mai rar comit acte delictuoase ectomorfii.

*

* *

În jurul problemelor personalității normale și patologice au gravitat și continuă această tendință și în prezent, cercetările de orientare biotipologică, psihofiziologică, psihomorfologică cu diversele lor elaborări și clasificări *antropologice*, *biologizante*, dintre cele mai diverse și uneori chiar surprinzătoare prin orientarea lor naiv materialistă, care exprimă fie tendințe metodologice și teoretice centrifuge sau centripete în raport cu unul sau mai multe modele tipologice cunoscute. Ceea ce se desprinde din cercetările efectuate este că tipurile descrise constituie realități statistice, abstracții uneori realmente seducătoare, care interferează cu eleganță sau se suprapun greoi și incomodându-se între ele, unele căutându-și cu febrilitate corespondențele concrete, în timp ce altele nu au prin precipitarea lor acoperire teoretică, dificilă de elaborat și nici pe cea practică, greu de însușit, și aceasta pentru că realitatea naturii umane se lasă destul de dificil inserată în limitele incompatibile ale unui sistem care se întemeiază pe rațiuni de ordinul fenomenologiei biologice. Tentativele de a exprima în relații matematice abstracte și prin simboluri, fenomenele psihice prin corelații, cu variante, analiză factorială prin transcriere din domeniul biologicului în cel psihologic, chiar dacă reușesc să evidențieze fenomenele care sunt valabile din punct de vedere al particulartăților biopsihice ale individului, nu pot servi ca bază de extrapolare pentru fenomenele particulare ale personalității ale căror esență este de natură predominant socială. De aici și numeroasele contradicții între diferitele tipuri descrise, ca și incompatibilitățile care se manifestă îndeosebi în fundamentarea lor metodologică și teoretică. Totuși, nu se poate se refuzăm faptul că reflectarea psihică se realizează de un organism cu

particularitățile sale biologice constituționale *date* de ereditate și că această reflectare se raportează atât la mediul natural ca și la cel social și că nu se poate vorbi de o reflectare anticipativă fizică realizată numai de organism și de o reflectare psiho-socială realizată numai pe calea sistemului psihic, a conștiinței, dacă avem în vedere că procesul de reflectare anticipativă se realizează prin activitatea în cadrul naturii și existenței sociale, în acest proces continuu participând personalitatea în ansamblul ei, în totalitatea integrală și ireductibilă de manifestări concomitent biologice și sociale. Desigur că în multe aspecte abordate de tipologie a intervenit cu forța tradiției raționamentul paradigmatic caracteristic unei epoci și justificat de nivelul de dezvoltare a cunoștințelor despre om, constituția fizică și corelațiile ei cu ereditatea fiind cele mai accesibile observațiilor și descrierilor. În treacăt fie spus, că orice raționament clar și perfect construit din punct de vedere al regulilor logicii formale nu corespunde și adevărului științific cel mai solid totdeauna și în mod obligatoriu deoarece, în cazul activității psihice, care este un adevărat univers de semnificații, aplicarea celor mai adecvate metode logico-matematice ne vor da rezultate ce vor depinde de datele pe care le furnizăm, dar până în prezent scapă cuantificării tocmai elementului subiectiv-afectiv, componentă indisolubilă a sistemului psihic uman. Această dificultate o resimt cu deosebită acuitate toți cei care lucrează în domeniul inteligenței artificiale și a modelărilor logico-matematice.

Pe de altă parte, atâta timp cât se admit în structura personalității atât trăsături generale și trăsături particulare, funcțional interconectate, este firească tendința unor construcții teoretice care să evidențieze prin generalizare elementul tipologic.

"La fel ca în istoria filozofiei, tipologia este și ca o bătălie nesfârșită, deoarece cuvintele folosite pentru notarea structurii caracteriale, a desemnării și înțelegerii persoanei sunt multe și imprecise. Astfel, caracterologia ar fi rămas un fond de cunoștințe precise pentru care fenomenele umane s-ar defini perfect prin anumite cuvinte. Dacă un cuvânt ar putea satura orice extensiune de sens, el ar rămâne stabilizat într-un domeniu fără contradicții, deci fără competiții de sens și

amploare. Dar pentru că omul, în aventura cunoaşterii în general şi a cunoaşterii de sine în particular *a fabricat* mereu cuvinte despre natură, caracterul, sensul existenţei, bătălia, câştigă tot atâta în intensitate cât lexicul câştigă în bogăţie. Tipologia prezintă în drum o hartă ce conţine foarte puţină realitate concretă, dar care devine extrem de utilă fiunctional când vrem să intrăm în legătură cu realitatea"[85].

Tot E.Panfil şi D.Ogodescu remarcă faptul că tipologia poate să posede sensul unei medii experimental-statistice, a unei intuiţii care semnifică generalitatea neimpurificată de variaţiile individuale, iar pe de altă parte, tipologia reprezintă o abstracţie, o creaţie mintală care serveşte prelucrărilor experimentale.

Şi într-un caz şi în altul "cele două sensuri explică dubla funcţie a tipului: pe de o parte varianta stabilă, iar pe de altă parte variantă stabilă, iar pe de altă parte, varianta în care tipul se intrică în structura grupului şi este mai puţin evident. Aceeaşi noţiune de "tip"are două feţe: una merge spre manifest, spre exomorfie, în care tipul se verifică şi se constată printr-un fel de prezenţă generală, iar cealaltă faţă,direcţie, sens şi eficienţă a noţiunii este dată de reprezentarea tipului ca abstracţie"[86].

Considerăm că totuşi ceea ce este tipic în personalitate este tocmai moştenirea sa socială şi relaţiile dintre ceea ce este general şi ceea ce este particular şi individual în activitatea sa de asimilare şi acomodare adaptativă, autocreaţie şi de creare a mediului asupra căreia acţionează şi care-şi exercită la rândul său influenţa modelatoare în condiţiile realizării concrete a rolului şi statutului în cadrul existenţei social-istorice determinate, care imprimă un profil specific şi un stil propriu de realizare a activităţilor în raport de particularităţile funcţionale individuale, cu ansamblu de relaţii care se reflectă şi caracterizează tipic particularităţile funcţionale ale sistemului psihic individual şi care se resfrâng la rândul lor asupra activităţilor concrete ale personalităţii.

---

[85] E.Pamfil, D.Ogodescu - **Persoană şi devenire**, Edit.Ştiinţifică, Bucureşti, 1976, p.115

[86] E.Pamfil, D.Ogodescu - op.cit.; pp.116-117.

În funcție de nivelul de raportare a ceea ce este tipic în personalitate, vom întâlni clasificări care pun accentul de particularitățile biologice, morfologice, neurofiziologice, temperamentale, emoționale, intelective, intuitive, sociale, profesionale etc., precum și acele tipologii care se bazează pe diferite corelări ca și pe analiza unor dependențe invariante între indicatorii celor mai diferite particularități. Însă, indiferent din ce punct de vedere se realizează o tipologie sau alta, important este să nu se piardă din vedere natura personalității, nivelul structural ierarhic din sistemul personalității în raport cu care se realizează nivelul tipologic și îndeosebi se cuvine a fi luată în considerare interacțiunea și intercondiționarea dintre elementele biologice, psihologice și sociale ale personalității.

Tipologia cu toate scăderile ei are un important rol în ce privește diagnosticul, fie chiar și intuitiv și de la prima vedere al personalității, de apreciere prognostică a reactivității sale și de intervenție în ce privește modelarea sa corelativă în raport cu obiectivele prioritare prospective viitoare. Oricât de perfectă ar fi însă tipologia, indiferent de forma care a realizat-o până în prezent cunoașterea umană și oricât de perfectă ar fi intuiția psihologică, acestea nu vor fi în stare să înlocuiască diversitatea infinită a tipurilor umane concrete diferite de la o epocă la alta, de la o țară la alta, de la o individualitate la alta. De aceea se pare că în domeniul realizării unei tipologii corespunzătoare mai sunt necesare multe eforturi practice de întreprins și îndeosebi și mai multe, mai complexe și complete demersuri din punct de vedere teoretic și metodologic pentru cunoașterea umană autentică a fiecărei individualități care continuă să-și pună, să caute și să rezolve complicatul deziderat socratic "cunoaște-te pe tine însuți".

IV. I. P. PAVLOV şi TEORIA NERVISTĂ A TEMPERAMENTELOR

I.P.Pavlov, inaugurând în neurofiziologie studiul reflexelor condiţionate care permite în acelaşi timp studiul activităţii nervoase superioare şi a proceselor psihice în perspectiva diferenţierii lor ascendente, pleacă de la conceptul materialist-ştiinţific al unităţii organismului cu mediul extern, ca şi a unităţii dintre activitatea nervoasă superioară şi activitatea psihică rezultat al dialogului polivalent realizat activ în cadrul existenţei sociale. În acest sens, I.P.Pavlov scria: "Cum se poate concepe ca un fiziolog în zilele noastre să nu fie încă convins că între activitatea nervoasă şi intelect există un anumit raport? Aceasta este o concepţie pur dualistă. Aceasta înseamnă să îmbrăţişezi punctul de vedere cartezian: creierul este un pian, un instrument pasiv, iar sufletul este un muzician care scoate din acest pian orice fel de arii şi tot ce doreşte"[87].

I.P.Pavlov afirma însă caracterul subiectiv al actului psihic uman atunci când sublinia că: "Psihologia care se preocupă de partea subiectivă a activităţii omului are, fără îndoială, drept la existenţă, pentru că lumea noastră subiectivă este prima realitate de care ne ciocnim" şi că "...legimitatea existenţei psihologiei sub forma psihologiei umane nu intră în discuţie", dar că "...se poate totuşi, contesta dreptul la existenţă a zoopsihologiei" deoarece nu ştim nimic sigur despre lumea interioară a animalelor[88], însă nu putem după, opinia noastră, nega existenţa structurilor biopsihice. Lumea subiectivă în sensul ei uman

---

[87] I.P.Pavlov - **Pavlovskie sredî,** vol.II, Idz.AN.SSR, M-L, 1949, pag.445.

[88] I.P.Pavlov - **Experienţa a douăzeci de ani în studiul activităţii nervoase superioare a animalelor**, Editura Academiei, Bucureşti, 1953, pag.343

înseamnă aprecierea conştientă a celor reflectate din lumea obiectivă interiorizată activ şi specific individual, dimensiune care depăşeşte domeniul activităţii nervoase superioare umane.

Aplicând concepţia determinist-ştiinţifică respingând interpretările dualiste şi animiste despre suflet şi despre fenomenele ce se petrec în organism, Pavlov promovează puncul de vedere ştiinţific al relaţiilor dintre organism şi mediu, a unităţii dintre elementul interior reflectant şi elementele exterioare reflectate, concepând în acelaşi timp organismul şi activitatea nervoasă superioară ca un sistem unitar de interacţiuni cu autoreglare, autosusţinere în ansamblul de reglări şi adaptări iar omul ca întruchipare conştientă a resurselor nelimitate ale naturii.

"Omul reprezintă, desigur, un sistem... ca şi orice alt sistem din natură el este supus legilor ei inevitabile şi unitare; considerat prin prisma cunoştinţelor noastre ştiinţifice actuale, acest sistem se prezintă unic în ce priveşte capacitatea desăvârşită de autoreglare. Cunoaştem suficiente maşini create de mâna omului cu proprietăţi variate de autoreglare. Din acest punt de vedere, metoda folosită în studiul omului considerat drept sistem este aceeaşi ca şi pentru orice alt sistem, adică: descompunere în părţi, studiul rolului fiecărei părţi, studiul legăturii dintre părţi, studiul corelaţiei cu mediul înconjurător şi în cele din urmă, pe baza tuturor acestor date, cunoaşterea activităţii acestui sistem şi dirijarea lui dacă ea stă în puterea omului. Sistemul nostru este însă prin excelenţă dotat cu capacităţile de autoreglare, de autosusţinere, de restabilire, de reparare sau chiar de perfecţionare. Impresia principală cea mai puternică şi care rămâne constantă după ce se studiază activitatea nervoasă superioară prin metoda noastră este plasticitatea excepţională a acestei activităţi şi posibilităţile ei uriaşe: nimic nu rămâne imobil, nemaleabil, totul poate fi realizat, totul poate fi modificat în bine, sub rezerva creării condiţiilor corespunzătoare"[89].

Prin mijlocirea activităţii cerebrale se realizează unitatea internă ca şi mediul interacţional al acestui edificiu cu nenumăratele sale galaxii

[89] I.P.Pavlov - **Experienţa a douăzeci de ani în studiul activităţii nervoase superioare a animalelor**, Editura Academiei, Bucureşti, RPR, 1953, pag.480.

afective şi noetice pe care-l reprezintă organismul uman şi îndeosebi personalitatea cu particularităţile sale psihice individuale ce se constituie în tot atâtea universuri care în ultimă instanţă sunt expresia activităţii creierului, a organismului uman în condiţiile evoluţiei naturale filo şi ontogenetice ca şi pe baza experienţei de viaţă proprie speciei umane şi totodată fiecărui individ în parte. În interacţiunea cu condiţiile externe se realizează permanenta echilibrare eficientă sau nu a organismului cu mediul înconjurător, iar comportamentul uman se diversifică pe baza potenţialităţilor moştenirii genetice şi prin eficienţa activităţii psihice, devenind imens ca variabilitate şi infinit în manifestările concrete individuale, fiind determinat pe baza legilor naturale ca şi prin practica socială, ceea ce permite sinteza specifică - anticipativă neuro-motorie, obiectivă şi conceptuală dintre condiţiile interne individuale şi condiţiile externe, pe baza activităţii şi a comunicării cu ajutorul limbajului, ceea ce permite distanţarea dintre obiect şi diferenţierea sa totodată ca şi disocierea dintre obiect, semnal, semn şi simbol spre construcţiile conceptuale şi semnificaţiile cu care operează conştiinţa, generând nevoile de ordin superior psihologice şi socio-culturale.

Şi totuşi în cadrul diversităţii comportamentale umane se pot distinge modalităţi de reacţie cerebrală comune atât la om cât şi la animale, care pot fi considerate şi grupate ca număr mai mult sau mai puţin ample de trăsături specifice, generale, tipice şi fundamentale ale activităţii sistemului nervos central. Aceste trăsături fundamentale luate împreună în anumite asocieri şi gradaţii, constituie ceea ce în concepţia lui Pavlov alcătuiesc tipurile de sistem nervos care prezintă şi din care decurge teoretic în fond, o concepţie fiziologică asupra temperamentelor, structuri care fac parte din trăsăturile psihologice individuale caracteristice, tipice atât individualităţii cât şi speciei umane şi nu numai ei.

Amintim că de exemplu, tipul de reacţie măsurat prin intervalul de timp ce se scurge între administrarea unui semnal şi răspunsul comportamental al unui subiect se află în relaţie cu incertitudinea medie a reacţiilor de alegere dintre diferiţii stimuli şi practic această atitudine depinde de durata în timp de prelucrare a stimulilor, de capacitatea de

concentrare analitică, de viteza de alegere şi de forţa de prelucrare şi transmitere a comenzii de către creier, astfel că între diferitele însuşiri ale sistemului nervos central există o strânsă interdependenţă. Tipul de reacţie, de exemplu, creşte în funcţie de mobilitatea, forţa şi durata prelucrării de către creier, a semnalelor şi se află în relaţie cu starea iniţială a capacităţii funcţionale de concentrare a activităţii nervoase superioare în raport cu complexitatea semnalelor aplicate, cu dinamica proceselor neurofiziologice intrestructurale şi interfuncţionale precum şi funcţie de semnificaţia acestora în ansamblul motivaţional intrapsihic al construcţiei personalităţii, în cazul omului îndeosebi. Toate aceste modalităţi de reactivitate ţin de capacitatea energetică a celulei nervoase şi respectiv de ansamblul şi calitatea moştenirilor filogenetice şi ontogenetice, de mobilitatea proceselor nervoase fundamentale, de capacitatea de concentrare, de filtrare prin analiză şi sinteză cerebrală ca şi de întreaga experienţă acumulată activ de fiecare individ, ceea ce-i conferă coerenţă, autonomie, originalitate, continuitate, eficienţă în construirea., autoconstruirea şi proiectarea propriei sale personalităţi. Particularităţile genotipice sau constituţionale explică, predominant de asemenea, marile diferenţe individuale atât temperamentale cât şi organice, genetica modernă presupunând că, de exemplu, informaţia depozitată în cromozomi ar fi de ordinul a 4^{100000} variante, ceea ce impune concluzia că în mod practic în natură nici un individ, indiferent cărei specii i-ar aparţine, nu este "tras" în dublu exemplar de către matriţele ereditare.

Referindu-se la noţiunea de temperament, I.P.Pavlov scrie că acesta se raportează în cea mai mare măsură la noţiunea de constituţie care după opinia noastră este o noţiune mai cuprinzătoare ca noţiunea de activitate nervoasă superioară şi menţionează, de asemenea, că în ce priveşte conduita aceasta depinde nu numai de tipul înnăscut de activitate nervoasă superioară (genotip), ci şi legăturile temporare formate în cursul existenţei individuale (fenotip), care influenţează conţinutul şi dinamica proceselor funcţionale ale fiecărui individ, sistemul determinantelor şi dominantelor funcţional-structurale intrapsihice, iar în cazul unei acţiuni îndelungate se modelează (în raport

de calitatea acestor influenţe) pozitiv sau negativ, însăşi tipul de activitate nervoasă superioară. La rândul său, activitatea nervoasă superioară este înţeleasă ca sinteză a interrelaţiilor funcţionale dintre structurile corticale şi subcorticale ale sistemului nervos în ansamblul său, dintre structurile biopsihice şi cele noopsihice, fie că aceste ansambluri structural funcţionale sunt cele de relaţie, vegetative, psihice etc.

Acest complex de proprietăţi funcţionale fundamentale ale activităţii nervoase superioare constituie tipul de sistem nervos la animal după cum "...aceste tipuri sunt ceea ce la oameni numim temperamente"[90], deşi este de înţeles că oamenii nu se grupează în cele patru tipuri descrise în mod obişnuit şi că pe de o parte numai în mod excepţional găsim în realitate tipurile temperamentale pure aşa cum sunt ele descrise teoretic.

Referindu-se la complexul de proprietăţi ale proceselor de excitaţie şi inhibiţie care profilează tipul de activitate nervoasă superioară la animale şi om, Pavlov scrie că acestor manifestări *combinaţiile lor biologice* (subl.ns.) le sunt particulare "...în primul rând **energia** proceselor fundamentale de excitaţie şi inhibiţie, care constituie în mod constant activitatea nervoasă globală, în al doilea rând **echilibrul** acestor procese şi, în sfârşit, în al treilea rând, **mobilitatea** lor. Este evident că toate aceste proprietăţi - (considerate epifenomenal am adăuga noi) - manifestându-se simultan, condiţionează adaptarea organismului animal la condiţiile înconjurătoare, cu alte cuvinte asigură un echilibru perfect între organism considerat drept sistem şi mediu extern, adică existenţa organismului"[91]. Cu alte cuvinte, acţiunea simultană a acestor particularităţi le avea în vedere Pavlov din care decurge în mod evident interdependenţa şi intercondiţionarea lor cu toate avantajele sau dezavantajele structurării unor configuraţii polare din care vor rezulta inevitabil o serie de noi parametri de activitate cerebrală ce se impun a fi luaţi în considerare în studiul sistemului nervos.

---

[90] I.P.Pavlov - op.cit., pag. 395.

[91] Ibidem, pag.550.

Energia proceselor de excitație și inhibiție constituie un indicator valoros al capacității de lucru a celulelor cerebrale și a creierului în general, energia acestor procese dând relații de importanță vitală asupra disponibilităților de rezistență ale sistemului nervos de a suporta acțiunea unor excitanți puternici, chiar excepționali sau stresanți, care acționează asupra sistemului nervos precum și asupra capacității sale de a face față prin frânarea, amânarea, suspendarea, lichidarea solicitărilor îndelungate sau povara încordărilor neobișnuite în activitatea de permanentă echilibrare dinamică în raport cu mediul. Dealtfel, tipul ca factor ce intervine ca parametru al funcționalității cerebrale, nu este luat în considerare în cadrul trăsăturilor fundamentale ale activității cerebrale. Din punctul de vedere al energiei proceselor de excitație și inhibiție, Pavlov, în prima sa comunicare despre tipurile de sistem nervos[92] împarte animalele în două mari categorii: **tipul mexcitabil** la care predomină procesele de excitație și **tipul inhibabil** la care predomină procesele de inhibiție. Tipul excitabil sau agresiv prezintă rezerve importante de energie cerebrală, ceea ce face ca excitanții, chiar foarte puternici, să nu epuizeze ușor substratul morfofuncțional dinamic cerebral și să permită instalarea focală, fazică a proceselor de inhibiție. Tipul slab, fricos sau inhibabil, se caracterizează prin predominarea proceselor de inhibiție ca urmare a faptului că "...celulele sale posedă numai o mică rezervă de substanță excitabilă sau că această substanță este deosebit de ușor distrusă"[93], ceea ce face ca pe plan comportamental aceste animale să se manifeste prin prezența permanentă a reflexului pasiv de apărare. Din acest punct de vedere activitatea nervoasă superioară apare mai ales ca substratul neurofiziologic infrastructural pe care se edifică structurile temperamentale.

În ce privește animalele la care predomină procesul excitator, experimentele lui I.P.Pavlov și ale colaboratorilor săi au arătat că animalele cu proces excitator puternic se împart în două subgrupe: **tipul puternic neechilibrat** și **tipul puternic echilibrat**. La animalele cu tipul

[92] I.P.Pavlov, op.cit, pp.376-382.
[93] Ibidem, pag.380.

de sistem nervos puternic neechilibrat se constată predominanța unui proces excitator foarte puternic şi cu instalarea unei inhibiții mai slabe. La acest tip reflexele condiționate pozitive se elaborază uşor, rapid, în timp ce procesele de inhibiție se formează cu dificultate şi nu ating niciodată o inhibiție optimală, dezinhibându-se foarte frecvent. La tipul de sistem nervos puternic şi echilibrat, procesele de excitație şi de inhibiție balansează într-un echilibru optimal, sunt aproximativ egale şi deci mobile dar echilibrate totodată.

Tipul de sistem nervos puternic echilibrat se caracterizează prin aceea că "la exterior este mai liniştit, solid", cu o mobilitate mai redusă a proceselor de exitație şi inhibiție.

În ce priveşte tipul slab, acesta se caracterizează prin slăbiciunea atât a proceselor de excitație cât şi a celor de inhibiție. Ulterior, în cadrul **tipului slab** au fost descrise şi alte variante: **mobil**, **inert**, **neechilibrat**.

Rezumând tipurile de sistem nervos şi complexul de trăsături fundamentale care le caracterizează se poate alcătui următorul tabel:

Energia proceselor nervoase	Echilibrul proceselor nervoase	Mobilitatea proceselor nervoase	Corespondența cu clasificarea hipocratică
puternic	neechilibrat	excitabil	coleric
puternic	echilibrat	mobil	sanguinic
puternic	echilibrat	inert	flegmatic
slab	-	-	melancolic

Tipul de sistem nervos ar prezenta deci rezultanta sintetică a caracteristicilor fundamentale de excitație şi inhibiție ale sistemului nervos central şi ale însuşirilor acestor procese (energie, echilibru, mobilitate) care interacționează simultan şi în totalitatea lor determinând modalitatea particulară de răspuns adaptativ la solicitările ambianței şi exprimându-se diferențiat în comportamentul şi activitatea fiecărei individualități. Din această structură neurofiziologică şi în relațiile cu trăsăturile biopsihice vor rezulta emergentiv suprastructurile

temperamentale. Atunci când se abordează în ansamblul activității psihice sau în raport de personalitate, ca ansamblu, suprastructura neurofiziologică a temperamentului nu mai apare evidentă şi nici nu avem nevoie de a explicita. Când însă ne raportăm la ritmul activităților practice, la dinamica şi intensitatea acestora, sau când un proces patologic distorsionează, modifică sau perturbă substratul neurofiziologic precum şi structurile emergente temperamentale, atunci suntem constrânşi să ne întrebăm asupra limitelor determinismului intrapsihic al actelor comportamentale sau de reactivitate ideo-afectivă ca şi asupra eficienței determinismului interpsihic cu rol modelator-formativ, inclusiv asupra structurilor temperamentale.

I.P.Pavlov arată că în ce priveşte tipurile de sistem nervos şi variantele care pot rezulta, numărul lor poate fi foarte mare. "Făcând abstracție de gradații şi luând în considerație numai cazurile extreme, adică limitele de variație şi anume: tăria şi slăbiciunea, egalitatea şi inegalitatea, labilitatea şi inerția celor două procese, dispunem de opt oscilații, opt complexe posibile ale proprietăților fundamentale ale sistemului nervos, constituind opt tipuri de sistem nervos. Dacă adăugăm faptul că în cazul unei lipse de echilibru, predominanța poate fi în genere apanajul procesului excitator sau al celui inhibitor, iar în ce priveşte mobilitatea, inerția sau labilitatea, pot fi proprietăți ale unuia sau celuilalt proces, numărul asociațiilor posibile ajunge la 24. Dacă, în sfârşit, luăm în considerație numai gradațiile mari ale celor trei proprietăți fundamentale, ajungem să mărim extrem de mult numărul asociațiilor posibile. Totuşi, numai observații riguroase şi pe cât posibil mai largi pot stabili prezența, frecvența şi gradul de intensitate a anumitor complexe de proprietăți fundamentale, alcătuind tipurile reale de activitate nervoasă"[94].

Pavlov arată că tipul de sistem nervos slab corespunde **melancolicului**, tipul puternic neechilibrat şi excitabil - **colericului**, tipul puternic echilibrat şi mobil - **sanguinicului**, iar tipul echilibrat şi inert - **flegmaticului**.

[94] I.P.Pavlov, op.cit., pag.551.

Însuşi Pavlov arată că geniul elin a surprins magistral trăsăturile principale ale nenumăratelor variante ale comportării umane. "Crearea grupului melancolicilor a însemnat împărţirea tuturor oamenilor în două categorii: oameni tari şi slabi, deoarece complexitatea vieţii trebuia, bineînţeles, să se repercute adânc asupra oamenilor cu procese nervoase slabe, întunecând existenţa lor. Prin urmare, a fost subliniat principiul fundamental al energiei. Colericul se evidenţiază din grupul sistemului nervos puternic prin lipsa lui de stăpânire, adică prin incapacitatea de a modera, de a reţine energia în limitele necesare, cu alte cuvinte prin predominarea procesului excitator asupra celui inhibitor. A fost stabilit **principiul echilibrării** între procesele antagoniste. În sfârşit, opunând pe flegmatici sanguinilor, a fost emis **principiul mobilităţii** proceselor nervoase"[95].

Particularităţile dinamico-energetice ca resurse interne ale personalităţii în relaţie cu activitatea desfăşurată şi în raport cu condiţiile mediului natural şi predominant social, reprezintă expresia nivelului diferit de realizare a capacităţii de activare a sistemului nervos central de natură iniţială, predominant endogenă, deci genetic determinată. Aceste particularităţi genotipice sunt permanent modelate şi modulate atât la nivelul conştiinţei prin laborioase elaborări ideo-afective cât şi prin mecanismele neuro-endocrino-umoral-enzimatice pe care le subordonează imergentiv, ambele mecanisme participând simultan dar diferenţiat în cursul activităţii individuale de realizare a relaţiilor dintre obiect şi subiect, dintre exterior şi interior şi care se exprimă sintetic în autonomia relativă a vieţii psihice cu dimensiunile sale reale de dependenţă şi independenţă simultană, dintre individ şi societate cu detaşarea de obiect, de reflexul condiţionat spre cel instrumental şi apoi spre structurile operaţionale conceptuale. Activitatea fiziologică ca funcţie vitală a organismului, realizează echilibrarea permanentă a sistemului pe care-l reprezintă acesta în relaţiile sale cu mediul, asigurând în acelaşi timp transformarea mediului în raport cu scopurile diverse pe care omul şi le propune în mod conştient pentru satisfacerea

[95] Ibidem, pag.560.

trebuințelor necesare vieții. În acest proces se stabilesc relațiile dintre om și lumea obiectivă, ca și relațiile interindividuale cu modificările corespunzătoare ale modalităților interne de reactivitate și structurări ideo-afective care au drept consecință transformarea omului în ansamblul său atât sub aspectul reactivității interne și a structurării sistemului psihic, ca și sub aspectul structurării diferențiate a activităților de creare și transformare pe care le realizează în cadrul societății, în unitatea dintre elementul intern neuropsihic și cel extern social, cu influențele consecutive pe care condițiille interne dinamico-energetice le exercită asupra activității individuale și sociale ca și influența complexă a activității sociale cere rezoneaiză asupra și prin intermediul condițiilor interne, influențând și modelând elaborările intrapsihice ale sistemului personalității și ale structurilor complexe plurinivelare și multidimensionale de organizare sistemică cu structuri de retroacțiune, de proiectare, prevedere și anticipare acțională.

De la organizările predominant neurofiziologice ale structurilor dinamico-energetice ale personalității care reacționează diferențiat și plurinivelar în raport cu stimulii naturali direcți sau cu semnalele și semnele acestora și până la realizarea activă, conștientă a reactivității energetice în raport cu motivațiile superioare și cu semnalizarea simbolică ideo-afectivă, cu nivelul său de anticipare, decizie și reglare reflexivă și permanent flexibilă a activității, se modelează neîncetat temperamentul.

Referindu-ne, în continuare, la aspectul dinamico-energetic din structurile personalității, considerăm că acesta nu trebuie circumscris și raportat, așa cum se face de obicei, numai sau exclusiv numai, la determinările de natură endogenă ale mecanismelor cerebrale, ci la aspectul social-istoric al modelării tendințelor pulsiunilor sistemelor motivaționale sub aspectul unor configurații dinamico-energetice organizate în structurile materiale și spirituale ale antroposferei, accesul diferențiat la aceste structuri dinamico-energetice fiind determinat obiectiv de caracterul concret al condițiilor sociale, de locul și rolul personalității în ansamblul activităților sociale ca și de calitatea și complexitatea relațiilor sale, iar subiectiv de nivelul realizării calitativ

diferențiate a conștiinței sociale și a autonomiei relative, dar creatoare, a conștiinței individuale. Toate aceste elemente încorporate în structurile interioare ale personalității ca efect al influențelor sociale și a activităților individuale determină remanieri și restructurări ale fondului dinamico-energetic endogen prin activizările ce le determină subordonând și dominând elementele interne biologice sau dimpotrivă, se exercită prin blocările sau activările pe care le efectuează, asupra nivelului subiectiv de reactivitate internă, considerat sub aspectele sale de **tonus psihologic** ca expresie unitară a elementului intern și extern a factorilor endogeni, istorico-sociali, economici și psiho-sociali.

De aceea, temperamentul este determinat nu numai de energiile de substrat morfofuncțional dinamic cerebral cu particularitățile sale cu semnificație funcțională recunoscută pentru activitatea sistemului psihic al personalității dar și pentru sistemul relațiilor sale polifuncțional interconectate cu sistemele subiacente biopsihice, temperamentul fiind determinat simultan și de componentele dinamico-energetice motivaționale obiective și subiective de natură psiho-socială, din sinteza lor unitară rezultând trăsăturile particulare în realizarea activității ca expresie dialectică simultană a reactivității bio-psiho-sociale unitare indisociabile și individuale a fiecărei personalități,ceea ce asigură autonomia și libertatea în grade diferite de expresie în relativitatea lor și de exprimare particulară și originală a fiecărui subiect.

Clasificarea efectuată de Pavlov respectă clasificarea clasică a temperamentelor, distingând temperamentele după modalitatea cu totul generală a acțiunilor individuale: coleric, sanguinic, flegmatic și melancolic, în care se pot disocia elementele dinamice modelator-formative operate de modelele culturale în dinamica lor social-istorică.

Temperamentele, așa cum vor fi descrise în cele ce urmează, după datele de literatură, nu se întâlnesc în mod obișnuit decât foarte rar în stare pură, dar vom găsi la o persoană predominant unele particularități temperamentale concomitent cu prezența nondominantă a unor trăsături care aparțin altor tipuri temperamentale. În activitatea practică vom ține seama de ceea ce este caracteristic în dinamica individuală a activității psihice și comportamentului, în activismul și

reactivitatea emoțională a fiecărui subiect sub raportul vitezei,intensității și echilibrului acestor procese exprimate în ritmul activității și în expresiile ideo-afective, ideo-verbale și ideo-motrice, procese care caracterizează însăși dinamica reacțiilor personalității.

1.Temperamentul coleric (irascibil, de la grecescul hole - fire) se caracterizează printr-un tip de sistem nervos puternic și neechilibrat, iar procesele psihice se desfășoară cu rapiditate crescută și intensiv totodată. "Tipul coleic - scrie Pavlov - este un tip combativ, agresiv, ușor și repede iritabil", cu orientare introvertită deosebit de mobilă în raport cu procesele de obiectivare, particularitate care-i marchează determinant reactivitatea generală comportamentală. La acest tip activitatea formațiunilor nervoase subcorticale este insuficient reglată prin subordonare de formațiunile corticale, ceea ce face ca în planul trăirilor tulburătoare și activității tumultoase să se manifeste ciclicitatea, periodicitatea, inegalitatea funciară de conduită ca și cea de conduită ideo-afectivă și comportamental-conativă ceea ce conferă în ansamblu o reactivitate accentuată intensă, bogată, cu mobilizări afective sistemice și dezvoltări pasionale. Colericul își mobilizează intensiv forțele - grație disponibilității rezervelor sale de energie - cutezând impetuos și cu repeziciune chiar în condiții dificile de viață și activitate.

Dispunând de forță, își desfășoară cu rapiditate mișcările și activitatea, obosește mai greu, fenomenele de oboseală având, în consecință, un caracter ciclic strâns. Într-un timp relativ scurt și în funcție de tipul de activitate ca și de parametrii acesteia, randamentul său poate fi maxim, iar în caz de depresie fără a abdica, se poate refugia năpustindu-se, aparent paradoxal, în muncă, subordonându-se acesteia și abandonându-se ei cu toată luciditatea și energia pe care o cheltuiește într-un mod evident neeconomicos, ceea ce poate determina fenomene de epuizare și mai ales dacă activitatea este monotonă, atunci se poate însoți de depresia tonusului afectiv.Atunci când se configurează oboseala, de obicei aceasta este de scurtă durată, iar trecerile de la repaus la activitate nu se realizează inevitabil fără dificultăți evidente. În cazurile în care, microgrupul în care-și desfășoară activitatea exercită atitudinal asupra persoanei de tip coleric o influență restrictivă,

limitativă, impunându-i imprudent prin necunoaşterea reactivităţii sale norme restrânse de conduită, îngustându-i configuraţia obişnuită a câmpului de activitate sau domeniul de exprimare al iniţiativelor, acesta va dezvolta reactiv "reflexul prudenţei sale" cu un cost important sau de multe ori considerabil de energie internă, consumată pentru a-şi struni pornirile sale negative excitatorii, neechilibrate şi izbucnirile vegetativ-emoţionale dezlănţuite care, împiedicându-l în desfăşurarea conduitelor sale autentice vor favoriza astfel elaborarea şi declanşarea unor atitudini de comportament conflictual subminat de sentimente de frustrare, cu aprecieri nerealiste asupra oamenilor şi anturajului, cu eventuale reacţii discomportamentale imprevizibile de tip exploziv, revendicativ, ce pot ajunge până la dezvoltarea unor stări de scurtcircuitare afectivă şi ideativă de tip iritabil, agresiv, de mare intensitate şi cu expresivitate subcorticală dezlănţuită furtunos şi ca atare imprevizibil.

Persoanele cu caracter coleric sunt capabile de investiţii rapide, impresionante, de impetuoasă energie pentru activităţile multiple pe care le schimbă cu facilitate şi în care dezvăluie perseverenţă ambiţioasă, încredere în sine, curaj, energie uneori cheltuită până la risipă inutilă, independenţă, iniţiativă, îndârjire, nerăbdare, tendinţă la dominare, opoziţionism, imaginaţie productivă şi de aceea uneori şi inevitabil superficială, îşi mobilizează uşor şi cu suficientă autonomie procesele psihice ideo-afective în raport şi în sensul scopului propus, recepţionând şi prelucrând rapid informaţia, dând dovadă de concentrare şi pasiune intensă, de comunicări facile pe diferitele alternative pe care le depistează uşor dar în acelaşi timp manifestând şi punând în joc o capacitate deosebită de distribuire a atenţie, spirit de observaţie şi perspicacitate, capacităţi volitive manifeste, ca şi un randament corespunzător al proceselor de memorizare. Dinamica particulară a proceselor nervoase fundamentale ale colericului îi permit să realizeze în mod rapid şi coerent totuşi, prospectări ale obiectului activităţii, de aici şi alegerile sale rapide şi intrarea cu promptitudine şi energie în activitate, iar în unele cazuri, graţie tocmai acestor trăsături dinamice deosebite ale proceselor nervoase poate să apară deficitul de informare, cu parţialitatea abordării segmentului de realitate spre care se orientează.

de unde şi o oarecare incapacitate de amânare în ce priveşte luarea deciziilor, inegaliate a trăirilor afective şi de aici nerăbdarea, nereţinerea sau neastâmpărul, sau insuficienta analiză a alternativelor şi soluţiilor optimale pe care le elaborează sau le adoptă. Poate de aici vine lipsa de armonie între tendinţele sale, între modul în care gândeşte şi cum acţionează, ca şi în relaţiile interindividuale. În faţa greutăţilor ivite în desfăşurarea activităţii, reacţionează cu febrilitate, grevat de o permanentă tensiune internă, nu cedează uşor în faţa dificultăţilor şi deşi apare distrat se adaptează uşor la situaţiile noi, mobilizându-se pentru înfrângerea lor, cu un activism deosebit, iar în cazuri excepţionale, stresante, poate dezvolta reacţii de panică sau reacţii de iritabilitate sau impulsivitate ce pot ajunge la paraxosismul unor descărcări agresive sau a unor reacţii instinctiv-emoţionale furtunoase, fără a pierde totuşi capacitatea de a se orienta rapid şi a elabora totuşi cu promptitudine măsurile în general adecvate, dar uneori imprudente sau imprevizibile, şi acestea toate într-un interval de timp relativ scurt, graţie instabilităţii sale particulare bogat colorate afectiv.

Precipitarea, reactivitatea vie, lipsa de calm şi răbdare, nestăpânirea, graba cu care trece la realizarea unor acţiuni cu o motivare insuficient elaborată ce duce uneori la subestimarea dificultăţilor şi la supraestimarea optimistă, aparent lipsită de griji, privind capacităţile sale operaţionale, traduce incapacitatea de a se frâna corespunzător din punct de vedere al reacţiilor instinctiv-emoţionale, consecinţă a predominării proceselor de excitaţie şi a lipsei de echilibrare a proceselor nervoase fundamentale, ceea ce determină elaborarea unor acte comportamentale rapide dar uneori insuficient de autentice şi de adecvate situaţional.

Colericul este combativ, nestăpânit, impetuos, deficitar în sensul autocontrolului, iritabil, amiţios, exuberant, tumultos, irascibil, labil afectiv, cu mimică vie, gesticulaţie energică şi precipitată, nestăpânit în limbaj,, voluntar etc., ceea ce face ca în relaţiile interumane să fie uneori, justificat sau nu, în dezacord cu normativitatea colectivului şi îndeosebi atunci când conflictualitatea internă, zăgăzuită şi nedetonată răbufneşte năvalnic în mod brusc sau cu întârziere. Ceea ce-l

avantajează însă în relațiile sale de microgrup este capacitatea sa de a înfrunta greutățile.de a elabora în mod rapid sentimente vii și mobile și trăiri afectiive intense, grație sociabilității sale, în virtutea cărcia, ca orice structură extravertită este generos, trăind plăcerea dăruirii, deschis, cordial, pasionat, devenind totuși cu ușurință inegal în manifestările sale relaționale.

În cazul unor situații dificile sau deosebit de stresante își schimbă ușor dispoziția afectivă, prezintă labilități emoționale sau stări de alarmă, se frământă intens sau se entuziasmează pentru cauze insignifiante chiar, cu o încordare sufletească și cheltuială de energie psihică deosebită, din care nu lipsesc părtinirea, entuziasmul, opoziția, îndârjirea, nemulțumirea, insatisfacția, tendința de dominare.

Lipsa de echilibru dintre excitație și inhibiție predispune la supralicitarea forțelor în cazurile de entuziasm și neâncrederea ce urmează când țelul nu se poate realiza. "Când un om puternic nu dispune de acest echilibru oarecare, el își pune în joc toate mijloacele și forțele și în cele din urmă, se avântă, se epuizează mai mult decât se cuvine, ajungând până acolo încât totul îi devine peste putere"[96].

Reabilitarea echilibrului emoțional odată perturbat se face cu dificultate, datorită persistenței focarelor de excitație în formațiunile cortico-subcorticale. În cazurile de reușită dezvoltă un comportament stenic, mobilizator, care-i crează noi resurse de energie pentru noi inițiative sau acțiuni, în timp ce în cazurile de insucces, de eșec sau de oboseală, devine abătut, cu o tonalitate ideo-afectivă scăzută, dezvoltând eventual idei obsedante, mai rar cu caracter fobic și imagini perseverative în câmpul conștiinței.

2. Temperamentul sanguinic (optimist, de la latinescul sanguis-sânge) are la bază tipul de sistem nervos puternic echilibrat și mobil, la care procesele de excitație se află într-un echilibru optimal cu cele de inhibiție, după cum nu este exclus să predomine în dinamică mobilitatea procesului de excitație sau dimpotrivă, mobilitatea procesului de inhibiție. Tipul de sistem nervos puternic, echilibrat și

[96] **Pavlovskie sredî,** Izd. AN. SSSR, vol. II, Moscova, Leningrad, 1949, p.533

mobil, sanguinicul, datorită vioiciunii sale realizează uşor reflexe condiţionate, dar în general se pare că acestea sunt mai puţin durabile din cauza tocmai a vioiciunii şi mobilităţii mai mari a proceselor de excitaţie şi inhibiţie, a uşurinţii cu care se realizează instalarea destul de rapidă şi mobilă a inhibiţiei interne de stingere a focarului excitator, iar ceea ce este avantajos, pe lângă randamentul său bogat, este faptul că reactualizarea legăturilor temporare formate anterior se face de asemenea uşor, această particularitate constituind un factor de echilibrare adaptativă promptă. Se constată de asemenea, la acest tip de sistem nervos o mare labilitate a inhibiţiei de diferenţiere care explică parţial productivitatea sa impresionantă şi care se traduce prin precizia, fineţea şi variabilitatea deosebită a impresiilor şi răspunsurilor, în cadrul reactivităţii verbo-motorii îndeosebi. Raporturile funcţionale de lucru cortico-subcorticale sunt mobile, armonioase, cu desfăşurare vie, mobilă dar totodată optimală tocmai datorită mobilităţii particulare şi echilibrate a proceselor de excitaţie şi inhibiţie.

"Sanguinicul - scrie I.P.Pavlov - este un tip aprins, un activist foarte productiv, dar numai atunci când are de făcut lucruri multe şi interesante, adică atunci când îl stimulează o excitaţie permanentă. Când nu are un asemenea lucru el devine plictisit, apatic..."[97]. Sanguinicul dispune de indicatorii neurofiziologici cei mai favorabili din punct de vedere al mobilizării, echilibrului şi mobilităţii proceselor cerebrale de excitaţie şi inhibiţie în raport cu acele tipuri de activitate care solicită dozarea echilibrată între elementele actului de decizie rapidă la nivelul şi pe parcursul realizării tuturor elementelor sale componente. Sanguinicul prin structura sa prezintă, ca particularitate de reactivitate, în acţiunile de obiectivare o capacitate deosebită de risipă a orientărilor în raport cu obiectul asupra căruia acţionează.

Graţie mobilităţii proceselor cerebrale, sanguinicul este un tip mobil, impresionabil, sensibil, vesel, vioi, extravertit, optimist, labil emoţional, dar fără forţă şi adâncime particulară, se adaptează cu facilitate şi cu un simţ practic deosebit la condiţiile noi, schimbătoare ale

[97] I.P.Pavlov, **op. cit.,** pag. 396.

mediului, la care reacționează mimozic stabilind interrelațiile afectuoase, cordiale, deschise, rapide cu semenii cu destulă amabilitate, abilitate și ușurință, pe baza înclinării spre sociabilitate și generozității cu care uită necazurile. Situațiile noi în care este pus nu-l stinghereșe și nu se intimidează în fața persoanelor necunoscute, iar grație dispoziției sale stenice ca și capacității de adaptare rapidă la situații noi, nu trăiește atât de frecvent stările de trac decât pentru scurtă durată, datorită stării ridicate de excitabiliatate emoțională, dând dovadă totodată de mobilitate rapidă, a sentimentelor ca și de mobilitate spirituală precum, și spirit de inițiativă, adaptabilitate, capacitate de angajare în activitate. Tendința sa de a căuta oameni și situațiile noi și interesante îi fac, datorită mobilității sale, deosebit de adaptabil prin schimbarea frecventă a impresiilor și relațiilor din punct de vedere social, dezvoltând relații interpersonale deschise, ample, bogate ca număr și variate calitativ în care se manifestă cu politețe reținută și scepticism suplu, iar față de activitățile care-l interesează dezvoltă pasiune, învață cu ușurință noul, are mobilitate bună și o bună memorie de fixare. În virtutea aceleiași mobilități însă, în fața dificultăților renunță greu dar fără remușcări, fiind capabil să-și mențină cu calm, concentrate forțele pe timp îndelungat iar atunci când împrejurările nu reușesc să-i stimuleze interesul, sanguinicul renunță la activitate, sau are un randament scăzut. În același timp însă, pe baza mobilității sale temperamentale elaborează ușor noi deprinderi fără a se deda riscurilor, renunțând tot atât de ușor la deprinderile și obișnuințele vechi, având o apetență constantă pentru schimbarea frecventă a impresiilor, ceea ce-i permite să asimileze ușor condițiile noi dar cu riscul unei oarecare superficialități atitudinale.

Sanguinicul își schimbă ușor tipul de activitate, recepționând, fixând, prelucrând și decodificând ușor datele informaționale, de aceea poate realiza productiv și polivalent activități care devin interesante pentru el și care-l stimulează permanent și cu atât mai mult cu cât le schimbă mai des, de unde și varietatea uneori impresionantă a tendințelor, sentimentelor, trăirilor, atitudinilor, trebuințelor, înclinațiilor, aspirațiilor, scopurilor și a mijloacelor pe care manifestă și le pune în mișcare, pentru realizarea obiectivelor activității, pe baza unor alegeri de

cele mai multe ori rapide şi întemeiate a soluţiilor optimale de finalizare a acţiunilor întreprinse manifestându-se ca un tip particular.

Sanguinicul trece uşor de la inactivitate la activitate şi invers, trăind uşor succesele şi insuccesele, se adaptează cu uşurinţă condiţiilor noi ale muncii, dezvoltă atitudini imaginative bogate, cu expresivitate la fel de bogată, mobilă, variind necontenit condiţiile subiective şi depăşind situaţiile obişnuite ale ambianţei cu vioiciune şi antren, rapiditate optimală în mişcări şi cu o conduită de obicei liniştită sau pentru că aşa o autoreglează şi o exprimă ca atare, ştiind să abandoneze fără remuşcări sau exaltare afectivă negativă şi să aştepte cu calm detaşat o nouă ocazie de angajare. Nestăpânit, uneori impulsiv, şi îndeosebi în cazurile în care n-a beneficiat de condiţii educative optime, se pierde în amănunte consumându-şi energia şi şi irosindu-şi forţele, este nesistematizat în activitate ca şi în relaţiile sociale, prezintă gândire superficială, lipsă de combativitate în cele ce le întreprinde, superficialitate comportamentală, tendinţe la supraapreciere, fapt care face să nu poată totdeauna finaliza acţiunile întreprinse, să le amâne sau să le abandoneze. În faţa dificultăţilor renunţă sau suspendă pentru un timp acţiunea prin deliberare rapidă, prospectând rapid cu atenţie soluţii, depăşind, în general şi complet, situaţiile penibile. De aceea sangiunicul este preferat pentru activităţi care solicită decizii rapide în raport cu evenimentele informaţionale ce se manifestă cu o dinamică alertă dar în care se poate manifesta uneori superficial, neponderat, vorbăreţ, nestatornic, influenţabil.

Sanguinicul are un bun control asupra conduitei sale atât în ce priveşte activitatea ca şi asupra relaţiilor interpersonale pe care le realizează cu o deosebită facilitate şi chiar dacă uneori prezintă unele explozivităţi, uneori chiar sub formă de afect, din cauza mobilităţii mai rapide a proceselor de excitaţie şi inhibiţie, reuşeşte de obicei să-şi restabilească cu destulă facilitate echilibrul, deşi nu totdeauna are răbdare pentru a amâna unele reacţii emoţionale ambiţioase. Sentimentele sanguinicului sunt în mod obişnuit bogat distribuite, însă mobile, instabile şi obişnuit superficiale, de unde şi fugacitatea imprevizibilă a ataşamentului faţă de cei din anturajul său. Reactivitatea

emoțională, fără a fi exaltată, este totuși vie, de obicei multicoloră ca sens, dar de asemenea, superficială și instabilă, îndeosebi în condiții negative, stabilitatea afectivă manifestându-se cu cel mai evident randament în particular în sensul dispozițiilor stenice în domeniul cărora sanguinicul dispune de ample disponibilități. Este ușor impresionabil, faciesul mobil, mimica vie, ochii strălucitori, vibrând intens la solicitările ideo-afective, chiar minime ale ambianței, se orientează cu ușurință în condițiile noi, însă profunzimea și durata emoțiilor ca și a sentimentelor este, de asemena, de o durată mai mult sau mai puțin pasageră. Datorită mobilității sale constituționale temperamentul sanguinic prezintă de asemenea o mobilitate evidentă și a proceselor intelective în cazul unei integrări optimale ideo-afective și de asemenea, perspicacitate, spirit de observație dar și oscilații ale prosexiei și ale actelor volitile, ceea ce explică în bună măsură tendința permanent neliniștită și apetența sa insațiabilă de a căuta noul, ineditul, de a realiza imaginativ asociațiile cele mai neașteptate și de a adopta atitudinile cele mai imprevizibile, toate acestea traducând și exprimând, la diversele nivele ale personalității, instabilitatea și mobilitatea sa particulară ca și ușurința cu care renunță la activitatea întreprinsă atunci când rezultatele întârzie să apară.

Raporturile cortico-subcorticale sunt optime, echilibrate și mobile, dând posibilitatea mobilizării optime a forțelor pentru timp îndelungat, favorizând o adaptare și acomodare bună în raport cu variabiliatea condițiilor ambianței ceea ce permite desfășurarea unui activism bogat. Reprezentând o elaborare facilă dar superficială a sentimentelor, sanguinicul se plictisește ușor în aceeași ambianță, de unde și instabilitatea lui, dar și capacitatea de a învăța cu ușurință. Elaborând mai ușor procesele inhibitorii sanguinicii sunt mai rezistenți în fața bolii sau a durerii fizice.

Mobilitatea proceselor cerebrale permite o mai mare promptitudine în găsirea soluțiilor noi în cazul unor condiții variabile, un ritm mai alert al gândirii, capacitatea de a găsi mai ușor expresiile verbale adecvate și de a reține termenii noi a unor situații inedite ale activității și de a alege rapid mijloacele adecvate de realizare.

În cazul unor acțiuni insuficient motivate sau a instalării fenomenelor de oboseală, sanguinicul poate deveni indiferent, apatic, aceeași indiferență și răceală manifestând-o față de activitățile care solicită răbdare, minuțiozitate, finețe sau precizie îndelungată.

3. Temperamentul flegmatic (apatic, de la grecescul flegma - mucoasă) are la bază tipul de sistem nervos, puternic echilibrat și inert care elaborează cu dificultate legăturile temporare și numai după un număr mare de repetări și asociații, dar care odată elaborate se caracterizează print-o mare stabilitate și cu orientare constantă pe o secțiune precis delimitată din realitatea spre care se orientează acțiunile sale. Interrelațiile funcționale de lucru cortico-subcorticale se particularizează prin dominarea instanțelor corticale asupra etajului subiacent subcortical. Reactivitatea generală neurofiziologică poartă amprenta stabilității, calmului și liniștii, particularitatea care se extinde cu aceleași calități și asupra dinamicii deprinderilor nou formate, activitatea flegmaticului putându-se caracteriza prin perseverență, tenaciate, spirit calm, egal și metodic.

"Flegmaticul este un tip liniștit, întotdeauna egal, muncitor, perseverent și dârz în viață"[98]. Inerția relativă a proceselor nervoase face ca flegmaticul să fie calm, ordonat, tenace, meticulos, răbdător, stăpân pe sine chiar în situații dificile din viață, vibrând profund în trăirile sale, punctual, minuțios, analist fin, susceptibil și detașat totodată în ceea ce realizaeză. La flegmatic se constată echilibru, încredere, moderație, calm, pșeseverență, eutimie, concordanță între vorbă și faptă și de aceea este demn de încredere, are un bun spirit de observație, vorbește puțin despre el sau despre alte persoane și se îndreaptă mai mult spre lucruri, face obișnuit aprecieri obiective. De multe ori nu are încredere în forțele proprii, în particular în condițiile noi de viață sau atunci când ritmul în care trebuie să lucreze depășește tempoul care-l caracterizează, de unde și unele tendințe stereotipice, automatice ale activității sale, adaptare lentă la situații noi, lentoare în mișcări, limbaj și în elaborarea unor deprinderi noi. În aceste condiții și după lungi oscilații își amână

[98] I.P.Pavlov, **op. cit.,** pag. 396.

acțiunile sau le refuză, deși în general, atunci când se mobilizează nu abandonează activitatea pe care a inițiat-o. Echilibrați și calmi, prietenoși și răbdători, controlând cu răbdare manifestările comportamentale, flegmaticii au o capacitate optimă de adaptare în activitate și în relațiile interumane în raport cu care se acomodează lent dar durabil și oarecum cu un bagaj afectiv aparent scăzut. În activitate se încadrează lent, cu treceri de asemenea lente între perioada de repaus și cea de reîncepere a activității. Însăși desfășurarea proceselor psihice se realizează cu o oarecare lentoare în cazul flegmaticului. Își modifică, de asemenea, greu deprinderile, se adaptează de aceea dificil în cazul unor condiții variabile și la un ritm rapid de muncă. De aceea flegmaticul este dependent de vechile obiceiuri și deprinderi, pe care le elaborează cu dificultate dar pe care le păstrează mai trainic și de aici o oarecare tendință la monotonie, stereotipii și la o aparentă comoditate, precum și atitudini oarecum mai conservatoare pe linia conduitelor sale și tot de aici și dificultatea sa de asimilare și acomodare adaptativă la noi modele de viață pe care, dacă trebuie să le realizeze, o face cu mare cheltuială de energie, alegând îndelung, chibzuind temeinic mijloacele, lent ca ritm de receptare și prelucrarea informațiilor și nu fără unele crize de adaptare sau cu adaptare dificilă în condiții variabile sau neprevăzute ca urmare a ciocnirii stereotipurilor dinamice vechi cu stereotipurile noi în curs de elaborare. La dificultățile de adaptare contribuie, alături de inerția relativă a proceselor nervoase fundamentale cerebrale și reflexul pasiv de apărare destul de bine exprimat la aceste individualități, limitându-le mai mult sau mai puțin procesele de însușire a noilor exigențe de mediu. Lentoarea cu care se realizează, dinamica proceselor ideo-afective prezintă și acestea în unele situații, stări de risc adaptativ pentru flegmatic, atunci când activitatea pe care trebuie s-o realizeze solicită ritm rapid ideo-motric.

Elaborând deprinderi și obiceiuri cu un grad însemnat de inerție în condiții noi sau imprevizibile sau de variație mai rapidă a condițiilor de muncă sau de viață, flegmaticul realizează cu oarecare inerție comutările, ceea ce constituie o dificultate însemnată dar, pe de altă parte și un avantaj în raport cu nevoile de mobilitate pe care le impune

viața însăși în anumite condiții și de aici renunțarea celor ce aparțin acestui tip la activitățile care impun un ritm sau cadență alerte. Flegmaticul, pe de altă parte, își apreciază prin mecanisme compensatorii, cu luciditate forțele, apreciază realist dificultățile cântărind îndelung, liniștit și calm însă în momentul când s-a hotărât, își finalizează constant scopurile adecvat alese cu un ritm constant ce-i este propriu, dar ferm, cu economie de energie și producție metodică în desfășurarea etapelor acțiunii pe care o derulează după o îndelungată și minuțios elaborată strategie. Își stăpânește ușor reacțiile și de aici și o stabilitate emoțională particulară grație căreia nu dezvoltă facil reacții conflictuale interne sau în raporturile interumane, dar dacă acestea au apărut, au o mare rezistență și nu pot fi ușor lichidate. În cazul unor condiții favorabile de viață și a unui bun mediu educativ care oricât de bun ar fi el nu poate face orice, oricum și oricând total la modul dorit, însă flegmaticul poate fi totuși modelat în mod corespunzător în cursul aplicării raționale a unor influențe modelator-formative optimale, administrate într-un timp suficient, cu calm și răbdare, și care fixându-se stabil influențează și modifică însăși trăsăturile temperamentale, în sensul stimulării tonusului, dinamicii și echilibrul conduitelor active.

Inerția proceselor fundamentale de excitație și inhibiție se exercită inclusiv asupra activității proceselor afective. În acest sens, flegmaticul este inert și din acest punct de vedere, se impresionează greu, elaborează cu dificultate structuri operaționale sau dominante afective noi, renunță de asemenea cu dificultate la cele vechi, însă odată apărute, noile trăiri afective sunt destul de persistente ca durată și profunzime. Indiferența afectivă, aparentă a flegmaticului sau falsa introversiune țin de lentoare ideo-afectivă ca și de cea ideo-verbală și ideo-motrice și nu vine în contradicție cu profunzimea elaborărilor și trăirilor sale profunde, autentice și cu amplă rezonanță asupra structurii sistemului psihic față de evenimentele cu semnificație deosebită pentru viață. Aparenta închidere în sine a flegmaticului reprezintă mai curând supapa de refugiu pentru a preveni irosirea forțelor, realizând astfel un mijloc eficace pentru a le economisi - scria Pavlov.

Datorită trăsăturilor generale ale activității sale cerebrale, flegmaticul se apropie cu destul de evidentă dificultate de oameni, este egal și constant în relațiile sale, sociabil cu măsură dar tăcut când nu este sigur de reciprocitate, îi place să asculte, nu se confesează ușor, iar atunci când o face se desfășoară calm, măsurat și lent, iar în momentul în care a realizat un atașament față de o pesoană sau un grup, acest atașament este profund și trainic. Chiar atunci când este deosebit de satisfăcut pentru cele realizate sau când este vesel, comportamentul flegmaticului este de asemenea tăcut, reținut, calm, lipsit de zgomote și de demodulări afective zgomotoase.

În condiții de stress emoțional deosebit, flegmaticul, datorită echilibrului și inerției își păstrează calmul, nu-și iese din fire, găsește soluții cântărind asupra lor, nu intră ușor în panică, și dacă totuși se realizează starea de afect își revine ușor la echilibrul inițial. În condiții negative de mediu, când este solicitat negativ, hărțuit sau tracasat, își păstrează echilibrul afectiv-emoțional și foarte rar poate să prezinte o incapacitate de frânare a pornirilor instinctiv-emoționale. Impunerea unei tutele exterioare împotriva convingerilor sale este destul de dificilă, cu atât mai mult cu cât nu exteriorizează cu ușurință un comportament ideo-verbal, de gestualitate sau mimică, ceea ce-l face greu de intuit sau de explorat la prima vedere, dezvoltându-și în continuare aceeași conduită calmă, fără irosire de energie și fără reacții de alarmă, conduită egală, de lungă durată, masiv și metodic elaborată, condusă cu perseverență, atenție și răbdare particulară.

"Echilibrul de conduită și viață pe care-l realizează flegmaticul cu alternarea regulată a activității și odihnei - scrie I.P.Pavlov - rezidă în echilibrul proceselor de inhibiție și excitație"[99].

În cazul unei educații deficitare, structurile temperamentale flegmatice sunt dificil de reeducat, având în vedere durabilitatea și inerția stereotipurilor lor dinamice, exprimându-se negativ prin inerție, dezinteres exasperant, lene, exprimate cu aceeași liniște care uneori poate mima patologia mintală de graniță.

---

[99] **Pavlovskie sredî,** Izd. AN. SSSR, t.II, Moscova-Leningrad, 1949, pag. 533.

Acestă inerție a proceselor nervoase se reflectă și asupra rutinei activităților intelectuale. Comutarea atenției se realizează lent, se menține însă concentrată persistent căutând dovezi, observând, comparând și cântărind în rezolvarea soluțiilor pe care le pregătește îndelung, cu minuțiozitate și răbdare și abia după aceea răspunde la întrebarea solicitată de situația problematică. Bogăția sufletească interioară a flegmaticului poate fi însă deosebită, iar frământările sale pot atinge o amplă profunzime și rezonanță interioară.

Dezavantajul flegmaticului constă tocmai în inerția manifestă și în dinamica echilibrată a proceselor de excitație și inhibiție cu concetrarea activității psihice asupra interiorului și trăirilor sale, însă aceste aparente deficiențe au și latura lor particular de pozitivă, contribuind la temeinicia și stabilitatea personalității ca și a activităților pe care le întreprinde, flegmaticul corespunzând optimal acelor tipuri de activitate care solicită o minuțioasă și temeinică informare, analiză pluridimensională și polivalentă a diferitelor aspecte, decizie întemeiată și finalizare fermă prin alegerea unor mijloace puse în joc după o realistă cântărire a tuturor dificultăților și cu centrarea activităților pe un număr limitat de obiecte.

4. Temperamentul melancolic (trist, de la cuvintele grecești melaina hole - fiere neagră) are la baza sa un tip de sistem nervos slab, inhibabil, la care procesele psihice decurg lent, cu dificultate, cu o reactivitate mai inertă, chiar la stimuli puternici care mai mult reușesc să epuizeze structura. Spre deosebire de celelalte tipuri de sistem nervos la care inhibiția este mai mobilă în raport cu excitația. La tipul slab de sistem nervos se constată în mod obișnuit o mai mare stabilitate a reflexelor condiționate inhibitorii, în care caz agenții condiționali nu determină un proces de excitație ci unul de inhibiție rapidă. Reflexele condiționate inhibitorii care se realizează cu mai mare ușurință au în același timp o deosebită stabilitate la melancolic, cu persitența de asemenea stabilă, îndelungată, a reflexului pasiv de apărare declanșat uneori chiar printr-o excitație subliminară, fenomene care se explică prin particularitățile reactivității excepționale cvasiparadoxale a celulelor cerebrale, ceea ce determină ca excitația sau stressul să epuizeze cu

rapiditate energia substratului metabolic şi respectiv rezervele energetice, apărând în consecinţă inhibiţia protectivă de apărare. Aceste particularităţi de reactivitate temperamentală ale melancolicului îl fac pe acesta să fie orientat spre interior (introversiune) însă cu inertă persistenţă. Datorită acestor particularităţi de reactivitate cerebrală, I.P.Pavlov a denumit acest tip de sistem nervos cu termenul de melancolic: "Oare nu este firesc să-l considerăm şi să-l denumim melancolic - se întreba I.P.Pavlov - dacă la fiecare pas, în fiecare clipă, mediul înconjurător îi provoacă acel reflex de apărare de care nu se poate elibera ?"[100]

"Pentru melancolic orice fenomen al vieţii devine un agent inhibitor, deoarece melancolicul nu crede în nimic, nu speră nimic, în toate vede numai răul şi se aşteaptă numai la rele, la primejdii"[101]. Ceea ce trebuie să subliniem în legătură cu caracterizarea lui Pavlov este că tipul de sistem nervos slab este totuşi un tip temperamental normal şi desigur nu unul patologic, în sensul termenului de melancolie considerat ca proces morbid din punct de vedere psihopatologic. Tipul melancolic reprezintă opusul tipului coleric. Dealtfel din acest punct de vedere nu putem vorbi de temperamente *pozitive* sau *negative*, deoarece fiecare tip are părţile sale atât pozitive cât şi negative în acelaşi timp.

Temperamentul melancolic, datorită predominării proceselor de inhibiţie şi a epuizării rapide a resurselor energetice ale structurilor morfofuncţionale cerebrale, nu rezistă uşor solicitărilor intense impuse de mediu, sau activităţilor intense şi se lungă durată, ceea ce se traduce prin randamentul scăzut al activităţii în dinamica sa, oboseala intervenind mai uşor comparativ cu celelalte tipuri comportamentale, manifestându-se prin încetinirea ritmului activităţii şi de aceea nu se poate mobiliza, să-şi încordeze forţele decât pentru puţin timp, necesitând periodic instituirea pauzelor necesare, iar în caz că ritmul impus se menţine, nu rareori melancolicul abandonează sau întrerupe activitatea. În aceste condiţii, sarcinile pe care şi le asumă, chiar dacă

[100] I.P.Pavlov, **Experienţa a douăzeci de ani...**, Editura Academiei RPR, Bucureşti, 1955, pag. 381.
[101] Ibidem, pag. 390.

scopurile ce le vizează sunt deosebite ca semnificație și valoare, melancolicul este nevoit să le realizeze în mod eșalonat, cu prudență și uniform ca intensitate și într-un ritm optimal ce nu depășește posibilitățile sale în condiții de liniște și calm interior și în contextul unor relații interpersonale favorabile. În condiții defavorabile, cu solicitări psiho-senzoriale suplimentare și de încordare ideo-afectivă sau relațională, capacitatea sa de efort se epuizează, manifestă neîncredere în sine, hipersensibilitate, prezintă discontinuități și oscilații ale randamentului ca urmare a capacității reduse de concentrare a proceselor nervoase, cu atât mai evidente dacă nu s-au format la timp stereotipuri dinamice, deprinderi și obișnuințe pozitive, care să-i permită economisirea rațională a energiei sale rapid epuizabilă. Motivațiile pozitive, existența unor stereotipuri dinamice și a unor deprinderi bine consolidate, ca și o atitudine pozitivă față de activitatea pe care o desfășoară, pot determina, chiar în cazul temperamentului melancolic realizarea unor performanțe deosebite, împlinite cu responsabilitate și acompaniate de trăiri afective intense și profunde dar optimal strunite intrapsihic. Superficialitatea însă a posibilităților peste limitele de care sunt capabili, determină la melancolici apariția proceselor de inhibiție supraliminară, a fenomenelor de oboseală și eventual a surmenajului ce se instalează mai ușor și cu o mai mare intensitate decât în cazul tipului de sistem nervos puternic și ca urmare, nevoile de repaus, în cazul tipului melancolic, sunt mai mari și mai îndelungate, iar refacerea rezervelor energetice mai anevoioasă.

De aceea, melancolicul se angajează cu prudență și nesiguranță în activitate, oscilează elaborând îndelung nu pentru că nu vrea ci pentru că nu poate, este mai temător, mai neîncrezător și eventual mai fricos, evită mulțimea, zgomotul și excitanții puternici din mediu, este mereu înclinat spre analize minuțioase, uneori de tip ruminativ, chinuitor de laborioase și încărcate de neliniște și anxietate, realizează greu contactele sociale, sunt puțin cunoscuți, se izolează, se adaptează cu dificultate și nesiguranță la noile condiții. În fața greutăților, comportamentul pe care-l dezvoltă melancolicul este, în general, de iritare, neliniște și anxietate, sensibilitate exagerată, scăderea tonusului

afectiv, descurajare, închidere în sine, desnădejde, iar atunci când este nevoit să le înfrunte, mai ales în timp scurt şi în mod energic, o face cu o însemnată cheltuială de energie de care se resimte imediat şi se manifestă prin neliniște, anxietate sau deprimare în fața insuccesului. De aceea, uneori dezarmează în fața greutăților fără a fi totuşi prin definiție laş, ci pentru că evită confruntările şi angajările directe şi dure, uneori demobilizând şi eventual descurajându-se. De aici probabil şi lipsa lor de curaj, de temeritate. Stările emoționale se instalează lent dar sunt particular de profunde, trăite intens şi intens interiorizate, slab exprimate exterior, sunt îndelungi ca durată, reverberează îndelung în forurile sistemului psihic şi de aceea se uită şi mai greu.

Când însă motivațiile superioare apar în conduitele ideo-afective, melancolicul devine de nerecunoscut prin capacitatea de a-şi înfrâge frica, timiditatea, neliniştea sau anxietatea, iar în funcție de stadialitatea dominantă a unora sau altora dintre procesele cerebrale, pot să se exteriorizeze cu un curaj deosebit care în fazele paradoxală sau ultraparadoxală să se manifeste în conduita curajoasă fenomene de automatism sau indiferență, dezinhibări instinctiv-emoționale sau dimpotrivă, să dezvolte un blocaj psiho-motor caracterizat printr-o inerție supraliminară.

În condiții schimbătoare de viață, melancolicul manifestă prudență neliniştită sau anxioasă cu eventuală retragere în trăirile sale intime care nu-i permit să ia hotărârile corespunzătoare şi prompte din cauza nesiguranței şi neâncrederii în sine, a aşteptării anxioase, a labilităților vegetativ-emoționale, ezitând şi oscilând indefinit, ceea ce face să caute cu înfrigurare precipitată ajutorul anturajului, sprijinul acestuia în rezolvarea problemelor pe care le are şi care de multe ori îi apar cu atât mai insolubile cu cât mai intensă emoțional şi mai liniştit este trăită perceperea realității sale existențiale. De aici elementele sale de subapreciere şi dependență față de alții, care se manifestă prin incapacitatea sa relativă de a realiza acțiuni independente şi de o deosebită responsabilitate individuală. Un rol capital în dezvoltarea unor asemenea atitudini, mai ales în prezența evidentă a trăsăturilor caracteristice tipului de sistem nervos slab revine educației greşite,

atitudinilor de hiperprotecționism promovate în mod necorespunzător de către unii părinți sau prin alte determinări cu efect negativ-formativ.

În cazul unei educații corespunzătoare tipul melancolic, grație sensibilității emoționale, capacității particulare de a percepe și a-și prezenta lumea, se poate comporta în relații individuale cu un tact, delicatețe, sensibilitate și subtilitate afectivă deosebite, manifestând totodată înclinația vădită spre artă și literatură cu rezultate remarcabile în aceste domenii în prezența talentului, eventual pentru muzică, pictură sau poezie în sensul creației sau al interpretării.

Apariția elementelor noi și mai ales cu caracter de surpriză, în funcție de intensitatea și semnificațiile acestora, determină stări de neliniște, spaimă, sfiiciune, nehotărâre, inhibiții, timiditate, retragere în sine, oboseală, reacții emoționale vii, frică ce poate apare oricând, de orice și de nimic, etc. Fiind caracterizat prin slaba capacitate de concentrare a proceselor nervoase, melancolicul își va concentra cu dificultate atenția voluntară; distribuția prosexiei este de asemenea deficitară ca și comutările sale și de aici greșelile de atenție; hipoprosexia sau disprosexia, dismneziile diverse, greșelile pe care le efectuază în limbajul scris sau vorbit, lipsa perspicacității și a spiritului de observație ca și orientarea scăzută în sensul promptitudinii față de solicitările ambianței.

Este de asemenea cunoscută slăbiciunea excitabilă sau astenia iritabilă care apar la melancolic ca urmare a instalării fenomenelor de inhibiție prin incapacitatea de a se adapta unui ritm impus, ca și posibilitatea acestui tip de sistem nervos de a realiza ușor nevrozele psihotraumatice ca și cele de suprasolicitare informațională, cu manifestări deosebite, de labilitate instinctiv-emoțională care determină epuizări și mai rapide ale substartului fragil morfo-funcțional dinamic-cerebral. În aceste condiții pot să apară, să se dezvolte și să fie întreținute stări de anxietate sau angoasă, complexe obsesivo-fobice sau ipocondriace uneori deosebit de stabile, aproape ireductibile în cazurile de dezvoltare patologică îndelungată.

Datorită slăbiciunii proceselor de excitație și rezistenței scăzute la efort, melancolicul se exteriorizează sumar în comportamentul

exterior deşi nu este exclusă, chiar în condiţiile unei mobilităţi reduse a proceselor cerebrale, exprimarea unei viteze crescute a gândirii, limbajului, motricităţii şi reactivităţii generale cu un consum crescut de energie şi instalarea stării de oboseală sau epuizare după consumarea unui asemenea episod.

În condiţiile unei educaţii corespunzătoare, orientată în sensul înfrângerii dificultăţilor, melancolicul are posibilitatea de a se acomoda dovedindu-se, în condiţii de linişte, calm şi securitate ideo-afectivă, un lucrător perseverent, corect, minuţios, capabil de a lucra în detalii de finețe şi uneori capabil de o muncă intelectuală intensă în condiţiile unui echilibru optimal aptitudinal-atitudinal, rezolvând cu succes şi corectitudine activitatea pentru care este solicitat de viaţa însăşi.

*

* *

"Temperamentul - scrie I. P. Pavlov - este caracteristica cea mai generală a fiecăriu om în parte, caracteristica cea mai fundamentală a sistemului său nervos şi ca îşi imprimă pecetea asupra întregii activităţi a fiecărui individ"[102].

Dacă temperamentul poate fi asimilat într-un anumit sens cu trăsăturile constituţionale individuale care asigură fenomenele de adaptare sub raportul lor dinamico-energetic, trebuie totuşi să subliniem pe de altă parte rolul deosebit şi calitatea mecanismelor sale neurofiziologice ca şi a semnificaţiei educaţiei, culturii şi activităţii îndeosebi, care influenţează modelând şi modificând prin educaţie structurile temperamentale înnăscute. Influenţele mediului, ale culturii şi civilizaţiei nu sunt totuşi destul de puternice asupra trăsăturilor temperamentale însă nu predominante, dacă avem în vedere că în esenţa lor trăsăturile temperamentale fundamentale se păstrează aproape toată viaţa.

"Modul în care se comportă omul şi animalul este condiţionat nu numai de proprietăţile înnăscute, ci şi de influenţele care au acţionat şi acţionează asupra organismului în timpul existenţei sale individuale

---

[102] I.P.Pavlov, **op. cit.,** pag. 395.

depinzând de educație sau învățare în sensul cel mai larg al cuvântului. Când este vorba de tipul natural de sistem nervos, se impune să ținem seama de toate influențele la care a fost supus acest sistem din ziua nașterii și la care continuă să fie supus până azi organismul respectiv"[103]. Din acest punct de vedere ne apare clar rolul factorului psiho-social în procesele dinamice de adaptare a structurilor constituționale temperamentale cu configurațiile lor neurofiziologice ca și diferențierile psihice emergente, rezultante reflectorii ale activității intrapsihice și interindividuale.

Tipul de sistem nervos ca expresie a modalității biologice de existență nu are un caracter fix, dat odată pentru totdeauna, ci poate fi modelat sau transformat dinamic în ontogeneză prin educație sau perturbat în sens patologic prin suferințe cerebrale diverse cu reflectare diferențiată în plan comportamental în raport cu nivelul de realizare a structurii adaptative specific umane.

Pentru om deci, un rol deosebit în modelarea mai mult sau mai puțin evidentă și profundă a tipului de sistem nervos, îl reprezintă activitatea și comunicarea interumană a experienței actuale ca și a celei moștenite. Semnificația comportamentelor individuale ține de ceea ce face și mai ales de modul cum se realizează individualitatea, de semnificația faptelor sale. Perspectiva biologică asupra activității organismului și respectiv asupra activității reflexe din punctul de vedere evoluționist este subliniată și de Gh.Marinescu și colaboratorii în cele ce urmează, în sensul că: "În organism totul este reflex, determinat de mediul exterior. Individul se comportă față de ambință prin reflexe din ce în ce mai complicate, în raport cu dezvoltarea și mielinizarea centrilor nervoși. Reflexele condiționate, achiziție recentă, sunt apte de a se perfecționa. Prin evoluție se ajunge la reflexe condiționate care dau limbajul și gândirea. Grație acetor reflexe, copilul trece de al limbajul emotiv, țipătul de durere sau de bucurie, la denumirea obiectelor celor mai apropiate. De aici și până la formarea adjectivelor și frazelor este nevoie de o lungă experiență. Psihismul este în raport intim cu reflexele

[103] Ibidem, pag. 552.

condiționate care sunt la baza abstracțiunilor noastre"[104] scria Gh.Marinescu și colaboratorii în 1931, cu singura mențiune că omul cu sistemul său psihic alcătuiește un veritabil univers cu galaxii nenumărate distribuite într-un spațiu *infinit dimensional* care actualizează și reactualizează în cadrul unor paramentri extraordinar de limitați ca număr. În fond aici se află nucleul miracolului uman.

Desigur că reflexele ca mecanisme cerebrale neurofiziologice de elaborare și de fixare a asimilărilor și acomodărilor prin intermediul acțiunii umane, se realizează inclusiv pe baza și în virtutea unor montaje adaptative biologice ereditare, ancestrale, arhetipale însă structurile ideo-afective se organizează și se reorganizează predominant prin emergență și imergență permanentă și la toate nivelurile în raport de particularitățile interne ale subiectului ca și ale acțiunii adaptative și în raport indisociabil cu schemele sale socio-culturale precum și cu modelele valorice corespunzătoate condiționate predominant nu numai de matricea biologică, ci de modele psiho-sociale dinamice și ele la rândul lor. În acest proces de realizare a unui echilibru de ordin și de origine superioară între subiectiv și obiectiv, prin activitatea cu rol plastic noetic, afectiv și axiologic apare și se dezvoltă construit și autoconstruit subiectul epistemic în raport cu nivelul de realizare a sentimentului realului prin încorporarea creatoare a existenței pe baza organizării active a schemelor ideale și materiale, cauzale ale obiectului și a organizărilor sale în desfășurările temporo-spațiale subiective și obiective.

Aflându-se în relații funcționale cu sistemul psihic uman, activitatea reflexă, procesele de excitație și inhibiție, legăturile temporare etc. sunt procese neurofiziologice care stau la baza activității psihice, însă dacă prin ele însele aceste procese nu pot să explice esența fenomenelor psihice, totuși prin mecanismele lor materiale contribuie la realizarea proceselor psihice în mod necesar având în vedere că sistemul psihic uman, este cu mult mai mult din punct de vedere calitativ și

[104] Gh. Marinescu, O. Sager, A. Kreindler, **Importanța reflexelor condiționate în studiul nevrozelor și tulburărilor de vorbire,** Bul. de la Soc. Roumaine de Neurol., Psych. et Endocr., Iași, 1931, nr. 1-3.

evolutiv decât simpla activitate nervoasă superioară. Din acest punct de vedere, posibilitatea creierului uman, pe baza experienței individuale și în raport cu dezvoltarea ontogenetică precum și funcție de nivelul de realizare prin intermediul activității și limbajului, dispune de posibilități nelimitate de cunoaștere a lumii și de perfecționare a structurilor individualității. Individul uman încorporat în grupul social este un element al acestui grup dar calitativ mai mult decât un individ biologic, deoarece el conștientizează tendințele, aspirațiile sentimentele și ideile sale și ale grupului, ale realității sociale în care-și desfășoară activitatea, transformând structurile sale native în ansamblul ontogenetic evolutiv a transformărilor individualității sale.

Limbajul, prin intermediul cuvântului ca semn al semnalelor "ține permanent în surdină " limbajul ancestral, exprimat sub forma primului sistem de semnalizare și a structurilor biopsihice modulându-l și modelându-l în același timp, fertilizând, îmbogățind și adâncind sensul și semnificațiile acțiunilor pe care le realizează și a experienței colective pe care o încorporează în structurile sale ca modalitate internă de conduită.

Corelația dinamică dintre primul și al doilea sistem de semnalizare permite cunoașterea realității pe baza activității în cursul căreia se realizează nu numai satisfacerea trebuințelor umane, dar și a particularităților de experiență și de manifestare a realității în ansamblul legităților de manifestare a lumii, culturii și civilizației create de om.

Proprietățile temperamentale se corelează în general cu anumite proprietăți și particularități funcționale ale tipului de sistem nervos însă o cunoaștere adecvată ar avea poate nevoie de evidențierea unor modalități distincte ale reacțiilor biochimice pentru a înțelege în mod mai aprofundat procesele de excitație și inhibiție sub aspectul intensității, echilibrului și mobilității lor. De asemenea, se pare că tipul de sistem nervos depinde nu numai de activitatea cerebrală intrinsecă, ci și de tipul constituțional al organismului în ansamblul său, care influențează neîndoielnic creierul și respectiv trăsăturile temperamentale, de unde și concluzia că tipul temperamental nu ține în exclusivitate numai de particularitățile tipologice de sistem nervos, dacă admitem că sistemul nervos central se află în relație funcțională interdependentă, complexă și

multivalentă emergentivă şi imergentivă cu şi în cadrul sistemului pe care-l reprezintă organismul.

Raporturile dintre cortex şi subcortex, dintre sistemul nervos al vieţii de relaţie şi sistemul nervos vegetativ, dintre reglările nervoase şi glandele endocrine şi prin intermediul acestor verigi supraordonate, raporturile cu reglările umorale, cu aspectele funcţionale corespunzătoare instinctiv-emoţionale şi deci cu organimul în ansamblul său se cuvin a fi subliniate atunci când se abordează problematica atât de vastă cum este cea a temperamentului. În acest sens, elementele şi observaţiile valabile, raţionale aduse de biotipologie se cuvin a fi lute critic în considerare şi cu atenţia cuvenită pentru particularităţile bazale ale reactivităţii comportamentale de natură predominant genotipică. Din acest punct de vedere rolul structurilor subcorticale diencefalice ne apare de o particulară semnificaţie asupra reglărilor endocrino-metabolice şi invers, influenţa inversă a structurilor endocrine asupra sistemului nervos... Amintim că N.I.Krasnogorski luând în considerare relaţiile cortico-subcorticale distinge două tipuri de activitate nervoasă superioară: una predominant corticală, alta predominant subcorticală, ca rezultat al neechilibrării dintre cele două structuri cerebrale fundamentale, şi de asemenea alte două tipuri, în funcţie de nivelul excitabilităţii celor două structuri considerate simultan, unul cu excitabilitate normală, altul cu excitabilitate crescută. Rezultă deci tot patru tipuri temperamentale, dar nu am putut înţelege de ce după criteriul stării excitabilităţii nu ar fi putut să se adauge celui normal şi în mod logic un al treilea tip de excitabilitate cortico-subcorticală simultan crescută.

De asemenea, ar mai fi de luat în considerare raportul dintre cele două sectoare mari ale sistemului nervos vegetativ, respectiv simpatoconie şi viscerotonie cu particularităţile lor de predominanţă în raport de etapele dezvoltării ontogenetice, de starea iniţială a activităţii nervoase superioare, de starea şi structura morfo-funcţională a organismului şi, bineînţeles, raporturile corelative cu sistemul endocrin şi respectiv cu raporturile de predominanţă funcţională neuro-endocrino-umorală atât de cunoscute în literatura de specialitate.

Toate aceste structuri nu participă direct la elaborarea structurilor sistemului psihic dar se află în relație cu procesele psihice prin interdeterminările, directe sau indirecte, pe care le au cu structurile temperamentale și afective. Toate aceste aspecte au relații corespunzătoare cu tipologia lui N.Pende, E.Kretschmer, Sheldon, Heymans și Wiermsa etc.

Noi considerăm că descrierea tipurilor de sistem nervos numai după particularitățile funcționale ale proceselor de excitație și inhibiție îndeosebi corticale, fără corelările corespunzătoare cortico-subcorticale afirmate de I.P.Pavlov privind activitatea nervoasă superioară și respectiv fără corelările cu tonusul emoțional-vegetativ, endocrin și umoral ni se pare a fi oarecum limitativă. Aceste neajunsuri țin nu atât de metodologia cercetării, cât mai ales de nivelul tehnic de realizare a studiului parametrilor la care ne-am referit, raportați la epoca în care s-au efectuat.

În altă ordine de idei s-a remarcat că de trăsăturile determinate ale tipului de sistem nervos pot depinde mai multe trăsături temperamentale, psihice sau de realizare a diferitelor activități. Dezinhibările instinctiv-emoționale, iritabilitatea, excitabilitatea, irascibilitatea, de exemplu, țin nu numai de tipul de sistem nervos puternic neechilibrat și mobil, ci și de tipul slab sau chiar de tipul puternic echilibrat și inert etc. în condiții de funcționalitate cerebrală dată. Având în vedere rolul determinărilor predominant genetice, ereditare ale tipului de sistem nervos ca și influențele factorilor de mediu asupra lor, este de admis că pe parcursul dezvoltării individuale și în raport cu condițiile existențiale particulare fiecărui individ uman, trăsăturile temperamentale vor avea un palier mai mare de exprimare și în raport de calitatea influențelor exterioare psihosociale exercitate îndeosebi în copilărie când temperamentul poate fi modelat sau modificat în mod favorabil sau nu. Maturizarea funcțională a sistemului nervos este o condiție importantă pentru manifestarea trăsăturilor funcționale ale sistemului nervos și respectiv în cele ale tipului temperamental, trăsăturile de reactivitate cerebrală câștigate în cursul dezvoltării individuale mascând cel mai adesea sau evidențiind și mai pregnant pe

cele ale tipului de activitate nervoasă superioară. În acest vast proces de modelare a trăsăturilor temperamentale rolul esențial aparține educației, învățării și activității, elemente esențiale realizării consonante dau disonante ale acestui vast și complex proces specific uman. De aceea se poate afirma că omul își crează prin acțiune, învățare și educație propria sa individualitate și prin urmare trăsăturile temperamentale, care exprimă particularitățile de manifestare dinamică a fiecărei individualități în parte, în raport cu mediul său existențial, mod de manifestare aparținând inițial nu personalității care apare mai târziu în ontogeneză, ci individualității care-și diferențiază stilul său propriu de acțiune în funcție de edificarea și de particularitățile temperamentale individualizându-se în raport cu acestea totodată.

Debutul maturizării sistemului nervos permite manifestarea trăsăturilor de temperament ce țin de tipul de sistem nervos, de tipul de activitate nervoasă superioară, cu întreaga zestre dobândită pe parcursul dezvoltării individuale, particularitățile activității sub aspectul expresivității, senzitivității, ritmului și tempoului psihic depinzând sub raportul dinamicii și a variabilității lor de trăsăturile temperamentale, iar aceste se află în relație cu structurile biopsihice și stabile ale firii și emergentiv cu caracterul. Persoana se edifică simultan în condițiile creatoare ale activității pe baza trăsăturilor moștenite și dobândite în procesul de individualizare sau de individuație continuă, cum ar spune C.Jung, și își conturează profilul desăvârșindu-și stilul activității în momentul când se inseră prin creație în cadrul relațiilor sociale și când se autodetermină deliberativ, conștient sau nu, asupra scopurilor și motivației acțiunilor sale în concordanță valorică cu aspirațiile, idealurile și normativitatea socială, determinând dinamic și anticipativ echilibrările asimilator-acomodative în raport cu rolurile și status-seturile sale sociale. Aici are loc conjuncția indisociabilă temperament-caracter, realizarea unității indisociabile dintre natură și cultură.

Mediul social nu constituie pentru om o simplă condiție a dezvoltării sale temperamental-caracteriale, a gândirii și limbajului pe baza activităților individuale, ci prezintă originea, matricea și condiția sine qua non a dezvoltării personalității ce sintetizează în funcție de setul

de valori acceptate şi interiorizate în mod individual, a experienţei social- istorice a umanităţii care condiţionază prin ceea ce ea are general uman, traiectoria dezvoltării şi structurii personalităţii cu deschidere spre lumea culturii şi civilizaţiei ce o împlineşte de la naştere până la reprezentarea de sine şi de aici până la realizarea conştientă a rolului şi statutului de fiinţă ce se creează şi se autocreează în acelaşi timp, creatoare de oameni şi de societate totodată. Procesul de dezvoltare a personalităţii este natura obiectivată şi cultură subiectivată, de o manieră indisociabilă dar totuşi ireductibilă una alteia.

Desigur că procesul de cunoaştere subiectivă a lumii obiective de către om prin activitate ca instrument şi mijloc de adecvare a cunoaşterii şi acţiunii de bază, printre altele, şi pe corelaţia dinamică optimală a relaţiilor funcţionale dintre primul şi al doilea sistem de semnalizare ca sisteme neurofiziologice particulare omului. "Prin urmare - scrie Pavlov - deşi foloseşte semnale de ordinul al doilea, care i-au dat posibilitatea să inventeze ştiinţa, să se perfecţioneze şi aşa mai departe, va folosi cu succes cel de-al doilea sistem de semnalizare, atâta timp cât acesta se va afla într-o legătură continuă şi adecvată cu primul sistem de semnalizare, adică cu cel mai apropiat conductor al realităţii obiective"[105]. Prin această funcţionare optimală, desigur absolut necesară activităţilor umane, nu se explică în întregime însă şi specificul sistemului psihic uman, fără a lua în considerare zestrea biopsihică, arhi- şi paleopsihică cu care omul vine în lumea culturii.

. În raport de predominanţa primului sau a celui de-al doilea sistem de semnalizare, Pavlov distinge următoarele trei tipuri de activitate nervoasă superioară specific umană:

1) tipul artistic, la care predomină primul sistem de semnalizare;

2) tipul gânditor, care foloseşte predominant cel de-al doilea sistem de semnalizare;

3) tipul mediu, la care activitatea celor două sisteme de semnalizare se îmbină şi se află în echilibru.

---

[105] Pavlov, I.P. - op.cit.

"În prezent deosebim: tipuri generale de sistem nervos comune la om şi animale - aceste sunt temperamentele lui Hipocrate, iar pe de altă parte, tipuri specific umane: aceste sunt tipul gânditor şi cel artistic, este vorba de tipuri proprii exclusiv omului. Bineînţeles, tipul gânditor şi cel artistic se deosebesc net unul de altul. Este absolut clar că tipul artistic se sprijină de preferinţă pe primul sistem de semnalizare. Munca intelectuală este munca celui de-al doilea sistem de semnalizare, sau, a acelui sistem care a apărut la om atunci când s-a transformat într-un "animal cuvântător". Pentru această delimitare sunt motive suficiente şi diverse. În primul rând, există o bază filogenetică: omul se deosebeşte de animale mai ales prin faptul că posedă cuvântul, în al doilea rând, există o bază reală: nu este oare îndeobşte cunoscut faptul că pe de o parte există artişti, iar pe de altă parte analişti la care nu se constată nici un fel de însuşiri artistice? Această realitate este accesibilă tuturor. Bineînţeles, există un număr uriaş de oameni mici şi mari la care aceste sisteme sunt îmbinate în mod natural. Această îmbinare poate fi constatată şi la oameni mari ca Mendeleev, Borodin, Goethe şi alţii; există şi oameni la care aceste două sisteme sunt cu totul distincte"[106].

Ceea ce se desprinde din cele două tipuri de mai sus este că există oameni la care predomină **gândirea abstractă** sau **gândirea emoţional-imaginativă,** după cum există oameni la care cele două forme principale de reflectare a realităţii se află într-un echilibru armonios. Cel de-al doilea sistem de semnalizare caracteristic pentru **homo-sapiens** este constituit din: "...semnale de al doilea ordin, din semnale ale primelor semnale, sub forma sunetelor articulate, auzite şi văzute. Aceste semnale noi au început să reprezinte - scrie Pavlov - în cele din urmă lumea lor interioară şi au început să fie folosite nu numai pentru comunicare ei şi pentru ei înşişi. Predominanţa noilor semnale a fost determinată, desigur, de importanţa uriaşă a cuvântului, deşi acesta a fost şi a rămas doar un al doilea semnal al realităţii"[107].

---

[106] **Pavlovskie sredî,** vol. III, ibidem, pag. 109.

[107] I.P.Pavlov, **Experienţa a douăzeci de ani,** ibidem, pag. 616.

Pe baza capacității psihice de generalizare și a relațiilor limbajului cu gândirea și conștiința precum și cu structurile organismului a fost introdus un nou principiu în activitatea neuro-psihică și anume - abstractizarea și sinteza generalizatorie a semnalelor venite din mediul ambiant ca și din cel interior care, în condițiile unei interrelații funcționale armonioase dintre primul și al doilea sistem de semnalizare și în prezența stării de conștiență corespunzătoare, **se realizează totodată "baza personalității sănătoase și unitatea eului"**[108], **a totalității naturii din om și a naturii încorporate din societate** (subl.ns.M.S.).

În împărțirea tipurilor umane în gânditor și artistic, Pavlov are în vedere ceea ce predomină în echilibrul dintre primul și al doilea sistem de semnalizare - respectiv primul sistem de semnalizare la tipul artisitic cu procese de gândire de tip emoțional-imaginativ și predominanța celui de-al doilea sistem de semnalizare la tipul gânditor caracterizat îndeosebi prin predominarea gândirii analitice, abstracte - și nu de o nedezvoltare separată a unuia sau altuia dintre aceste sisteme de reflectare și încorporare interiorizator-anticipativă a realității. Gânditorul trebuie să posede o bună dezvoltare a primului sistem de semnalizare, a capacității de a observa, de a analiza și a sintetiza realitatea, obiectivă și subiectivă, însă ceea ce predomină la el este tocmai capacitatea de a exprima selectiv multiplicitatea imaginilor din primul sistem de semnalizare ridicându-le la noțiuni și idei abstracte, particulare ca mod de a opera celui de-al doilea sistem de semnalizare, în timp ce pentru artist este, desigur, absolut necesar un mod de gândire abstractă foarte bine dezvoltată și respectiv la fel de bine dezvoltat cel de-al doilea sistem de semnalizare, însă ceea ce predomină evident la tipul artistic este tocmai capacitatea sa de a transpune realitatea în registrul primului sistem de semnalizare, deci emoțional-imaginativ și care nu este inferior conceptual față de tipul gânditor. După opinia noastră, fără a fi vorba de un tip mediu, sunt cazuri de oameni de știință care se manifestă simultan ca mari artiști și invers.

---

[108] Ibidem, pag. 503.

Între cele două tipuri de mai sus apar diferențe psihologice în felul de a "simți" și de a percepe realitatea, dar și diferențe asupra modului de asimilare, de cunoaștere și de interiorizare și exprimare a realității obiective, a laturilor cunoscute mai mult din realitatea subiectivă sau obiectivă. Perceperea realității este deci condiționată și de structura temperamentală, dar îndeosebi de montajele predispoziționate, înnăscute dar realizate optimal aptitudinal și puse în tensiune prin stimulare favorabilă atitudinală în cadrul societății prin modelare culturală împlinită prin învățare și coactivitate.

Așa cum subliniază Paul Popescu-Neveanu "...atunci când Pavlov vorbește despre înclinația tipului artistic către percepția globală sintetică a realității și despre analitismul tipului gânditor, el subliniază în fond particularitățile care decurg din folosirea precumpănitoare a unuia sau altuia din sistemele de semnalizare și nu se referă, în genere, la corelația dintre analiză și sinteză" și că "În decursul ontogenezei, relațiile elective dintre excitanții celor două sisteme de semnalizare își schimbă succesiv caracterul. Aceste schimburi se explică atât prin raportul diferit de intensivități proprii proceselor nervoase la cele două niveluri, cât și prin particularitățile specializării legăturilor temporare la excitanții verbali diverși"[109].

Dezvoltarea unuia sau altuia dintre cele două sisteme de semnalizare ca și îmbinarea lor ține pe de o parte de particularitățile structurilor cerebrale, iar pe de altă parte, aceasta este determinată îndeosebi de condițiile specifice ale dezvoltării individuale concrete în cadrul existenței naturale și sociale.

"Folosirea mai amplă sau mai intensă a legăturilor temporare dintr-un sistem de semnalizare sau din altul, depinde de exercițiu, de antrenarea diferită a intensității și mobilității proceselor nervoase în fiecare dintre cele două sisteme. Modul specific de corelare a celor două sisteme se exprimă atât în activitatea de cunoaștere, în produsele

---

[109] P.Popescu-Neveanu. **Particularitățile tipologice ale activității nervoase superioare,** în "Tratat de psihologie experimentală", sub red. Al. Roșca, Editura Academiei RPR, București, 1963, pp. 662-623.

activității, cât și în conduită, în sfera relațiilor sociale, deci a caracterului"[110].

Acest mod de a înțelege tipurile de sistem nervos și de a clasifica în funcție de sistemele fundamentale ale semnalizării a fost extins și asupra formelor de cunoaștere, considerându-se o formă artistică și una științifică de cunoaștere a realității obiective și inclusiv a realațiilor umane. Așa cum justificat observă P.V.Kopnin "Este însă straniu că în literatura filozofică se vorbește îndeoște despre două forme de cunoaștere - artistică și științifică - în timp ce cunoașterea, morală, juridică și putem spune cea religioasă nu sunt menționate... Este justificat să nu se vorbească despre o formă morală, juridică sau religioasă de cunoaștere: într-adevăr, atare forme nu există, după cum nu există ca formă specială de cunoaștere nici cunoașterea artistică. Cunoașterea care ne oferă adevărul obiectiv într-o formă concludentă nu poate fi alta decât cunoașterea științifică"[111]. Morala, dreptul, arta nu sunt propriu-zis forme de cunoaștere, dar utilizează și se bazează pe cunoașterea stiințifică, funcțiile acestor forme ale conștiinței sociale - arată P.V.Kopnin - nu constau în a transmite îndeosebi informații. După opinia noastră, credem că trebuie să ne oprim la termenul de semnalizare, de reflectare, cunoașterea umană presupunând forma logică fundamentală cu diversele ei grade de realizare de la forma obiectuală până la cea dialectică, de la cunoașterea fantastică, magică, mistică, religioasă, vagă, imprecisă până la cunoașterea precisă, de la cea intuitivă și până la cunoașterea simbolică de maximă generalitate.

În ce privește relațiile dintre sistemele de semnalizare în stare normală și patologică se remarcă faptul că diferitele tipuri temperamentale ar prezenta o predispoziție particulară pentru anumite forme clinice particulare de nevroză, așa după cum rezultă din tabelul de mai jos[x)]:

---

[110] P.Popescu-Neveanu, **op. cit.**, pag. 635.

[111] P.V.Kopnin, **Bazele logice ale științei,** Editura Politică, București, 1972, pp. 221-222.

Varientele de dezvoltare a sistemelor de semnalizare	Tipul special	Primul sistem de semnalizare	Al doilea sistem de semnalizare
Normale	Artistic	puternic dezvoltat	normal dezvoltat
	Gânditor	normal dezvoltat	puternic dezvoltat
	Mediu	Echilibrul	sistemelor
Nevrotice	Isteria (tipul artistic)	normal dezvoltat	relativă insuficiență
	Psihastenia (tipul gânditor)	relativă insuficiență	normal dezvoltat
	Neurastenia (tipul mediu)	Echilibrul	sistemelor

x) Cf. M.S. Lebedinski şi V.N. Miaşişcev - Vedenie v mediţinskuiu psihologhiu, Izd. Mediţina, Leningrad, 1966, pag.103.

Aşa cum se vede din tabel, relaţiile dintre primul şi al doilea sistem de semnalizare sunt diferite în stare de boală faţă de cele normale; în nevroze, de exemplu, predominând insuficienţa unuia sau altuia dintre cele două sisteme, ceea ce după opinia autorilor citaţi ar conferi tabloului clinic particularităţi specifice.

Referindu-ne la conceptul de nevroză considerăm că această boală psihică la interferenţă cu normalitatea se caracterizează în mod esenţial prin apariţia în cadrul conştiinţei de sine, respectiv a conştiinţei psihologice, a unor perturbări a eului corporal, care rezonează neliniştit în conştiinţa eului psihologic, fără însă ca această conştiinţă de sine să intre în conflict cu normativitatea conştiinţei sociale, dar se află în relaţii contradictorii cu structurile organismului, ale biopsihismului şi eului corporal. Tulburare psihică pasageră de natură predominat constituţională, nevroza ca modalitate dezadaptativă în raport cu exigenţele de mediu biologic, psihologic şi social, se deosebeşte în mod fundamental de psihopatii prin faptul că la acestea din urmă nu apare o perturbare de integrare a eului corporal (decât în mod reactiv) exprimată la nivelul conştiinţei eului psihologic al psihopatului hipertrofiat în mod egofil, malign şi ambiţios prin perturbări de natură patologică a

structurilor cerebrale legate de psihismul elementar şi manifestate temperamental prin incapacitate de frânare a pulsiunilor instinctiv-emoţionale, determinând astfel structurarea cronic-dizarmonică a conştiinţei de sine care vine în conflict (îndeosebi în condiţii negative de mediu) cu normativitatea conştiinţei sociale. Tot referitor la tipurile speciale de sistem nervos amintim de asemenea: "că aceste tipuri specifice umane nu se corelează nici de un anumit nivel intelectual, nici cu o anumită profesiune. Artistul sau savantul sunt modele referenţiale, deşi este posibil ca structura gândirii artistice sau a gândirii logice să poată fi favorizată de o anumită categorie a profesiunii"[112], după cum ar fi exclus, după opinia noastră, ca temperamentul să participe nu numai la structurarea unor particularităţi psihice superioare, ci inclusiv în parte şi în mod indirect la însăşi procesele gândirii şi a unor calităţi ale conştiinţei umane.

[112] D.Tudoran, **Individualitate şi educaţie,** Editura Didactică şi Pedagogică. Bucureşti, 1974, pag. 73.

V. TIPOLOGIA LUI HEYMANS şi WIERSMA

Autorii oladezi, HEYMANS şi WIERSMA au descris între 1906-1918 o tipologie temperamental - caracterială bazându-se pe trei trăsături fundamentale care definesc, într-o combinaţie particulară, modul de reacţie neurofiziologică şi respectiv conduita psihologică moştenită.

Pe baza unui chestionar cu numeroşi itemi ce explorau conduita şi folosind metoda corelaţiilor lui Pearson, Heymans şi Wiersma au încercat să evidenţieze trei cupluri fundamentale *temperantal-caracteriale*.

Cele trei trăsături esenţiale sunt după autorii olandezi:
a) **emotivitatea;** b) **activitatea**; c) **predominarea funcţiilor primare sau secundare a reprezentărilor**. Toate cele trei dimensiuni esenţiale sunt cuprinse direct sau indirect în doctrinele clasice ale temperamentelor. Aceste dimensiuni au fost considerate de autorii olandezi din punctul de vedere al **intensităţii şi durabilităţii** afectelor şi emoţiilor. În ce priveşte primaritatea, aceasta este o trăsătură care atestă activitatea proprie celulară de a reacţiona la un stimul prezent, rapid şi intens, fenomen care ar corespunde unui tip de descărcare energetică a celulei nervoasă urmată de refacerea energetică pe calea metabolismului celular.

Aceasta a doua fază, necesară primei faze, ar fi **funcţia secundară** a celulei cerebrale. **Funcţia primară** raportată la reprezentare sau impresionabilitate se caracterizează prin aceea că ea se exercită şi este prezentă în conştiinţa cerebrală. **Funcţia secundară** este cea care permite să acţioneze la periferia câmpului conştiinţei, asupra sentimentelor şi stării afective de unde pot esenţial surveni amintirile. În sensul autorilor citaţi predominarea funcţiei primare conferă individului în orice moment o mai mare deschidere excitanţilor situaţiei actuale însă

conduita lor va fi lipsită sau redusă în ce privește continuitatea și coerența.

Autorii au efectuat corelațiile între trăsăturile de bază analizate pe 2500 subiecți proveniți din 450 familii luând emoționalitatea (E), non-emoționalitatea (nE), activitatea (A), non-activitatea (nA); în primaritatea (P) subiectul reacționează viu și intens în prezent, în timp ce în secundaritate (S) reacția este mai tardivă, mai profundă, experiența având caracter cumulativ.

De menționat că "Dimensiunea emoționalitate-nonemoționalitate este definită" așa cum precizează J.Nuttin - în funcție de frecvența și intensitatea reacțiilor emotive **în raport cu gravitatea situațiilor în cauză**. Dimensiunea **activitate-non-activitate**: în funcția de multiciplitatea și de energia activităților, **ținând cont de importanța motivelor, obiectivelor care determină activitatea.** Un activ va fi rece, acela care nu poate rămâne fără să facă nimic, chiar atunci când nici un motiv concret nu-l determină la activitate (în timpul perioadelor de recreație sau de repaus, de exemplu" (op. cit. pag. 105) în timp ce nA este individul puțin întreprinzător sau total descurajat.

În sensul celor de mai sus, emoționalii pot fi activi și primari sau neactivi și secundari etc. Din combinațiile diferite a celor trei caracteristici de bază Heymans desprinde opt categorii temperamentale sau tipuri după cum urmează:

1. **Nervoșii:** emoționali (E), nonactivi (nA) și primari (P)=(EnAP);
2. **Sentimentalii:** emoționali (E), nonactivi (nA) și secundari (S)=(EnAS);
3. **Sanguinii:** nonemoționali (nE), activi (A) și secundari (S)=(nEAS);
4. **Flegmaticii:** nonemoționali (nE), activi (A) și secundari (S)=(nEAS);
5. **Colericii:** emoționali (E), activi (A) și primari (P)=(EAP);
6. **Pasionalii:** emoționali (E), activi (A) și secundari (A)=(EAS);
7. **Amorfii**: nonemoționali (nE), nonactivi (nA) și primari (P)=(nEnAP);
8. **Apaticii**: nonemoționali (nE), nonactivi (nA) și secundari (S)=(nEnAS).

În vederea evidențierii unor trăsături de caracter care pot fi atașate fiecăreia din cele opt categorii temperamentale, Heymans

efectuează pentru cele 90 trăsături corespondente itemurilor chestionarului şi calculează trăsăturile ce le pot fi atribuite.

J.Nuttin (după care am expus teoria lui Heymans-Wiersma) dă următorul exemplu pentru întrebările 5 şi 19 ale chestionarului folosit de autor:

5. a) Înclinaţi a amâna unele acţiuni, ca de exemplu o scrisoare, de a regla o afacere etc. sau:

b) Obişnuit a se achita de o obligaţie fără întârziere.

19. a) *Foarte inconstant în simpatii (se entuziasmează la început* pentru ca pe unii în fine să-i denigreze), sau:

b) Constanţi în sentimente.

Din tabelul de mai jos se observă combinaţia între un tip de trăsături fundamentale şi o altă trăsătură, "Dacă aceasta din urmă este superioară sau inferioară procentajului mediu pentru o grupă luată în ansamblu sau calculând ulterior inclusiv gradul de probabilitate cu care acestă corelaţie poate fi admisă ca fiind semnificativă".

	AMORFI	APATICI	NERVOŞI	SENTIMENTALI	SANGUINI	FLEGMATICI	COLERICI	PASIONALI	TOTAL
Nr. subiecţi Întrebări	**98**	**94**	**174**	**113**	**95**	**439**	**257**	**597**	**2323**
	%	%	%	%	%	%	%	%	%
5 a) (Amână)	89	73	81	79	15	13	14	10	28
(nu amână)	4	11	7	8	81	81	73	81	57
19 a) (f. inconstant)	33	4	57	13	36	3	51	8	19
(constant)	46	87	29	77	55	91	38	84	65

Redăm mai sus după J.Nuttin tabelul ce cuprinde în paranteze procentajul subiectelor ce prezintă trăsătura cercetată, urmat de un al doilea procentaj mediu a aceleiaşi trăsături în raport cu populaţia generală examinată (peste 2500 subiecţi):

"**Nervoşii** obţin maximum de atribuţiuni pentru trăsăturile ca: **impulsivi** (78-44), **violenţi** (76-46), **susceptibili** (68-52), **cheltuitori** (59-45), **vanitoşi** (54-27), **acţiuni adesea în contradicţie cu principiile enunţate** (44-19); în timp ce **flegmaticii** obţin minimum pentru aceste trăsături. Cu titlul de exemplu: Flegmaticii nu sunt **cheltuitori** decât în 30% din cazuri, **vanitoşi** (9), activează în contradicţie cu principiile (5).

1. **Nervoşii (EnAP)** îşi exprimă viu sentimentele impulsivi şi violenţi, prezintă o mare instabilitate a sentimentelor, prezintă o importantă oscilaţie dispoziţională, edulcorează realitatea până ajunge la ficţiune şi alteori la minciună sau mitomanie, sunt înclinaţi spre gândire magică, inconstanţi în activitate ca şi în sentimente şi având ca dominantă intrapsihică realizarea divertismentului, se lasă cu uşurinţă indus, sedus, acaparat şi consolat fie din dominare, fie prin şantaj.
2. Invers se realizează pentru alţii trăsăturile: **flegmaticii** obţin maximum, între altele pentru trăsăturile următoare: complet, lipsit uneori de încredere (85-57), contra unui minimum pentru nervoşi (33); **preferă să vorbească mai mult de lucruri decât de persoane** (67-43), cu 28% pentru nervoşi; **punctualitate** (85-57) cu 31% pentru nervoşi ; **obiectiv** (52-25) cu 7% pentru nervoşi."

Se poate spune că **flegmaticii (nEAS)** sunt echilibraţi, desfăşoară o activitate metodică şi tenace atât cât îi este necesară realizării a ceea ce le este în mod absolut necesar şi de aici grija lor de a se limita la ceea ce-i interesează în mod personal, fără a fi totuşi egoişti ci mai curând asigurându-şi dintr-un instinct de conservare bine temperat ceea ce-i motivează pentru realizarea sa fără a intra în stări conflictuale interpersonale. Având o structură echilibrată, obişnuit flegmaticii sunt corecţi, egali cu ei înşişi şi cu alţii în relaţii interpersonale, ponderaţi şi inflexibili, şi de aici ei merg până la realizarea activităţilor şi conduitelor după un anumit stereotip

cvasiautomatizat, de unde şi faţada de pedanterie. Sunt de asemenea greu de tulburat emoţional, constanţi în opiniile şi atitudinile formulate sau adoptate şi de aici încrederea care li se poate acorda. Au simţul umorului, sunt greu lezaţi de unde observaţii chiar nejustificate care li se pot acorda au un optimism ponderat, calm, respectuos şi temperat. În acelaşi timp, flegmaticii au un grad de introversiune nervos destul de marcat, ceea ce face să abordeze realitatea cu detaşare, cu sânge rece, fără entuziasme zgomotoase şi inutile, reflecând cu răbdare şi de aici tendinţa lor spre deplasări sau sisteme abstracte în care însă nu alunecă, ci dimpotrivă se păstrează legaţi prin sensibilitate de realitate.

Nervoşii obţin încă procentaje relativ foarte ridicate pentru nevoia de **divertisment** (68-39); fac frecvent complimente (19-50)."

"Cât despre **colerici** ei obţin printre altele maxime pentru: **nobili şi afaceri** (77-41); **doritori de schimbare** (72-43). Nervoşii au aproape procentaje de altfel echivalente pentru aceste trăsături (71) în cele două cazuri. Colericii sunt cei mai **ambiţioşi de onoruri** (53-33), minimele pentru această trăsătură se găseşte la apatici (24) şi la flegmatici (25). Colericii sunt de asemeni cei mai autoritari (37-22). Două exemple pentru **pasionali:**ei obţin maximum pentru simţul **cunoaşterii şi ordinei** (82-69), ca şi pentru punctualitate (81-66)".

3. **Colericii (ENP)** prezintă o stare tensională crescută ca şi o mare mobilitate a sferei emoţionale, de unde şi tonalitatea crescută vehemenţa cu care-şi descarcă sau îşi exprimă sentimentele, uneori cu o particulară iritabilitate. Aceleaşi particularităţi îşi pun amprenta asupra acţiunilor şi activităţilor pe care le realizează cu tendinţa la care se observă ca dominând caracterul voluntar, plin de energie şi respectiv vitalitate şi exuberanţă. Colericul, prin caracteristicile de mai sus se aproprie în mare măsură de extroversiune, nevoia până la activitate de comunicare interpersonală., având în genere ca dominantă comportamentală şi ideo-afectivă, acţiunea.
4. **Sanguinicii** se disting ca **practici şi descurcăreţi** (81-64), în timp ce nervoşii nu obţin decât un procentaj de 42 pentru această trăsătură. Sanguinicii sunt între altele **buni observatori** (63-54).

Maximul pentru acestă ultimă trăsătură se găseşte la flegmatici (66) şi minima la nervoşi (39)".

Sanguinicii (nEAP) - Sunt dotaţi cu o vitalitate de multe ori excepţională, echilibraţi, au o reactivitate emoţională stabilă, ceea ce le conferă, cel puţin o aparentă indiferenţă, cu angajări afective reţinute, pe care le exprimă cu dificultate şi prudenţă, şi ştiu în general să-şi stăpânească tendinţele afective intense, care în mod obişnuit nu reuşesc să-i tulbure. Fiind îndeosebi orientaţi spre bine, se manifestă ca extravertiţi, de unde şi capacitatea lor de a efectua analize şi sinteze ce pornesc de la realitatea existenţială, ceea ce le conferă un spirit practic remarcabil, abilitate, supleţe în comutarea acţiunilor, capacităţile de conducători şi buni observatori în corelaţie cu o supleţe spirituală evidentă. Spirite independente şi voluntare nu acordă obişnuinţelor, uzanţelor, obiceiurilor perea multă atenţie şi de aici un anume nonconformism pe care-l afirmă cu inteligenţă îndeosebi dacă sunt destul de bine dotaţi ideo-afectiv.

5. Cât despre **sentimentali** ei obţin preocentaje relativ crescute pentru: **indecizie şi ezitare** (53-36); **frica şi timiditatea** (47-34); **uşor descurajaţi** (32-31); **melancolici şi sumbri** (10-5); **neîncrezători în sine** (51-32) etc. Ei obţin un minimum pentru **dorinţe de schimbare**[113].

Sentimentalii (nEAP) - Sunt îndeosebi dominaţi afectiv cu orientare spre interior (introvertiţi), cu tendinţre spre analiza propriei lor activităţi intrapsihice, reacţionând îndelung la rezonanţele lumii externe. Evenimentele exterioare îl pot lăsa indiferent sau aparent indiferenţi. În mod obişnuit sentimentalii sunt nedecişi, ezitanţi, timizi sau/şi chiar fricoşi, devin uşor vulnerabili şi tot atât de uşor cedează în faţa greutăţilor devenind descurajaţi şi de aici şi vulnerabilitatea lor particulară, iar atunci când se descurajează au o viaţă interioară sumbră, depresivă, melancolică, fapt care-i orientează spre refugiul în trecut pe care-l analizează repetitiv într-o tentativă de compensare care nu-şi găseşte uşor finalizarea. Vulnerabili şi scrupuloşi, preferă

[113] J.Nuttin, op.cit, pag. 108-109.

singurătatea cu analiza propriului eu în care scormonesc greşelile trecutului şi de aici tendinţa lor spre autodevalorizare, autodepreciere sau chiar autoacuzare. Această scădere a tonusului vital duce pe sentimentali la **depresie ca stare afectivă dominantă,** iar în condiţii negative de viaţă se pot decompensa melancolic, devenind resemnaţi, timizi, neîncrezători în oameni, rezervaţi, închişi în sine.

6. **Apaticii (nEnAS)** fiind nonemoţionali reacţionează cu indiferenţă la mediul ambiant şi de aici incapacitatea lor de a stabili relaţii trainice de prietenie, nu realizează şi nu se angajează uşor în activităţi noi, conformându-se sau fiind robii obiceiurilor, tradiţiilor, conservatorismului. Sunt în genere închişi în sine, comunică cu dificultate, îşi iubesc propria lor lume interioară, dovedindu-se inerţi în raport cu mediul exterior, se adaptează doar circumstanţelor, caută dominant liniştea, confortul minim, singurătatea, comunică cu dificultate, îşi exprimă rar sentimentele şi râd şi mai rar, se enervează cu mare greutate şi deşi nu le place comunicarea interpersonală, totuşi, sunt oneşti şi onorabili, dar lipsiţi aproape în întregime de reacţii pe care să-şi pună amprenta, vreo notă personală ceea ce le conferă aspectul de indiferenţă, lipsă de iniţiativă, având ca dominantă de conduită, **liniştea** atât intrapsihică, cât şi în relaţiile interumane.
7. **Amorfii (nEnAP)** - Emoţional sunt indiferenţi, calmi, greu de scos din firea lor liniştită, comunică cu destulă dificultate, pot fi uneori tenaci din ambiţie sau încăpăţânare, au capacitate reflexivă la rece, se mobilizează cu greutate pentru a realiza ceva fiind înclinaţi spre lenevie, nu se pot ţine de cuvânt şi nu sunt în genere punctuali, sunt lipsiţi de energie şi de aici şi indiferenţa lor deşi dominantă pentru acest tip temperamental este îndeosebi **plăcerea**.
8. **Pasionalii (EAS)** sunt temperamente a căror viaţă afectivă, acţională şi capacitate de reprezentare sau de impresionabilitate se află întotdeauna în stare de a intra în tensiune de lucru, uneori depăşind nivelul optimal. Din aceste particularităţi rezultă că în primul rând pasionalii sunt ambiţioşi, cu tendinţa la dominare nu numai asupra altora dar şi asupra lor înşişi, uzând din plin de autoritate iar alteori

cu violență în raport cu valoarea și semnificația stimulilor din mediu, răspund cu forță viguroasă obstacolelor, sunt suficient de stăpâniți și exercită asupra lor un control riguros, rezervați afectiv cu alte persoane, fiind capabili să se izoleze într-o carapace de tip escetic.

În ce privește latura acțională pasionații fiind dotați genetic cu o mare energie, probează o putere de muncă în genere supraoptimală și de aici rigurozitatea ritmului și eficiența în sensul randamentului, condiții care duc spre realizarea obiectivelor pe care le fixează și le urmăresc cu severitate față de sine ca și față de alții. În cazul că apar obstacole pe care nu le pot depăși sau apar piedici din partea unor alte persoane atunci reacțiile sale pot fi violente. Ceea ce distinge deasemenea pe pasionați este că nu sunt înclinați să amâne o acțiune și în genere se angajează aproape spontan după o deliberare corespunzătoare, sunt rar inconstanți, cel mai adesea foarte constanți în acțiune ca și în sentimente fiind afectuoși cu cei apropiați și în simpatiile lor. **Dominantă** pentru pasionați este **emoționalitatea** dar **îndeosebi realizarea scopurilor propuse.**

Pe baza acestor calcule și corelații Heymans, oferă deseori forme detaliate a unor personalități istorice pe care le încadrează în unul din tipurile menționate:

1. **Nervoși:** Byron, Dostoievski, Musset, Poe, etc.
2. **Sentimentali:** Charlotte Brontë, Mainne de Biran, Malebranche, Kierkegaard etc.
3. **Flegmatici:** Buffon, Franklin, Hume, Locke, etc.
4. **Sanguinici:** Francis Bacon, Lessing, Montesquieu, Mme de Sevigné, etc.
5. **Colerici:** Danton, Dickens, Goethe, George Sand, Mirabeau, Walter Scott, etc.
6. **Pasionali:** Flaubert, Luther, Marat, Michelangelo, Napoleon, Pascal, Swith etc.

După modelul lui Heymans, în Franța, René de Senne și îndeosebi Gaston Bérger au aplicat clasificarea efectuată mai sus, reușind să elaboreze un instrument comod și necesar atât pentru chimiști cât și pentru psihogi.

VI. CARL GUSTAV JUNG - TIPOLOGIA ŞI STRUCTURILE PSIHICE[114]

Orientarea psihanalitică a şcolii de psihiatrie condusă de profesorul Bleuler, care în lucrarea sa asupra schizofreniei acorda mult credit psihanalizei ca metodă investigatoare, avea să prezinte un eveniment important în evoluţia ulterioară a mişcării psihanalitice, care, la începutul secolului, găsea un timid ecou în lumea medicală.

Cel care atrage atenţia colaboratorilor săi din Burghölzli asupra teoriei freudiene este Dr.C.G.Jung, pe atunci tânăr asistent al profesorului Bleuler. Jung încă din 1902, într-o lucrare despre fenomenele oculte, făcea o serie de referiri asupra interpretării viselor, iar în 1904, preocupat fiind de problema asociaţiilor de idei (preconizată de Wundt - întemeietorul psihologiei experimentale) fundamenta, împreună cu Riklin, o metodă terapeutică ce va fi aplicată, mai târziu, în domeniul psihanalizei sub numele de "metoda asociaţiilor verbale".

Aflând deci în vederile fondatorului psihanalizei o confirmare a propriilor căutări, Jung stabileşte o strânsă colaborare ştiinţifică cu Freud începând din anul 1907. Cum Jung se arăta a fi un ardent apărător al "psihanalizei ortodoxe", Freud nu va întârzia să investească în el mari speranţe şi să-l declare, aproape oficial, "moştenitorul" mult visat.

Jung însă, pe baza unor cercetări efectuate pe cont propriu în domeniul inconştientului, va dezvolta o psihologie personală care-l va situa pe o poziţie opusă "ortodoxismului" freudian, astfel că va rămâne cunoscut în istoria psihanalizei ca unul dintre cei mai de seamă "dizidenţi", alături de A. Adler, O. Rank, şi W. Stekel.

Neînţelegerile dintre cei doi debutează devreme, încă din anul 1909, când Freud este însoţit de Jung într-o călătorie în Statele Unite

[114] În colaborare cu Dr. Carmen Crîng, 1982.

când, doctorul Stanley Hall, președinte al Universității din Worcester (Massachusetts) îl invită pe Freud să țină câteve conferințe despre psihanaliză, cu ocazia împlinirii a 20 de ani de la fondarea instituției.

În cursul acestei călătorii ei își analizează reciproc visele și Jung are ocazia să constate, cum va declara mai târziu, că Freud "plasa autoritatea personală deasupra adevărului"[115].

Pe de altă parte Freud, referindu-se la alegerea lui Jung ca șef al mișcării psihanalitice cu centrul la Zurich, mărturisește:

"Nu puteam să prevăd astfel că, în pofida a tot ceea ce pleda în favoarea sa, alegerea mea se arătase nefericită și se îndreptase spre persoană care, incapabilă de a suporta autoritatea altuia, era încă și mai incapabilă de a se impune ca însăși ca o autoritate și a cărei energie se epuiza imediat, lipsit de scrupule, în interesele sale personale"

Se pare deci că divergențele dintre cei doi cercetători nu s-au datorat numai diferențelor de opinii pe plan teoretic.

Oficial ruptura se produce în anul 1913, cu ocazia celui de-al patrulea Congres de Psihanaliză susținut la München (de amintit că ideea congreselor aparține lui Jung) dar este anunțată de lucrări ca "**Pentru o critică a psihanalizei**"(1910), "**Metamorfoze și simboluri ale libidoului**" (1912) în care supunând tezele freudiene unei critici originale, Jung schițează bazele a ceea ce va deveni mai târziu *psihologia analitică* (sau *psihologia complexă*).

Prima contribuție importantă pe care Jung o aduce psihanalizei constă din teoria complexelor, la a cărei elaborare ajunge pe baza experiențelor de asociație. Complexul este descris ca un conținut de tonalități afective care poate fi provizoriu conștiente pentru ca apoi să plonjeze în inconștient, de unde continuă să-și exercite influența. Complexele sunt *suflete parcelare*[116], cu mod de acțiune autonom, a căror etiologie este adesea un șoc emoțional, un traumatism, ce determină separarea unui compartiment al psihicului.

---

[115] Mueller în: **L'irrationalisme contemporaine**, Editura Payot, Paris, 1970

[116] C.G.Jung - **L'homme á la déconverte de son âme,** Editura Payot, Paris - Geneve, 1962

Spre deosebire de Freud, pentru care complexele afective inconştient sunt grupate de tendinţe refulate (aproape numai de natură sexuală) care, cerând satisfacţie, au întotdeauna o semnificaţie negativă, pentru Jung complexele pot fi de orice natură şi nu neapărat dăunătoare, ele putând reprezenta chiar puncte de plecare ale unor adevărate performanţe umane.

Oricum, atât în psihanaliza lui Freud, cât şi în psihologia complexă a lui Jung, descoperirea complexelor face dovada activităţii inconştiente.

În acestă privinţă Jung aduce din nou o completare: el descrie, pe lângă ***inconştientul personal*** (descoperit de Freud), reprezentat de instinctele primare şi resturile mnezice individuale, un ***inconştient colectiv*** , sediu al experienţelor predecesorilor, elemente comune tuturor oamenilor - arhetipurile. **Arhetipul** este deci un element psihic impersonal, moştenit sub forma unei posibilităţi (predispoziţii) de figuraţie, a cărui existenţă se face simţită în mituri, vise, artă, ca şi cu ocazia transferului afectiv din cursul tratamentului psihanalitic. Astfel, dacă la nevrozaţii tineri transferul este rezultatul proiecţiei unor imagini infantile, aparţinând inconştientului personal, asupra medicului (care devine mamă, tată etc.), cei adulţi proiectează imagini ancestrale (medicul este astfel divinizat, demonizat).

Analiza viselor are darul de a aduce la lumină, iniţial, elementele personale, dar acesta nu înseamnă decât o introducere la explorarea adâncurilor pentru că, în cursul tratamentului, visele pot suferi modificări sub acţiunea materialului ancestral care devine astfel accesibil terapiei.

Se disting din acest punct de vedere, vise "mici", care exprimă conflictele subiectului însuşi, şi vise "mari", care emană arhetipuri şi a căror apariţie constituie o mărturie a profunzimii vieţii psihice.

A căuta în vis numai cauzele generatoare, este după Jung, o greşeală întrucât visele au şi o semnificaţie teologică; ele ascund combinaţii de viitor care, neavând suficientă claritate pentru a le permite

accesul în conştient, rămân inconştiente[117]. Sarcina terapeutului este tocmai descoperirea acestor tendinţe de viitor, odată cu care tratamentul poate fi considerat încheiat.

Referindu-se la teoriile lui Freud şi Adler, Jung sesizează că, deşi pornesc de la un fond experimental identic, ei dezvoltă concepţii opuse, fiecare exprimând un aspect unilateral al realităţii psihice, fapt ce trebuie explicat în funcţie de tipul lor caracterologic.

Ambii văd subiectul în raport cu obiectul, dar în mod cu totul diferit[118]. Astfel Freud, datorită înclinaţiei sale cu precădere spre exterior, acordă o importanţă deosebită obiectului care poate fi favorabil sau nu dorinţelor subiectului. În schimb Adler, mai repliat asupra lui însuşi, pune accentul pe subiect, pe individul preocupat de propria persoană şi care, dominat de "voinţa de putere", caută supremaţia faţă de orice obiect. Acestă divergenţă nu poate fi atribuită deci unei diferenţe temperamentale.

În lucrarea sa "**Tipuri psihologice**", apărută în anul 1920, Jung fundamentează o tipologie care-i permite *dezabsolutizarea*[119] celor două doctrine rivale, arătând că autorii aparţin unor tipuri psihologice diferite: Adler - tipului introvertit, iar Freud - celui extravertit. Preocupat întotdeauna de respectarea complexităţii umane, Jung admite că psihismul este o realitate mult mai vastă decât au considerat fiecare din cei doi psihanalişti şi că teoriile lor mai curând se completează decât se contrazic.

În nevroză găsim ambele aspecte: şi atunci, spune Jung, rămâne ca metoda terapeutică preconizată de Freud să fie aplicată nevrozaţilor extravertiţi, iar metoda lui Adler celor introvertiţi.

În acest fel putem admite că ceea ce şi-a propus Jung, adică o sinteză a celor două teorii, a şi realizat.

Se pare că cea mai mare *erezie* comisă de Jung constă în *desexualizarea* libidoului; acesta nu mai este conceput ca o multitudine

---

[117] C.G.Jung - **La théorie psychanalitique,** Geneve, 1913.

[118] C.G. Jung, **L'inconsiquent dans la vie psychique normale et anormale,** Editura Payot, 1928.

[119] Mueller F.L., **op. cit.**

de componente sexuale, ci ca o "unitate dinamică în care componentele rămân simple posibilităţii de activare"; "desemnez energia psihică - precizează Jung - în toată generalitatea prin termenul de **libido**" care în interiorul psihicului care e un sistem închis apar sub un potenţial energetic egal cu sine însuşi. Iar nevroza ar fi, de fapt, o supraîncărcare sau cădere de libidou, când individul respectiv nu reuşeşte să-i folosească energia adecvat în adaptarea sa optimală la mediu.

Trauma psihicului nu intervine în etiologia nevrozelor decât ca o circumstanţă care-i favorizează prin metamorfozele energiei psihice, apariţia. Adevărata cauză rezidă într-o sensibilitate înnăscută ce determină o anumită atitudine faţă de evenimentele copilăriei şi care influenţează aparent heterogen prin lanţuri heteroclite dezvoltarea psihică. Cum altfel s-ar putea explica, fără metamorfozele libidoului, faptul că există indivizi care parcurg aceleaşi evenimente *traumatice*, care posedă aceleaşi complexe şi totuşi numai unii dintre ei fac nevroză fără a lua în considerare dinamica dominantelor pe care le formează în interiorul personalităţii, distribuirea abnormă a energiei psihice.

De la problema tipurilor puse de conflictul dintre Freud şi Adler, Jung ajunge la "principiul contrariilor, inerent naturii umane", fără acest principiu nu se poate construi un suflet echilibrat, un sistem cu reglare autonomă şi contradictorie. Cele două atitudini complementare, introvertită şi extravertită, există în fiecare individ numai că cea care cunoaşte o mai mare dezvoltare şi care se constituie ca o dominanţă psihologică determină orientarea şi adaptarea la mediu. Ele reprezintă două mişcări contrare care trebuie să constituie un ritm de viaţă: pentru a ajunge aici este necesară o "conştiinţă superioară", la nivelul căreia să se realizeze armonizarea dintre valori şi non-valori: a trăi "da" -ul conştient şi a suporta "nu"-ul tot conştient". Dar aceasta constituie o problemă de maturitate. De aici clasificarea dihotomică pe care Jung o dă nevrozelor: ale tinereţii şi ale maturităţii.

Tânărul, individ în plină dezvoltare, cu perspectiva viitorului în faţă, face nevroză ca urmare a conflictului dintre dispoziţia lui infantilă (datorată dependenţelor, reale sau imaginare, de părinţi) şi cerinţele realităţii; în acest caz, aplicarea terapiilor reducţioniste ale lui Freud şi

Adler (în funcție, bineînțeles, de tipul psihologic) are rezultate bune, energia eliberată putând fi ușor canalizată spre un scop util.

La adult însă, la care cea mai mare parte a vieții s-a consumat, la care chiar dacă au existat iluzii infantile, acestea nu au constituit o piedică în realizarea unei cariere, căsătorii, etc., conflictul trebuie găsit în sinea lui, în interiorul psihicului său. În acest caz se pune problema inconștientului colectiv și a legii contrariilor.

Conștientizarea cauzelor nevrozei nu este suficientă pentru vindecare; terapia lui Jung urmărește găsirea unui nou sens în viață, descoperirea aspirațiilor spirituale, consolidarea "**conștiinței superioare** a individului".

A. STRUCTURA PSIHICULUI

Sufletul, în concepția lui Jung, este un vast domeniu de fenomene psihice în parte conștiente, dar în cea mai mare parte inconștiente. Se disting trei straturi ale psihicului: **conștientul**, **inconștientul personal** și **inconștientul colectiv**.

"A fi conștient înseamnă a percepe și recunoaște lumea exterioară ca și pe tine însuți în relațiile tale cu această lume exterioară"[120].

Condiția esențială a oricărei conștiințe o reprezintă existența Eu-lui, acel *sine însuși*, centru al conștiinței, conglomerat complex condensat de ceea ce este dat și de senzații, care permite individului să se recunoască în ambianța sa pe care o percepe, o corelează cu amintirile, cu stările afective, etc.

În ideea de a lua cunoștință de tine însuți egoismul este deci, până la un punct, o necesitate.

Conștiința este un organ de percepție și orientare în lumea ambiantă, precum și în spațiul interior. Pentru orientarea în spațiul

[120] Jung, C.G. - **L'homme à la decouverte de son âme**, Editura Payot, Paris-Genève, 1962

exterior sunt folosite patru funcții fundamentale: *senzația, gândirea, intuiția și sentimentul.*

1) **Senzația** reprezintă suma datelor exterioare, a însușirilor obiectelor și fenomenelor lumii reale, comunicate individului prin activitatea simțurilor. Odată ce prin senzație - funcție irațională - prezența unui obiect a fost constatată, se impune diferențierea, prinderea specificității, semnificației acelui obiect, ceea ce se realizează printr-o funcție rațională care este gândirea.

2) **Intuiția** reprezintă descoperirea bruscă a unei idei, impresii, despre care nu se poate preciza unde și cum ia naștere; este o funcție irațională, "o percepție via inconștient", o funcție misterioasă naturală și necesară întrucât poate servi drept bază unor acțiuni (motivate subliminar nivelului rațional de cunoaștere și înțelegere). Ea involuează pe măsura dezvoltării logicii și civilizației mediului ambiant.

   Intuiția poate fi.

   - *subiectivă* - perceperea propriilor stări psihologice inconștiente,
   - *obiectivă* - cunoașterea obiectelor externe plecând de la percepții subliminare,
   - *abstractă* - surprinderea inconștientă a unei legături abstracte, și
   - *concretă* - când soluția apare prin ciocnirea întâmplătoare a unor elemente perceptive cu o direcție de gândire[121].

3) **Sentimentul** - indică valoarea obiectelor, legătura afectivă ce ia naștere între obiect și Eul individului. Este o funcție rațională întrucât generează judecăți, dar logica sa nu trebuie confundată cu cea a gândirii; judecățile sentimentului au valoare numai "acolo unde sentimentul trebuie și poate să-și dea curs liber".

---

[121] P.Popescu-Neveanu - **Dictionar de psihologie**, Editura Albatros, București, 1978

4) **Gîndirea** este intelectuală, prin ea înțelege omul lumea şi pe sine.

Rezumînd se poate afirma că :

- Sentimentul : este axiologic, este evaluarea obiectelor în raport cu individul. Din acestă funcție decurg experiențele de plăcere, durere, teamă, furie, bucurie, tristețe, dragostea.
- Senzorul : este funcția perceptivă, oferă fapte concrete, reprezentări despre lume.
- Intuiția : este o formă de percepție pe calea proceselor inconştiente. Prin intuiție omul depăşeşte faptele şi ideile şi construieşte modele ale realității. Prin intuiție omul ajunge la esența realității.

Gîndirea şi sentimentul sînt funcții raționale, ele folosesc rațiune, judecata, abstractizarea şi generalizarea. Senzorial şi intuiția sînt funcții iraționale, căci se bazează pe perceperea concretului, particularului şi accidentului.

De obicei, la fiecare individ, una din funcții este mai diferențiată şi joacă rolul principal: este funcția superioară, căreia i se subordonează, ca auxiliare, celelalte trei. Funcția cea mai putin diferențiată este funcția inferioară, reprimată si inconştientă; ea se exprimă prin visuri si fantezii.

Cele patru funcții sint plasate echidistant, pe circumferința unui cerc, al cărui centru reprezintă sinteza celor patru funcții. O astfel de sinteză, în care cele patru funcții sînt egale, poate fi realizată doar atunci cînd eul se actualizează pe deplin. Sinteza reprezintă un ideal, spre care năzuieşte personalitatea.

Jung considera ca orice decizie corectă se bazează pe luarea în considerație a factorilor inconştienți şi inconştiente. Sursa neadaptării si dereglărilor nervoase este dezvoltarea unilaterală a personalității. Aspectele neglijate creează tulburări şi o conduită irațională.

Aceste patru funcţii - senzaţia, intuiţia, gândirea, sentimentul - sunt încărcate cu energie specifică şi deci au activitate specifică. Conştiinţa le foloseşte în orientarea sa la mediu, dar ele nu reprezintă apanajul numai al conştiinţei pentru că, pe baza acelei energii specifice, pot acţiona inconştient (aşa, de exemplu, în timpul somnului un zgomot poate fi asociat contextului unui vis prin activitatea inconştientă a senzaţiei).

Ideal ar fi ca aceste patru funcţii primordiale să se exercite în egală proporţie, dar la majoritatea persoanelor una din ele se dezvoltă mai mult, se diferenţiază de celelalte trei, care rămân să acţioneze la un nivel inferior, şi conferă psihicului o anumită particularitate - de aici în raport de dominare uneia sau altei funcţii şi posibilitatea unei tipologii psihologice.

În jurul Eului, centrul conştiinţei dotat cu voinţă - "cucerire tardivă a umanităţii" - prin care energia specifică funcţiilor poate fi modelată, cele patru funcţii psihice primordiale care conferă personalităţii: idei, emoţii, sentimente, etc., experienţa psihologică şi adaptarea psihică, sistemul său de adaptare autoreglatorie anticipativă se poate reprezenta schematic ca în figura de mai jos.

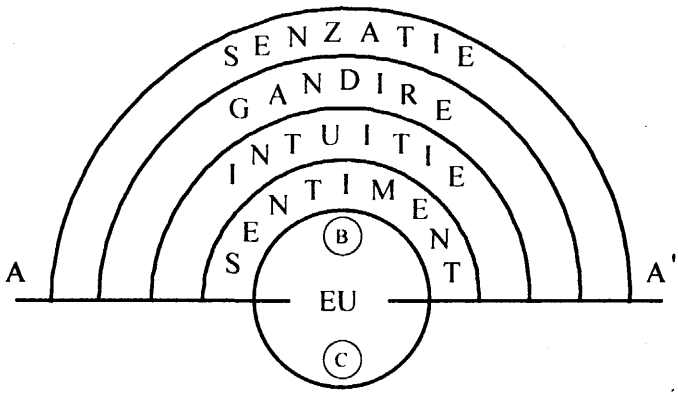

Fig.1 (după Jung[122])

[122]Jung, C.G. - **op. cit.**

Menţionăm că ordinea de figurare şi respectiv de dominare variază de la individ la individ; la suprafaţă se poate afla şi manifesta evident oricare din cele patru funcţii, după cum respectiv este vorba de un **tip senzorial**, **gânditor**, **intuitiv** sau **sentimental**.

Aceste patru funcţii se află într-o anumită imcompatibilitate de unde şi dispoziţia lor opusă, luate două câte două după cum se vede în reprezentarea grafică aşa cum a fost concepută de Jung:

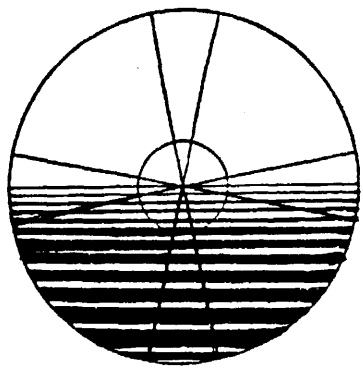

Fig.2 (după Jung[123])

Gândirea logică dominantă nu exclude sentimentul dar îl ţine în plan secund după cum la rândul său sentimentul dominant stabileşte valoarea obiectelor în afara intervenţiei dominante a gândirii. La fel se exclud senzaţia şi intuiţia: un **tip senzorial** vede obiectul aşa cum este în timp ce **un intuitiv** este interesat sau mai mult de atmosferă şi mai puţin de obiectul ca atare.

Linia AA' (fig. 3) reprezintă pragul conştiinţei şi separă Eul în două părţi: una conştientă, cunoscută individului - B, şi una inconştientă, necunoscută - C, sediul potenţialităţilor anticipative viitoare ale Eului. Aceasta face să "ştim ce a fost dar nu ştim ce vom fi".

---

[123] Jung, C.G. - **op. cit.**

Spațiul interior, domeniul obscur al psihicului, cuprinde acele evenimente psihice care se petrec realmente în viața interioară și dintre care se pot discerne: memoria, contribuțiile subiective ale funcțiilor, afectele și irupțiile inconștientului.

Memoria este capacitaea de reproducție a materialului acumulat, format din elemente dispărute din conștiință, fie pentru că și-au pierdut actualitatea, fie pentru că au fost refulate. Dacă în mod excepțional, într-o stare de supremă tensiune, totalitatea amintirilor poate fi reprezentată în câteva fracțiuni de secundă, în mod obișnuit îngustimea conștiinței nu permite mai multe reprezentări simultane, plecând de la mai multe amintiri simultane.

Memoria este prima funcție a vieții interioare ce se poate distinge cu claritate în relațiile care există între conștient și conținuturile pe care nu le mai prezintă.

Contribuțiile subiective sunt acele elemente vagi, subiective, care formează o bună parte a relațiilor cu lumea interioară și care ies la iveală sub formă de prejudecăți, însoțind gândirea, sentimentul, intuiția sau senzația de fiecare dată când acestea se exercită ca funcții conștiente.

Afectele sunt descărcări explozive de energie, reacții involuntare și spontane, cu caracter autonom, care alterează conștiința făcând uneori ca individul să se manifeste cu totul diferit de modul său obișnuit de exprimare.

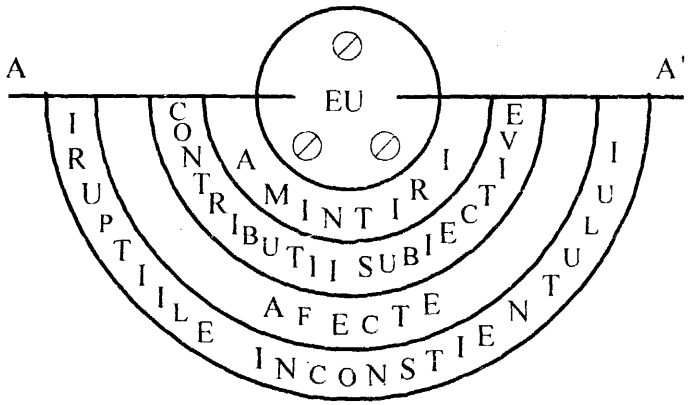

Fig.5 (după Jung)

Contribuțiile subiective se diferențiază de afecte prin aceea că nu posedă autonomie și deci pot fi modelate după bunul plac al conștiinței.

Irupțiile inconștientului sunt reprezentate de impresii subite, opinii, iluzii sau chiar halucinații care se alipesc conștiinței cu sau fără răsunet afectiv.

Eul conștient, datorită voinței cu care este dotat, poate dispune de funcțiile primordiale, dar voința nu mai are eficacitate în straturile profunde ale psihicului, dincolo de amintire.

Dificultățile ce apar în relațiile dintre oameni se datoresc, după opinia lui Jung, dezvoltării cu precădere a unei singure funcții, care devine dominantă și care nu este aceeași, în același timp, la toți indivizii; altfel va reacționa în fața realității un intuitiv, un intelectual, un senzorial sau un sentimental, de unde și posibilitatea neînțelegerilor ce pot apare în comunicarea interindividuală umană.

Spațiul interior al psihicului nu trebuie confundat cu inconștientul; individul este conștient de amintirile dezagreabile care-l asaltează, de furie sau de prejudecăți. Adevăratul inconștient începe dincolo de spațiul interior, începe cu **inconștientul personal** care:

"conține amintiri pierdute, idei durereoase care sunt reprimate (adică uitate anume), percepții subliminare, prin care înțelegem percepții senzoriale care nu au fost destul de puternice pentru a atinge conștientul, și în cele din urmă conținuturi care nu sunt încă coapte pentru conștient"[124],

și sfârșește cu **inconștientul colectiv**, ansamblul tuturor **arhetipurilor,** posibilități reprezentative generale umane, "fundamentul propriu-zis al psihicului individual"[125].

Atât conștientul personal cât și cel colectiv generează un număr mare de complexe a căror existență se face simțită în cursul experienței asociațiilor care a permis, astfel, orientarea în domeniul inconștientului.

În cadrul experienței, pacientul este rugat să răspundă la anumite **cuvinte inductoare**, cât mai repede posibil, dintr-un singur cuvânt, primul care-i apare în minte (**cuvântul indus**). Complexul este trădat astfel prin apariția unor reacții perturbate, numite **indici de complexe**, de genul:

- răspuns prin mai multe cuvinte;
- reacții împotriva instrucțiunilor;
- greșeli în reproducere;
- schimbare în expresia facială;
- tusea și bâlbâiala;
- râsul;
- repetarea cuvintelor inductoare;
- răspunsul într-o limbă străină;
- lipsa răspunsului[126].

Cuvântul inductor are o anumită rezonanță în sfera emoțională a subiectului, declanșând un automatism care captează atenția individului și-l împiedică să reacționeze normal.

---

[124] Dinger June - **Boundariens of the soul**, Anchor Books, New-York, 1973
[125] Jung.C.G. - **Essais de psychologie analitique**, Paris, 1931
[126] Singer June - **op.cit.**

Aceasta se întâmplă când există un complex dominant care face ca noile date care se ivesc să fie asimilate şi înţelese în sensul acestuia, adică individul trăieşte momentul în funcţie de complexul său.

Complexele sunt deci entităţi psihice care se bucură de o autonomie marcată ce le permite deplasarea în voie, scăpând influenţei voinţei. Complexul se ridică la nivelul conştiinţei care-i cedează intensitatea caracteristică stării de veghe.

Iată (fig.6) cum s-ar putea reprezenta schematic această schimbare de poziţii.

AA' reprezintă nivelul conştiinţei în stare de veghe; când un complex puternic începe să acţioneze, el se apropie de acest nivel după curbe BB' şi în acelaşi timp are loc o "coborâre a nivelului mintal", o diminuare a conştiinţei, după curba AP. Aceasta ar fi în termenii lui P.Janet scăderea tensiunii psihologice.

Această reducere de nivel mintal se produce frecvent în viaţa curentă fără ca persoanele din anturaj, sau subiectul însuşi, să sesizeze obiectul cauzator. Ceea ce se constată, este numai modificarea comportamentală datorată acestei reduceri sau scăderi de nivel.

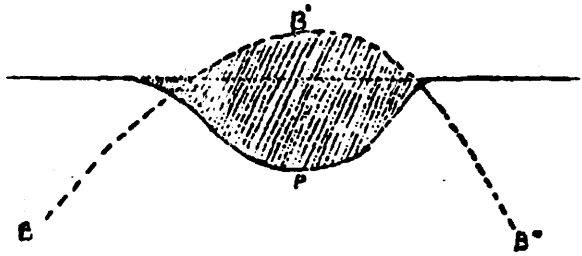

Fig. 6 (după Jung)

Un efort de voinţă poate reprima un complex dar nu ajunge să-l anihileze astfel încât el va profita de prima ocazie favorabilă pentru a apare dominant sau nu în sfera conştiinţei.

Se poate spune deci că unitatea conştiinţei nu este decât o iluzie, o dorinţă puternică, însă nerealizată a oamenilor. Mai mult chiar, dacă autonomia complexului, libertatea sa de acţiune, este foarte puternică, forţa de asimilare poate merge până acolo încât să asimileze

Eul însuşi ceea ce crează o modificare momentană şi inconştientă a personalităţii numită **identificarea cu complexul**.

Complexele sunt sisteme parcelare, organizate de sentimente, gânduri, amintiri, grupate în jurul unui nucleu central ce apar prin acţiunea unui traumatism, una din cele mai frecvente cauze fiind conflictul moral fondat pe imposibilitatea de afirmare în întregul fiinţei putând domina întrega personalitate. Complexele fac parte din inconştientul personal. Ele iau naştere fără nici cea mai mică intenţie din partea conştiinţei, dar aceste complexe nu sunt de natură maladivă ci sunt manifestări funcţionale vitale ale psihicului.

Arhetipurile ca forme universale de gândire, cu mare încărcătură emoţională sunt dominante ale inconştientului colectiv, şi constituie puncte nodale ale complexelor. Arhetipul este un depozit de experienţe repetate de generaţii nesfârşite în relaţie cu lumea externă. Din confruntarea cu forţele naturii, de multe ori arhetipul energiei este reprezentat de dorinţa de a crea şi controla sau:

> "când un complex al inconştientului colectiv devine asociat cu ego-ul... este resimţit ca bizar, ciudat şi în acelaşi timp fascinant... mintea conştientă cade sub vraja lui fie simţindu-l ca pe ceva patologic sau altfel, fiind alienată de către el din viaţa normală. Asocierea unui conţinut colectiv cu ego-ul produce întotdeuna o stare de alienare, pentru că ceva este adăugat conştientului individului care ar trebui să rămână inconştient, adică separat de ego. Irupţia acestor conţinuturi străine este un simptom caracteristic, marcând declanşarea multor maladii mintale. Pacienţii sunt posedaţi de gânduri ciudate şi monstruoase, întreaga lume pare schimbată, oamenii au feţe oribile, distorsionate şi aşa mai departe"[127].

Situaţiile pline de pericole corporale sau sufleteşti, situaţii care se repetă în timp, provoacă fantezii afective ce rămân cantonate dominant în structura psihică. Astfel inconştientul colectiv, ar fi precipitatul întregii experienţe umane, imagine deci, a universului, formată de milenii. În cadrul acestei imagini anumite trăsături, prin

[127] Singer June - **op.cit.**

aglutinarea experienţelor identice, se reliefează formând **dominantele inconştientului colectiv (sau arhetipul)** care apar, cel mai frecvent, sub forma proiecţiei lor ataşate persoanelor care, la un moment dat, trezesc un interes oarecare. Aceste proiecţii iau, cel mai des, forma unor deprecieri anormale (de tipul demonului, magicianului) sau a unor admiraţii exagerate (Dumnezeu, salvator, etc).

Proiecţia dominantei diabolice, de exemplu, asupra unui seamăn nu înseamnă că acel individ ar fi demon ci traduce existenţa unei incompatibilităţi între cei doi oameni.

Se impune ca autorul proiecţiei să diferenţieze ceea ce în gândurile sale reprezintă Eul de ceea ce este Non-Eu, adică sufletul colectiv. Iată deci un motiv pentru care existenţa arhetipurilor ar trebui recunoscută şi acceptată.

În faţa unei reacţii psihice se pune problema dacă faţa unei cauze discernabile, nu a fost determinată, în acelaşi timp, şi de un arhetip, o "moştenire arhaică a umanităţii" (Jung) din inconştientul colectiv, ea constituind structura nucleară a sinelui.

> "Arhetipurile - scrie Jung - sunt într-o oarecare măsură, fundamentele ascunse în profunzime, ale sufletului conştient sau - pentru a folosi o altă comparaţie - sunt rădăcinile sale aruncate, nu numai în pământ, în sens restrâns, ci în general, în lume. Arhetipurile sunt sisteme disponibile, imagini şi emoţii în acelaşi timp. Ele sunt moştenite cu structura cerebrală, mai mult sunt aspectul său psihic. Ele formează, pe de-o parte cele mai puternice prejudecăţi instinctive şi, pe de altă parte sunt auxiliarele cele mai eficace care s-ar putea imagina ale adaptărilor instinctive."(Jung - Esais de psychologie).

Arhetipurile ar corespunde unor noţiuni cum ar fi structurile psihice primare universale arhi sau paleopsihice şi au o bază neuropsihofiziologică.

Unele dintre arhetipurile inconştientului colectiv se dezvoltă foarte mult în cadrul personalităţii şi devin sisteme autonome. Acestea sunt: **persona**, **umbra**, **anima** şi **animus**. Amintim că arhetipurile se întrepătrund, pot constitui nucleul unui complex şi îşi manifestă

potenţialităţile prin mituri, vise, viziuni, ritualuri, opere de artă, nevroze; arhetipurile determinând ciclul vieţii individuale.

Persona este masca, rolul individului în societate, ce apare ca răspuns la cerinţele societăţii şi la propriile necesităţi arhetipale. Masca este simbolizată prin haine, casă, cărţi, profesie etc.

"Persona - scrie Jung - este, ca atare, un complex de funcţii ce se formează din motive de adaptare, din nevoia de comoditate, dar nu este identică individualităţii. Complexul de funcţii al persoanei se referă la raportul exclusiv cu obiectul ", relaţie care se cere a fi deosebită de relaţia sa cu subiectul", conceput ca "obiect interior" şi care este inconştientul, de aici decurgând o atitudine interioară, intimă, greu accesibilă şi care se exprimă prin inhibiţii, chefuri, dispoziţii întâmplătoare, sentimente vagi şi fantezii fragmentare, care tulbură din când în când activitatea concentrată sau chiar liniştea celui mai normal om şi cărora li se găsesc explicaţii raţionale în cauze organice sau alte pricini , îşi au aproape în mod regulat temeiul nu în cauzele ce le sunt în mod obişnuit atribuite, ci sunt percepţii ale unor procese inconştiente "printre care se includ şi visele. Aceste procese sunt atribuite atitudinal diferit de la un individ la altul. Unii nu se lasă imprsionaţi de procesele interioare, în timp ce alţii sunt impresionaţi până la la subjugare de aceste procese, în timp ce sunt accesibili doar periodic stimulativ intervin iar alţii reacţionează selectiv numai la unii dintre aceşti stimuli. Toate aceste modalităţi de reacţie depind de obişnuinţe, de atitudinile faţă de obiectul exterior, etc.

"Aşa cum ne îndreptăţeşte să vorbim despre o personalitate exterioară, experienţa cotidiană ne îndreptăţeşte deopotrivă, să admitem existenţa unei personalităţi exterioare. Personalitatea interioară este modul în care se raportează cineva la procesele sale psihice interioare, caracterul cu care se întoarce către inconştient. Numesc atitudinea exterioară, caracterul exterior-**persoana**, iar atitudinea interioară o numesc **anima, suflet**" -scrie Jung. La rândul său sufletul, caracterul său se raportează complementar la caracterul exterior. Sufletul conţine îndeobşte ... toate acele însuşiri general umane care îi lipsesc atitudinii conştiente.

Persona mediază între Eul conştient şi lumea exterioară.

"...fundamental, persona nu este reală: este un compromis între individ şi societate în legătură cu ceea ce un om trebuie să pară a fi: ...persona este ,o aparenţă, o realitate bidimensională"

Identificarea cu persona face ca individul să fie interesat mai mult de rolul pe care-l joacă în societate decât de fiinţa sa reală - se alienează.

Umbra este partea obscură a inconştientului personal constituit din instincele animalice moştenite de om şi care fac parte din natura umană, necunoscută, care cuprinde toate aspectele sedimentelor personalităţii reprimate şi nepotolite. Este inconştientul personal biologic, în sensul inconştientului freudian ce se răsfrânge în conştiinţă dar ca o structură complexuală care nu ajunge la lumina ei, în calitate de conţinut, decât doar în vise.

Atâta timp cât umbra ca structură arhetipală rămâne necunoscută, este jenantă , şi sâcâitoare dar dacă ar fi acceptată în mod conştient, ar fi ca un duşman care ar face ca viaţa individului să fie schimbată surprinzător în sensul apariţiei unor idei sentimentale şi acte reprobabile, condamnabile din punctul de vedere al societăţii. Psihicul, eul se apără de efectele nedorite ale umbrei prin *refulare*, *negare* şi *proiecţie*.

Anima/Animus. Psihicul fiecărui om cuprinde din punct de vedere fiziologic, în proporţii sau caracteristici variabile arhetipale, **un suflet sau arhetip masculuin (animus)** şi **un suflet sau arhetip femenin (anima)** (asemeni filozofiei antice chineze care aşează la baza universului două principii antagoniste: **yin - principiul femenin** şi **yang - principiul masculin**: idea este întâlnită şi la Adler care vorbeşte de existenţa a două comportamente: unul femenin, de ascultare, pasivitate şi unul masculuin, "protestul viril", dorinţa de putere si superioritate)[128].

Animus şi anima încep să se manifeste abia de la pubertate pentru că până atunci sunt ascunse sub masca părinţilor, primele

[128] Văleanu V., Daniel C. - **Psihosomatica feminină**. Editura Medicală, Bucureşti. 1977

arhetipuri care apar, fiind mama şi tata. Aceste arhetipuri permit ca fiecare sex să manifeste caracteristicile sexului opus şi în acelaşi timp funcţionează ca imagini colective care modelează atitudinea individului faţă de celălalt sex.

Prototipul cel mai imediat este mama, pentru că reprezintă evenimentul cel mai apropiat şi cel mai puternic; el reacţionează în epoca în care el este foarte maleabil, în copilărie, şi, când conştiinţa este încă foarte slab dezvoltată şi nu poate fi vorba de o experienţă personală ci, dimpotrivă, o experienţă arhetipală; ea este resimţită nu ca o personalitate feminină individuală ci pur şi simplu ca mama, produs al experienţelor speciei.

În cursul vieţii imaginea primitivă păleşte pentru a face loc unei imagini conştiente, relativ individuale, despre mamă.

Însă arhetipul mamei continuă să acţioneze şi determină, în cursul vieţii conştiente, relativ individuale, relaţiile cu femeile, societatea, sentimentul, meseria dar de o manieră atât de subtilă încât conştiinţa nu remarcă această influenţă inconştientă.

Când tatăl apare în câmpul psihologic al copilului este animat un al doilea arhetip, al tatălui, care este opus arhetipului mamei; el este cel care va determina relaţiile cu bărbaţii, legea, spiritul şi dinamica naturii.

Pe măsura ce conştiinţa se lărgeşte diminuă importanţa personalităţii părinţilor; tatăl este înlocuit cu societatea bărbaţilor, mama cu familia. Iar la maturitate apar arhetipul feminin la bărbat - **anima** - şi arhetipul masculin la femeie - **animus**.

> "... întreaga natură a bărbatului presupune femeia atât fizic cât şi spiritual. Sistemul său este orientat către femeie de la bun început aşa cum este pregătit pentru o lume bine definită unde există apă, lumină, aer, soare, hidraţi de carbon etc..."

Alcătuirea lumii în care se naşte îi este gata înnăscută sub formă de imagini virtuale, de aptitudini psihice. Aceste categorii apriorice au prin natura lor un caracter înnăscut; sunt imagini **generice** ale părinţilor, soţiei şi copiilor, prin urmare, aceste imagini sunt lipsite de un conţinut consistent, sunt aşadar drept inconştiente. Ele nu

dobândesc consistență, forță și conștiență definitivă decât la impactul cu realitățile empirice, care ating aptitudinea inconștientă și o însuflețesc. Sunt într-un anume sens sentimentele tuturor experiențelor noastre ancestrale, fără să fie totuși experiențe propriu-zise și care sunt întipărite în structurile sistemului organic moștenit, ca *tipar comportamental înnăscut, un fel de mecanisme înnăscute de declanșare în raport cu un stimul adecvat.* Stimulul este cel care pune în tensiune de lucru mecanismul înnăscut, iar animalul se va manifesta *printr-un tipar comportamental caracteristic*, particular speciei și cu valoare optimală adaptativă[129].

În sensul celor de mai sus C.Jung spune că arhetipul este "un mod de funcționare moștenit, corespunzând felului înnăscut în care puiul iese din ou, pasărea își construiește cuibul, un anumit tip de viespe înțeapă ganglionul motor al omidei, iar țiparii își găsesc drumul către insulele Bermude. Cu alte cuvinte, este un *tipar comportamental.* Acest aspect al arhetipului - precizează Jung - cel pur biologic, interesează, propriu-zis psihologia științifică."

Cu cât influența imaginii inconștiente a părinților este mai puternică, cu atât imaginea ființei iubite va fi substitutul pozitiv sau negativ al părinților. Această influență este perfect normală, întrucât astfel părinții nu ar reapare în copii, adică imaginea lor ar dispare și, odată cu asta, ar dispare și continuitatea individului. Atunci când copilăria nu poate fi transportată în viața adultă, individul respectiv va rămâne inconștient un copil și de aici posibilitatea unei nevroze viitoare. Continuitatea atrage după sine copilăria dar aceasta nu trebuie să fie în detrimentul dezvoltării viitoare; imaginea părinților trebuie să facă loc unui arhetip al omului adult, al bărbatului în sufletul femeii și al femeii în sufletul bărbatului.

Prezența celor două arhetipuri se face simțită prin proiecție.

Anima este proiectată în mai multe direcții, deși în general femeia este devotată unui singur bărbat, în timp ce bărbatul se manifestă în mai multe direcții, dar anima sa este proiectată asupra unei singure femei.

---

[129] Singer June - **op.cit.**

Cele două arhetipuri antinomice, şi care reprezintă figurile mitice ale părinţilor, fac ca fiecare om să manifeste atât trăsături feminine cât şi masculine sunt şi se reflectă bisexualitatea constituţională a embrionului. Bărbatul, pentru a-şi atinge idealul de virilitate, reprimă toate trăsăturile feminine pe care le posedă. Acestea sunt acumulate în inconştientul său; este vorba de acea slăbiciune feminină, sentimentalitate, care, atunci când se manifestă, trădează existenţa unei fiinţe feminine. Această manifestare are loc atunci când arhetipul său este puternic. Deci, analiza atentă a emoţiilor nestăpânite la un bărbat conduce la anima.

La fel femeia posedă trăsături masculine pe care le reprimă când animusul este puternic, ea începe să raţioneze, să manifeste o forţă (psihică, bineînţeles) extraordinară.

Iată cum pot fi imaginate relaţiile existente într-o căsnicie **(tetrada căsniciei)**[130]:

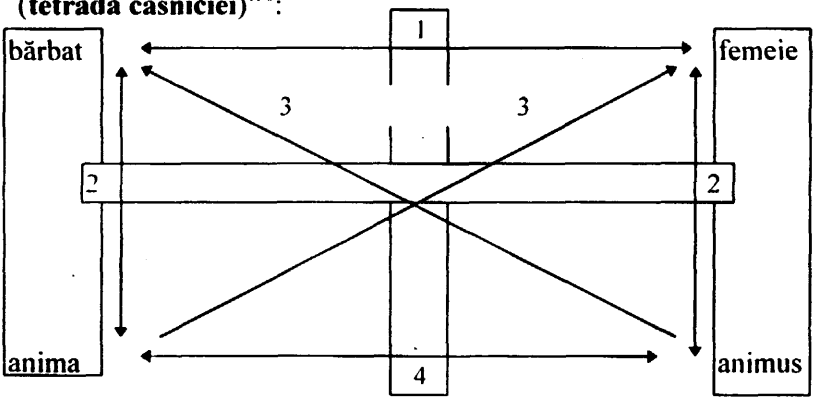

1. relaţie personală necomplicată
2. relaţie între bărbat şi anima lui
   relaţie între femeie şi animusul lui
3. relaţie între animusul femeii şi bărbat
   relaţie între anima bărbatului şi femeie
4. relaţie dintre animus şi anima

[130] Singer June - **op.cit.**

1. Reprezintă o relație pur conștientă și apare atunci când cineva se relaționează cu ceea ce este evident în cealaltă persoană. Această relație este relativ neinfluențată de conținuturi inconștiente.
2. Aceste relații au aproape întotdeauna influențe asupra primei și reprezintă ceea ce o complică. Proiecția apare în măsura în care imaginea animusului poate juca un rol în determinarea așteptărilor femeii față de bărbat, și invers.
3. Constă în aceea că femeia se relaționează cu bărbatul prin animus, iar bărbatul de femeie prin anima. Femeia este capabilă atunci să înțeleagă modul în care o vede bărbatul și să reacționeze în fața lumii (la fel se întâmplă și cu bărbatul). Partea reprimată a bărbatului reapare și el devine astfel capabil de un răspuns afectiv.

   Dacă individul nu-și poate depăși atitudinea tradițională și conștientă față de sexul opus, atunci anima se opune femeii și-și face loc în sfera conștiinței cu toate calitățile neplăcute, inconștient atribuite femeii (valabil și pentru animus).
4. Reprezintă relația inconștientă care are loc între anima și animus. Această relație poate fi constructivă atunci când partenerii își acceptă arhetipurile lor sexuale inconștiente.

În afara acestor patru arhetipuri principale există și alte dominante ale inconștientului colectiv care se manifestă mai frecvent. De exemplu:

- **arhetipul puer aeternus** (numit astfel după copilul zeu Iacchus din misterele eleusine). Individul care se identifică cu acest arhetip se manifestă prin:
  - trăirea unor experiențe doar pentru a încerca ceva nou;
  - își face prieteni doar pentru amuzament și-i părăsește când devin o responsabilitate;
  - face călătorii fără scop;
  - conduce mașina cu viteză mare;

- practică înnotul subacvatic;
- practică alpinismul;
- partea pozitivă a tânărului etern se manifestă prin entuziasm, gândire spontană, energie, idei noi.

- **arhetipul puella aeterna** este femeia cochetă, care se visează sirenă, prostituată sau nimfă, impulsivă, cere sfaturi atunci când se află în fața unei hotărâri importante sau acționează repede și regretă înainte de a sfârși ceea ce a început.
- **arhetipul bătrânului** este înțelepciunea dobândită prin experiență; el este acel care stă în spatele forțelor care conservă valorile tradiționale.
- **arhetipul șarlatanului** este acel aspect al naturii umane gata să readucă individul cu picioarele pe pământ când se iluzionează, care-l face să râdă atunci când de fapt îi vine să plângă; "este un premergător al salvatorului... subuman și suprauman, bestial și divin... inconștient"[131].

Dar arhetipul primar atotcuprinzător este *sinele*, centrul psihicului, cel care instigă procesul individuației prin analiză, contemplație, dedicarea către un scop suprapersonal.

Prin integrarea lor în conștiință, arhetipurile își pierd din energia acumulată și astfel încetează de a mai acționa în chip de complexe. Pierderea complexelor face ca individul să se simtă puternic, important, să devină un "om de acțiune și înțelept".

Psihicul este deci un sistem relativ închis, dotat cu energie, energie care suferă salturi de nivel, dar care rămâne aproape în întregime psihicului (este acea **energie vitală** pe care Jung o numește **libido și** despre care am mai amintit mai sus). Mobilitatea energiei explică posibilitatea transferului interesului de la un obiect la altul, explică multitudinea disponibilităților umane.

Această structură a psihicului poate fi figurată ca în figura 7.

---

[131] Singer June - **op.cit.**

O personalitate deplină presupune diferențierea și dezvoltarea la maximum a sistemelor sale, ceea ce se realizează prin **procesul dinamic și neîncetat al individuației**. Aceasta înseamnă "a deveni o ființă unică, omogenă... putem deci traduce individuația ca... autorealizare ce se realizează toată viața".

Odată sistemele diferențiate, în ideea de completitudine perfectă, se impune înlăturarea dezacordului existent între sufletul conștient și inconștient, ceea ce realizează **funcția transcendentă**.

Din acest moment inconștientul contituie un foarte bun ghid al omului întrucât el este dotat cu posibilități inaccesibile conștiinței: el dispune de toate conținuturile psihice subliminare, de tot ceea ce a fost uitat și neglijat și în plus, de înțelepciunea experiențelor de milenii ale omenirii.

Inconștientul este mereu în activitate, creind combinații subliminale prospective la fel de bine anticipative ca și ființa conștientă.

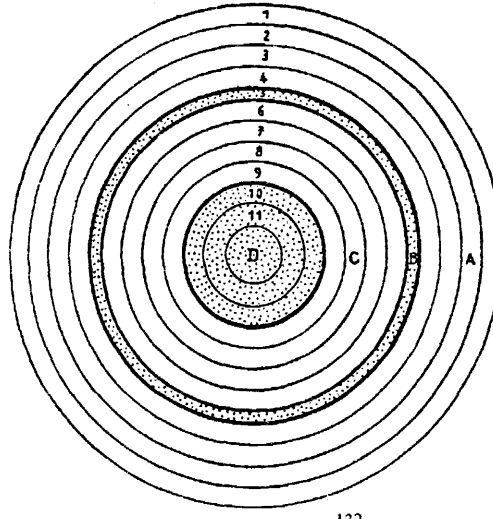

Fig.7 (după Jung[132])

[132] Jung., C..G. - **L'homme à la decouverte de son âme**, Paris-Geneve, Editura Payot, 1962.

Zona A	1) senzaţie	Zona C	6) amintire
	2) gândire		7)contribuţii subiective
	3) intuiţie		8) afecte
	4) sentiment		9)irupţii ale inconştientului
Zona B	5) Eul, voinţa	Zona D	10) inconştientul personal
			11) inconştientul colectiv

La sfârşitul acestei expuneri a structurii psihicului şi funcţiilor sale să amintim că Jung a fost şi este acuzat de misticism. În acest sens, autorul precizează:

> "Concepţia mea pur fenomenologică a sufletului nu are nimic comun cu ea (religia). Eu nu fac mistică psihologică; eu încerc numai să înţeleg ştiinţific fenomenele psihologice primitive care formează baza credinţei noastre în existenţa sufletului[133]".

B. TIPURILE PSIHOLOGICE

Deşi ideea clasificării psihologice a oamenilor, în funcţie de modul lor de comportare faţă de mediu, în: orientaţi mai mult spre exterior şi alţii dominaţi de lumea interioară, nu apare pentru prima dată la Jung (W.James, de exemplu, descrie persoane *dure* - îndreptate spre interior), **terminologia introvertit - extravertit este introdusă de Jung**, această tipologie psihologică reprezentând piesa de rezistenţă a doctrinei sale şi cea care, de fapt, l-a făcut celebru.

Tipologia sa, rezultat al experienţei clinice în primul rând, *cuprinde atitudinile generale (introvertit/extravertit) şi tipurile funcţionale (după funcţia primară predominantă: senzaţie, gândire, intuiţie sau sentiment).*

Cele două atitudini reprezintă două contrarii (principiul contrariilor şi compensaţiilor caracterizând întreaga psihologie

[133] Jung., C.G. - **Essais de psihologie analitique**, Paris, 1931

jungiană) care însă nu se exclud ci se întregesc reciproc. Orice atitudine extravertită își are corespondentul său introvertit la nivel inconștient. Este ceea ce face posibilă, în anumite circumstanțe, manifestarea introvertită la un tip extravertit și invers.

Raportându-se la tipul extravertit C.G.Jung îi dă următoarea definiție în raport de orientarea subiectului: "Dacă orientarea după obiect și după datele obiective predomină, astfel încât cele mai frecvente și cele mai importante hotărâri sau acțiuni sunt determinate nu de păreri subiective, ci de condiții obiective, atunci vorbim de o atitudine extravertită. Despre cei care adoptă în mod obișnuit o atitudine extravertită spunem că sunt de tip extravertit. Cei care gândesc sunt și acționează sau, într-un cuvânt trăiesc conformându-se *nemijlocit* condițiilor obiective și cerințelor acestora, atât în sens bun cât și în sens rău, sunt extravertiții. Extravertitul trăiește astfel încât este întru totul evident că în conștientul său obiectul joacă un rol mai important, ca factor decisiv, decât părerea sa subiectivă.

Deși are fără nici o îndoială, păreri personale, puterea lor de decizie este *mult mai slabă* decât cea a condițiilor exterioare obiective. Nici nu se așteaptă, de altfel, ca în propriul său interior să găsească vreun factor necondiționat, asemenea factori neexistând, după el, decât în exterior. Interesul său epimeteic cerințelor exterioare exterioare, desigur nu fără luptă, dar victoria finală este întotdeauna de partea condiției obiective. Întregul său conștient privește spre exterior, pentru că determinările importante și decisive îi parvin întotdeauna din exterior. Dar îi parvin de acolo pentru că de acolo le și așteaptă. Am putea spune - precizează C.G.Jung - că din această atitudine fundamentală îi derivă toate caracteristicile psihologice, cu excepția celor provenite din primatul unei anumite funcții psihologice sau din alte particularități individuale[134].

Aceste atitudini sunt înnăscute, sub forma unei dispoziții particulare, manifestarea conștientă nefiind influențată de factori de mediu decât în mod nefast:

---

[134] C.G.Jung - **Puterea sufletului**, partea a doua - descrierea tipurilor psihologice. Editura Anima, București, 1994, pag.16-17

"Când influenţa exterioară a falsificat astfel tipul, individul care a suportat-o ajunge cel mai frecevent ulterior la nevroză şi victoria sa nu este posibilă decât prin restabilirea atitudinii (extravertită şi introvertită) naturale".

Iată cum descrie Jung tipul extravertit:

"Atitudinea extravertită a tipului cu acelaşi nume tinde să fie unilaterală: acest om este aparent tentat de a renunţa la sine însuşi în profitul obiectului căruia vrea să se asimileze. Consecinţa exagerării acestei atitudini este opresiunea periculoasă a factorului subiectiv. Trebuie deci să ne aşteptăm la o compensare a acestei atitudini exagerate, compensare care va consta în punerea în relief a elementului subiectiv: se va produce deci, la nivelul inconştientului, o concentrare de energie asupra exigenţelor şi nevoilor reprimate sau refulate la nivel conştient.

Altfel spus, vom vedea că există în inconştient o tendinţă puternic egocentrică. Experienţa practică aduce în mod real această dovadă"[135].

Exagerarea atitudinii conştiente determină, din partea inconştientului, o reacţie de tip infantil care, cu timpul, îşi pierde caracterul simplu compensator, ducând la dezechilibre, cu apariţia unei nevroze isterice, cel mai frecvent. Să urmărim un caz:

"După 20 de ani de lungi şi grele munci, un imprimeur s-a ridicat de la rangul de simplu slujbaş la cel de proprietar independent al unei întreprinderi foarte importante.

Aceasta dezvoltându-se continuu, omul nostru a fost din ce în ce mai absorbit de ea, îi sacrifica toate interesele secundare. A fost astfel absorbit el însuşi şi condus la pierdere în maniera următoare: inconştient, amintiri din copilăria sa s-au reanimat şi au venit să contrabalanseze

[135] Nuttin, J. - **op.cit.**

interesul excesiv pentru afaceri. Altă dată îi plăcea foarte mult să picteze şi să deseneze. În loc să accepte această atitudine aşa cum este şi s-o folosească ca o ocupaţie secundară, el avu ideea de a o introduce în întreprinderea sa şi visa la o transformare "artistică" a produselor sale. Din păcate fanteziile au devenit realitate; a început să producă după gustul său infantil de altădată. Rezultatul la sfârşitul câtorva ani - întreprinderea sa se nimici.

El a acţionat după una din ideile noastre culturale după care un om activ şi întreprizător trebuie să concentreze totul în vederea scopului de atins. El depăşi măsura şi fu învins de puterea pretenţiilor infantile subiective. Catastrofa finală poate deasemenea să fie de natură subiectivă, să ia forma unei căderi nervoase. Este ceea ce se întâmplă întotdeauna când opoziţia inconştientului vine să paralizeze activitatea conştientă"[136]

Introvertitul, aflat la polul opus, neglijează obiectul în favoarea subiectului; exagerarea atitudinii conştiente subiective generează la nivel inconştient o accentuare a importanţei obiectului, în ciuda eforturilor susţinute din partea Eului de a se detaşa de acest obiect.

"În final, eul se înconjoară de un sistem de securitate, cum l-a descris foarte bine Adler, pentru a încerca cel puţin să conserve mirajul superiorităţii. Făcând astfel, introvertitul se detaşează complet de obiect şi se consumă în întregime în măsuri de apărare pe de-o parte, şi pe de altă parte în tentative infructuase pentru a i se impune (obiectului) şi pentru a se afirma. Eforturile sale sunt continuu împiedicate de impresii zdrobitoare venite de la obiect. În ciuda a tot, el i se impune mereu, provoacă în el afectele cele mai dezagreabile şi cele mai durabile şi le urmăreşte pas cu pas. El se epuizează continuu într-o muncă intimă enormă pentru a încerca să se "menţină".

De asemeni, forma sa tipică de nevroză este psihastenia, boală caracterizată, pe de o parte, de o sensibilitate mare; pe de altă parte de o mare fatigabilitate şi o plictiseală cronică.

---

[136] Nuttin, J. - **op.cit.**

Analiza inconştientului personal descoperă o nebunie de fantezii de putere, asociate fricii de obiecte foarte animate pe care introvertitul le face să sucombe uşor. Ca urmare a angoasei obiectale se dezvoltă o laşitate particulară când este vorba pentru un asemenea subiect să se afirme el însuşi sau să facă să se audă opinia sa; îi este teamă ca obiectul să nu câştige în influenţă; el respectă afectele impresionante ale altuia şi poate cu greu să se sustragă angoasei de a cădea sub o influenţă străină. Căci obiectele au în ochii săi calităţi puternice, neliniştitoare; el nu poate să le remarce conştient dar crede că le percepe prin inconştient: cum raportul conştient la obiect este relativ refulat, el trece prin inconştient de unde captează calităţile mai ales infantile şi arhaice.

Rezultă de aici că raportul la obiect, pentru introvertit, devine primitiv, cu toate singularităţile caracteristice ale acestor raporturi. Pare atunci că obiectul are o putere magică.

Obiectele străine şi noi provoacă teamă şi neîncredere, ca şi cum ar ascunde pericole necunoscute; obiectele tradiţionale sunt ca ataşate sufletului prin legături invizibile; orice schimbare pare supărătoare pentru că pare a fi semnul unei animaţii magice a obiectului.

O insulă solitară unde nu este vorba decât de ceea ce este autorizat, aşa este idealul căutat de acest introvertit"[137]

Iată o listă a caracterelor **introvertitului** pe care noi am completat-o după un chestionar întocmit de Heidbreder[138]:

1. Limitează cunoştinţele sociale la câteva persoane. Se conduce atitudinal şi conştient după factorul subiectiv şi păstrează o atitudine rezervată. Gândirea sa începe în subiect şi se întoarce la subiect;
2. Se ofensează uşor şi este foarte sensibil la orice fel de aprecieri la adresa sa de cele mai multe ori câştigând cu dificultate o persoană influentă şi face efort de a transforma o imagine obscură într-o idee limpede;

[137] Nuttin, J. - **op.cit.**

[138] N.Mărgineanu - **Psihologie şi literatură,** Editura Dacia, 1970

3. Suspicionează foarte mult ideile altora;
4. Este îngrijorat de necazurile care ar putea să I se întâmple mai ale că nu totdeauna izbuteşte să transforme imaginea preconceptuală în idee clară;
5. Se complace în compătimirea de sine atunci când lucrurile merg rău forţând faptele să se încadreze în conformitate cu ideile sale;
6. Se încurcă uşor; în momente de bucurie sau de necaz îşi pierde capul din cauza precarităţii construcţiilor sale interioare;
7. La diferite reuniuni sociale preferă să stea îndărăt; evită cu anxietate rolul de conducător în afaceri şi amuzamente în care caută să dezarmeze sau să reducă la tăcere adversarul;
8. Faţă de alţii are o atitudine foarte critică deşi ideile sale merg şi izvorăsc din interior şi de aceea este indiferent, supărător;
9. Preferă să lucreze mai mult singur decât cu alţii; de asemenea preferă lucrul care nu îl aduce în contact cu lumea în care nimic nu-l sperie chiar dacă ideile sale riscante, periculoase, eretice, nonconformiste ar deveni realitate;
10. Are schimbări de dispoziţie în bine sau rău fără cauză reală sau vizibilă, ceea ce-l face susceptibil, neîncrezător, disprețuit, respins;
11. Este meticulos; este foarte îngrijit şi curat în îmbrăcăminte şi ţine enorm la ceea ce îi aparţine lui, evitând cu neplăcere împărţirea cu alţii;
12. Roşeşte uşor; este foarte conştient de sine;
13. Dă foarte mare atenţie la gura lumii dar de multe ori o înţelege în mod fantezist după un model predominant inconştient;
14. Se exprimă mai bine în scris decât în vorbă şi preferă de obicei judecata afectivă;
15. Îi place disciplina şi ordinea, are tendinţa de a calma şi aplana, înălţând pe cel umil, coborând pe cel înalt, potolind pe entuziast, învingând pe extravagant;

16. Îşi limitează cunoştinţele la persoane de acelaşi sex;
17. Evită orice ocazie de a vorbi în public. Se exprimă greu intuiţia sa ghicind subteranele ascunse, primejdioase ale realităţii;
18. Este un radical; în loc să se adapteze lumii vrea să o schimbe, adaptându-şi-o şi de aceea este rigid şi inflexibil faţă de ideile străine;
19. Spune lucrurile pe faţă indiferent dacă adevărul lor supără sau nu; fără a încerca să-şi impună convingerile, dar nu suportă să fie contrazis, în care caz devine un înverşunat critic;
20. E meditativ; îi place să se ocupe de el însuşi şi de gândurile sale proprii plutind afectiv deasupra obiectelor, ceea ce-l face calm şi greu accesibil, înclinat fiind spre profunzimi încărcate de presimţiri;
21. Preferă jocurile şi întrecerile intelectuale celor atletice fiind înclinat să găsească dedesupturile şi semnificaţiile proceselor psihice decât exprimarea lor;
22. Este foarte mândru şi sensibil faţă de tot ce ar afecta onoarea sa deşi exprimarea acestor sentimente rămâne precară;
23. Are dese reverii; visează în amiaza mare, femeilor îndeosebi potrivindu-li-se zicala "apele liniştite sunt adânci";
24. Este egoist;
25. Îi displace şi evită orice proces de sfătuire sau persuasiune, pentru ca să nu adopte cineva vre-un punct oarecare de vedere (cu excepţia chestiunilor legate de religie, în care-i place să facă prozeliţi);
26. Este sentimental dar fiind scrupulos este cuprins de îndoieli nemăsurate şi analizează pe celălalt cu o atenţie mereu pusă în alertă;
27. Preferă să trăiască viaţa din citit decât pe cea din realitate;
28. Este foarte prudent cu prietenii pe care-i alege; înainte de a-şi face pe cineva prieten, vrea să-l cunoască deplin;
29. Fuge de acţiuni care cer iniţiativă şi nervi;

30. Preferă să facă orice în felul său propriu; ezită să primească sau să dea ajutor având nevoie de îndelungi deliberări, de chibzuință pe care o analizează uneori până se epuizează însăși motivele acțiunii;
31. Vorbește cu sine însuși situându-se pe sine între propria subiectivitate și faptele obiective;
32. Simte o mare plăcere scriind despre sine însuși; acordă mare importanță ideilor, opiniilor, reprezentărilor personale despre sine și lume;
33. Ține jurnal personal;
34. Tremură în fața unei crize și se retrage din fața pericolelor;
35. Dacă se deranjează pentru cineva atunci aceasta o face numai pentru prieteni intimi sau rude;
36. Este discret și retras, nu vorbește ușor și cu spontaneitate;
37. Are predilecție față de idei și lucruri excentrice;
38. Lucrează cu opriri și începuturi, nu continuu.
39. Dacă a pierdut ceva se obișnuiește foarte greu cu gândul pierderii și este indispus multă vreme;
40. Disprețuiește propriile aptitudini, dar față de alții se arată de parcă ar fi pe deplin mulțumit;
41. Este distrat;
42. Ezită să ia o hotărâre oarecare, chiar în chestiuni obișnuite, de toate zilele;
43. Crede în "cura mintală" și înclină spre o filozofie idealistă, care pune sufletul deasupra materiei;
44. Retranscrie scrisorile și le citește înainte de a le trimite;
45. Este încet în mișcări;
46. E stăpânit mai mult de rațiune decât de emoții; găsește scuze la orice;
47. În literatură și artă prețuiește mai întâi de toate forma;
48. Face greșeli în judecățile despre caracterul și aptitudinile altora;
49. E zgârcit și foarte prudent și dificil în a da împrumuturi;
50. Este afemeiat (dacă este bărbat și invers);
51. Este persistent în atitudinile și credințele sale;

52.Îi place lucrul care cere pacienţă şi meticulozitate;

53.Este foarte conştiincios;

Contrariul acestor trăsături ne este dat de tipul extravertit.

În afara interpretărilor tipologice în domeniul artei, Jung, aşa cum am mai amintit, explică opoziţia dintre cele două teorii, ale lui Freud şi Adler, de asemeni în termeni tipologici; pe de o parte Freud "care - aşa cum scrie J. Nuttin - se ţine riguros de datele empirice şi reduce complexele la antecedentele lor şi la factorii lor elementari; ea (teoria) înfăţişează viaţa psihologică ca nefiind decât un efect, o simplă reacţie la mediu; şi acordă cea mai mare atenţie senzaţiei" - este un extravertit; iar pe de altă parte: "Ceea ce contează pentru Adler sunt "ficţiuni directoare" ale subiectului. Esenţialul pentru acesta nu este de a atinge obiectul şi de a-şi găsi aici bucuria, ci de a proteja propria sa individualitate" - care, deci, nu poate fi decât introvertit.

În ideea conturării unei imagini cât mai complete despre ceea ce înseamnă *introvertit* şi *extravertit* redăm caracteristicile esenţiale ale celor două tipuri, aşa cum le-a sistematizat June Singer, fostă elevă a profesorului Jung[139]:

INTROVERTIT	EXTRAVERTIT
- mistic, spiritualizat, percepe formele simbolice	**- practic, constructor al unui sistem solid;**
- se interesează mai mult de procesele sale psihice şi de înţelegerea a ceea ce se percepe;	**- caută mijloace de expresie şi comunicare;**
- ca subiect este centrul tuturor intereselor sale iar importanţa obiectului constă în modul în care îl afectează pe subiect;	**- obiectul determină forţele interesului său;**
- interesul pentru autocunoaştere îl fereşte de a fi copleşit de influenţa mediului înconjurător obiectiv;	**- tendinţă de abandonare a grijii faţă de sine în schimbul unui interes către ceilalţi;**

[139] Singer J. - **op.cit.**

- urmăreşte dezvoltarea propriului său potenţial individual;	**- orientat mai mult către social;**
- se fixează pe el cât şi procesele sale psihice deasupra succeselor în domeniul public;	**- caută recunoaşterea lui de către ceilalţi cu o valoare predominantă şi se propagă în orice mod.**
- se apără împotriva cererilor din exterior;	
- copilul introvertit asimilează încet, reflectând; ezită să-şi reveleze cunoştinţele fiind acut conştient de limitele sale.	

"Bazat pe o profundă şi detaliată analiză a lucrărilor lui Jung - scrie N. Mărgineanu - pe de o parte, şi pe o îndelungată experienţă clinică, pe de altă parte, Murray ajunge să distingă şase ramificări generale, mai mult sau mai puţin dependente şi totodată independente, în care introversiunea-extraversiunea poate fi descompusă. Ele sunt:

a. **GRADUL şi FELUL DE EXPRESIE şi PARTICIPARE SOCIALĂ. EXTROVERTITUL** este social din inimă, el leagă prietenii uşor, se simte acasă între străini şi rareori pierde contactul cu spiritul de adunare; **introvertitul**, dimpotrivă, preferă singurătatea sau compania unui singur prieten, în care are toată încrederea; într-un grup oarecare el se simte ca şi cum toată lumea ar privi pe furiş la el; preferă să rămână neobservat decât să ajungă centrul de interes al tuturor şi să fie obligat să se exprime într-un fel sau altul. **Extrovertitul** este lipsit de inhibiţie în acţiunile sale sociale, el ia iniţiative şi poate, în acord cu natura sa, să fie afecţionat în mod cordial, dominant, exhibiţionist sau agresiv; **introvertitul**, fiind mai mult senzitiv şi mai conştient de sine, ţine la o parte sau ratează orice încercare de manifestare, fie din motive de frică, fie de ruşine ori din cauza sentimentului de inferioritate. **Extrovertitul** este demonstrativ, deschis, accesibil; **introvertitul** este reticent, taciturn, închis în sine şi impenetrabil, ca şi când ar fi păzit de o armură de fier de nepătruns. **Extrovertitul** este mai încrezător cu

buna credinţă şi bunele intenţii ale omului de rând şi mai sigur de abilitatea sa de a tăia de la început ostilitatea, pe care, eventual, ar întâlni-o; **introvertitul**, dimpotrivă, e capabil să suspicioneze pe toţi şi nu are încredere nici în el însuşi că va fi capabil să facă ceea ce trebuie în vreun moment de oarecare urgenţă. În luptă **extrovertitul** ia ofensiva în timp ce introvertitul preferă defensiva. **Extrovertitul** exprimă emoţiile sale, toate şi pe deplin; introvertitul, totdeauna nesigur de urmări, reţine expresiunea liberă a emoţiilor, fără a le putea stăpâni până la capăt, aşa că în cele din urmă ele explodează, chiar dacă momentul nu e deloc potrivit".

b. **CONTEXIUNE.** "**Extrovertitul** atribuie o valoare dominantă lumii dinafară (relaţii sociale, posesiuni, putere, prestigiu, opinie publică); **introvertitul** - lumii dinăuntru (emoţii, sentimente, judecată personală, reflexii, teorii)".

Extrovertitul e stimulat şi se adaptează la evenimentele contemporane în care el doreşte să joace un rol activ, în vreme ce **introvertitul**, absorbit în sine, rămâne la această lume indiferent, fiind de obicei sub stăpânirea reveriilor interioare, a dilemelor personale, a ideilor proprii sau a unui proiect utopic, destinat să fie înfăptuit în viitor.

Extrovertitul se ocupă prea puţin de sine, de interioritatea sa, el scapă de sine însuşi prin necontenita activitate şi astfel ajunge să fie de-a dreptul superficial în ceea ce priveşte viaţa sa sufletească interioară; în contrast cu el, **introvertitul** e pornit spre visuri, meditaţie, preocupare şi analiză de sine, de motivele acţiunii sale şi de scopurile pe care el le urmăreşte. **Extrovertitul** vorbeşte aproape oricui asupra a ceea ce el a văzut şi făcut, dar are puţine de spus despre viaţa sa subiectivă pentru că, şi atunci când el este conştient de ea, fapt ce se întâmplă foarte rar, această viaţă nu îl interesează în mod deosebit; **introvertitul**, dimpotrivă, deşi defensiv şi taciturn faţă de străini, poate ajunge totuşi, la dezvăluirea gândurilor sale cele mai intime şi ascunse, atunci când e vorba de un prieten la care ţine şi care-l înţelege şi-l simpatizează.

Extrovertitul vorbeşte pentru ca să placă sau ca să informeze ori să influenţeze lumea, în vreme ce **introvertitul** este preocupat de

cuvintele cele mai alese pentru a exprima gândurile sale. **Extrovertitul** e stimulat să gândească şi să spună gândurile sale în prezenţa altora; **introvertitul** preferă să le dezbată cu sine însuşi, să le consemneze în jurnalul său".

c. **GRADUL DE CONFORMITATE SOCIALĂ** "**Acţiunea extrovertitului** este determinată de dorinţa sa de aprobare socială; el e mulţumit cu orice fel de preţuire sau aclamare publică. **Introvertitul**, pe de altă parte, e dispus să facă numai ceea ce-i place lui, el evită aplauzele ieftine şi este satisfăcut numai când ajunge să-şi îndeplinească idealul de performanţă. **Extrovertitul** lucrează numai pentru performanţe imediate; **introvertitul** pentru un scop îndepărtat, din viitor (uneori pentru posteritate sau un ideal). **Extrovertitul** este superficial; **introvertitul** este profund.

Extrovertitul îşi ţine ochii aţintiţi la ceea ce fac alţii, se conformează şi e modelat de grupurile în care el este membru. **Introvertitul** ajunge rar să se simtă un participant bona fide; el poate să accepte şi să se acomodeze întrucâtva, dar în intimitatea sa rămâne separat, izolat şi unic. **Extrovertitul**, ia normele morale, admise de toată lumea, ca exacte, el poate uneori să ajungă să nu se conformeze lor, dar el nu se îndoieşte de ceea ce "lumea cea mai bună" spune că este "corect"; **introvertitul**, pe de altă parte, e mai capabil să nu accepte dogmele admise de toţi şi să ajungă la concluziile sale proprii; el poate să nu fie neîncrezător, dar este adeseori radical în sentimentele sale şi stăruitor în punctul său de vedere. **Extrovertitul** este gata pentru orice oportunitate, aşa cum vine ea, e accesibil la invitaţii şi se acomodează imediat şi cu uşurinţă, aşa cum ocazia cere; **introvertitul**, pe de altă parte, e refractar la sugestii, doreşte să urmeze calea sa fără întrerupere şi, dacă e constrâns, ajunge un negativist.

Extrovertitul se aventurează în acţiunile sale şi nu ezită să ceară favoruri sau să facă apel la prieteni atunci când e la necaz sau ar putea profita într-un fel sau altul de ei; **introvertitul**, deşi poate în mod secret mai dependent, refuză în general asistenţa preferând să-şi urmeze drumul singur, să ia singur toate hotărârile şi să-şi asume întreaga răspundere a faptelor".

d. **GRADUL DE ACTIVITATE şi LIBERĂ ENERGIE.** "**Extrovertitul** este activ, kinetic, **introvertitul** pasiv şi potenţial. **Extrovertitul** este responsiv, impulsiv şi impacient, lucrează cu încredere în sine şi fără multă reflectare în vreme ce **introvertitul** este încet deliberat şi prevăzător, gândind totul dinainte".

e. **GRADUL DE PERSEVERENŢĂ CONTRACTIVĂ.** "**Extrovertitul** este caracterizat prin mişcările largi, expansive, de luat şi de dat; el caută,ia, distruge şi cheltuieşte; **introvertitul**, dimpotrivă, e contractiv, el asimilează numai ceea ce are un interes pentru el, restul îl elimină. **Extrovertitul** riscă şi se uită după câştiguri mari; **introvertitul** caută să păstreze ceea ce are. **Extrovertitul** caută schimbare, excitare, aventură; **introvertitul** se mulţumeşte să rămână în unul şi acelaşi loc, înconjurat de obiecte familiare şi văzându-şi de ocupaţiile sale preferate. **Extrovertitul** este gata imediat să primească ultimile idei şi să le pună în practică; **introvertitul**, neîncrezător în noutăţi înclină să adere numai la credinţele sale fundamentale. **Extrovertitul** preferă să facă lucrurile dintr-o dată şi repede, pentru a începe ceva nou, fără atenţie la detalii şi gata să părăsească o încercare care-l plictiseşte; **introvertitul**, pe de altă parte persevereză, nu-i place să fie grăbit, distrat sau silit să schimbe felul de a gândi şi lucra, el rezistă la monotonie şi este adeseori plictisit de persistenţa ideilor obsesionale. **Extrovertitul** este fără griji şi poate chiar iresponsabil şi dezordonat, în vreme ce **introvertitul** este scrupulos, îngrijit, pedant, meticulos, precis, perfecţionist. **Extrovertitul** este difuz, implicat în o mulţime de relaţii foarte deosebite; **introvertitul** este concentrat, focalizat asupra unui cerc restrâns de idei şi prieteni".

f. **APTITUDINEA PERCEPTIVĂ şi COGNITIVĂ.** "**Extrovertitul** percepe, înţelege şi valorifică lumea, aşa cum ea impresionează simţurile sale, în special simţul tactil, substanţa grea fiind pentru el faptul ultim; **introvertitul**, dimpotrivă, e influenţat în primul rând de procesele psihice, percepe mobilitatea iar îndărătul mobilităţii stă acţiunea forţelor energetice şi directive. **Extrovertitul** accentuează faptele observabile şi inducţiunile care derivă din ele; **introvertitul** asimilează faptele sistemului său propriu de imaginaţie, gândire şi deducţii speculative. **Extrovertitul** este lipsit de sensibilitate

fină, obiectiv practic impersonal, experimental; **introvertitul** este sensibil, subiectiv, teoretic, personal şi filosofic. **Extrovertitul** este materialist şi apreciază numai ceea ce este evident şi irefutabil (bani, poziţie, prestigiu); **introvertitul** este idealist şi ia propriile sale păreri şi sentimente drept criteriu a ceea ce e adevărat, bun şi frumos. **Extrovertitul** e la largul său atunci când are de a face cu materia; **introvertitul** - atunci când are de a face cu emoţiile umane"[140] (subl.ns.M.S.).

Din combinarea atitudinilor extra-introvertite cu cele patru funcţii principale (două raţionale: *gândirea* şi *sentimentul*; două iraţionale: *intuiţia* şi *senzaţia*) rezultă opt tipuri posibile ale conştientului şi, corespondent, opt tipuri inconştiente. "Toate funcţiile superioare sunt însoţite de o funcţie cu importanţă secundară care este un factor relativ dominant. funcţia superioară şi cea inferioară face ca aceasta din urmă să piardă caracterul de simplu însoţitor şi servant al celei superioare, devine distructivă şi generează, astfel, nevroza. Din acest motiv, terapia dă rezultate mai bune dacă vizează funcţia secundară, relativ inconştientă. În cele ce urmează redăm după J.Nuttin tipologia jungiană după cum urmează:

1. **Tipul gânditor extravertit**. Este individul care acţionează pe baza unor motive analizate intelectual, de unde competenţa sa în planificare şi organizare; el reprimă tot ceea ce poate fi generat de sentiment şi funcţii iraţionale: activitatea estetică, experienţa religioasă, pasiunile, cultul prieteniei. Experienţa religioasă şi pasiunile sexuale, expresii non-raţionale, pot fi îndepărtate chiar până la o inconştienţă totală.

Funcţia secundară a acestui tip este sentimentul, inferioritatea sa putându-se manifesta prin neglijarea sănătăţii, poziţiei sociale, a familiei, toate în vederea realizării unei acţiuni ce va fi recunoscută de oameni ca importantă. O asemenea persoană luptă pentru mari cauze umanitare, dar, în acelaşi timp, poate dovedi un caracter josnic faţă de cei care lucrează cu el.

---

[140] Mărgineanu N., **op. cit.**

La acest individ, aspectele reprimate de gândire pot fi perceptibile indirect, prin perturbarea modului obişnuit de comportare conştientă.

2. **Tipul gânditor introvertit.** La acesta faptele sunt argumente în sprijinul unei teorii sau prejudecăţi, fără a realiza însă valoarea lor intrinsecă; "relaţiile exterioare nu sunt nici cauză nici scop pentru această gândire... ea transmite noi concepţii mai mult decât date asupra unor fapte noi... ea deschide orizonturi şi vederi în profunzime... şi ia eventual faptele ca exemple ilustrative"[141].

Este îndrăzneţ în lumea ideilor, dar nesigur când este nevoit să le prezinte altora; face efortul de a dovedi ceva, şi atunci destul de prost. Acceptă să fie exploatat fără milă dacă este lăsat să-şi urmărească ideile. Datorită insecurităţii sale în situaţiile cu caracter social, el apelează la o mulţime de mijloace de apărare care se dovedesc a fi în final obstacole în calea relaţiilor interumane.

3. **Tipul sentimental extravertit.** Se caracterizează printr-o gândire afectivă convenţională; pentru el ceea ce contează sunt mai mult valorile tradiţionale şi de importanţă socială decât propria impresie. Este cel care cumpără produsele noi, dacă sunt la modă, cel care spune "frumos" când anturajul este de această părere, pentru că altfel ar însemna să tulbure "situaţia afectivă generală". Ceea ce este valoros pentru asemenea persoane corespunde unor valori general acceptate.

Sentimentalul extravertit reprimă funcţia gândirii, ceea ce are ca rezultat existenţa la nivelul inconştientului a unei gândiri infantile, arhaice.

4. **Tipul sentimental introvertit.** Are o conduită exterioară armonioasă, nebătătoare la ochi, tăcut, inaccesibil, greu de înţeles şi adesea deprimat. Aceste persoane sunt: "cel mai frecvent silenţioase, dificile de abordat, incomprehensibile, foarte frecvent disimulate sub o

[141] Nuttin J., **op. cit.**

mască infantilă sau banală, foarte frecvent de asemenea de un temperament melancolic".

Ca o consecință a gândirii lui extravertite inferioare, el poate afișa o neutralitate însoțită de o atitudine critică și superioară: "În prezența unui lucru antrenant și entuziasmant, acest tip observă mai întâi o binefăcătoare neutralitate, acompaniată uneori de o ușoară atitudine critică care sparge ușor primul elan al unei ființe sensibile".

Este înclinat la meditație și blândețe; de multe ori pare rece și rezervat dar sentimentele sale se dezvoltă în profunzime, într-o lume interioară intens pasionată.

"Este copleșit de zgomote care aleargă; rivalități infinite de natură misterioasă țâșnesc și, în această luptă fără mulțumire, persoana amenințată nu ezită în fața nici unui mijloc rău sau josnic... O astfel de evoluție ajunge la epuizare. Nevroza care urmează este de formă neurastenică, la femei cu o participare a stării corporale sub formă de anemie cu toate consecințele sale".

5. **Tipul senzorial extravertit.** Este o persoană care se bucură de viață în momentul de față, viața sa fiind o acumulare de experiențe concrete care îi servesc drept ghid pentru noi senzații.

Slăbiciunea sa apare atunci când intuițiile reprimate se impun, în care caz imaginația o ia înainte și dacă este vorba de un obiect sexual, devine gelos.

Forma de nevroză frecvent întâlnită la senzorialul extravertit este cea obsesivo-fobică, greu de tratat în mod rațional, mai ușor apelând la mijloace afective, pe baza relațiilor de transfer:

"Această nevroză este mult mai dificil de tratat în manieră rezonabilă pentru că funcțiile la care terapeutul face apel sunt relativ mai puțin diferențiate și nu ne putem încrede în ele. Trebuie frecvent să recurgem la mijloace afective de presiune pentru a trezi în el conștiința".

6. **Tipul senzorial introvertit.** "Dacă tipul senzorial extravertit este determinat de intensitatea influenței obiectale,

introvertitul se orientează după intensitatea participării senzitive subiective, declanşată de excitaţia obiectului"

În ciuda intensei conştiinţe a lumii din afară, introvertitul senzorial se luptă cu incapacitatea de exprimare a ceea ce simţurile îi transmit.

Reacţiile sale sunt neprevăzute şi par iraţionale pentru că vede ceea ce are în faţă, deşi nu este legat de acel ceva; este greu de presupus ce anume va face impresie asupra lui.

Acest tip are un fler surprinzător pentru ambiguu, întunecos şi periculos, aflate în spatele realităţilor pe care le observă.

Ca o compensare faţă de activitatea conştientă credulă, în inconştient se dezvoltă o tendinţă de suspiciune.

Este marcat de idei compulsive şi frici paranoide, izvorând din îndoiala că lumea ar putea să nu fie aşa cum o percepe el prin simţurile sale.

El poate crea o atmosferă de frumuseţe în jurul său şi poate fi un artist sau un cunoscător de artă.

7. **Tipul intuitiv extravertit.** Este individul care se plictiseşte în condiţii de stabilitate, motiv pentru care este în permanentă căutare de posibilităţi noi, fiind capabil să recunoască situaţiile promiţătoare, dar incapabil să aştepte până când noile situaţii să poată fi aplicate practic.

El poate să inspire alţi oameni, dar există pericolul de a-şi consuma energia animând pe alţii şi, alergând după ceva nou, să lase ceea ce a început în grija altcuiva care să termine.

"Are un fler ascuţit pentru ceea ce este în germene şi promite în viitor. El acumulează obiecte noi, voci noi, cu o mare intensitate... pentru a le abandona fără consideraţie... El se întoarce bucuros spre profesiunile în care va putea desfăşura, în toate direcţiile, capacităţile sale. Mulţi comercianţi, antreprenori, speculatori, agenţi, politicieni, etc., aparţin acestui tip.

Acest tip este mai frecvent la femei. La ele intuiţia se manifestă mai puţin în profesie decât în viaţa de societate. Femeile intuitiv extravertite ştiu să tragă foloase din toate posibilităţile sociale, să

descopere oamenii de viitor şi să abandoneze totul pentru a cuceri alte speranţe".

8. **Tipul intuitiv introvertit.** În acest tip sunt incluşi acei "oameni pentru care se spune că realitatea nu există".

Sunt visători, mistici, vizionari, excentrici sau artişti.

Cultivarea gândirii şi sentimentului poate duce la dezvoltarea unor forme de judecată care, însoţite de capacitatea de a imagina viitorul, oferă baza unor contribuţii în sfera morală.

Compensarea inconştientă a acestui tip ar fi senzaţia inferioară extravertită caracterizată prin impulsivitate şi lipsă de control.

VII. TEMPERAMENT - AFECTIVITATE - ACTIVITATE - CARACTER

Expunând doctrinele asupra temperamentelor, amintim că temperamentul se leagă de moştenirea genetică, atitudine şi acţiune, se reflectă în aceasta şi nu poate fi separat de structurile primare afective, de modalităţile de reglare neuro-endocrino-umorală, dar nici de împlinirea trăsăturilor caracteriale şi ideative dobândite de către individ în cursul coexistenţei sale sociale, între aceste elemente existând o strânsă interdependenţă funcţională pe tot parcursul vieţii ca şi diferenţierii dinamice individuale.

Hegel scria că: "E greu de spus ce se înţelege prin temperament. Acesta nu se raportează la natura morală a acţiunii, nici la talentul care se manifestă în acţiune, nici, în sfârşit, la pasiune, care totdeauna are un conţinut determinat. De aceea, temperamentul se va defini cel mai bine ca fiind modul cu totul general cum acţionează individul, cum se obiectivează, cum se menţine el în existenţă. Diviziunile temperamentelor care s-au încercat au ceva atât de nedeterminat în ele, încât nu le putem aplica decât rareori la indivizi, în care temepramentele îmbrăţişate ca distincte se găsesc mai mult sau mai puţin reunite. După cum se ştie, aşa cum virtutea a fost divizată în patru virtuţi fundamentale, tot aşa s-au admis patru temperamente, cel coleric, cel sanguinic, cel flegmatic şi cel melancolic. Deosebirea principală între aceste temperamente are la bază faptul că omul ori se plasează în obiect, ori este preocupat mai mult de singularitatea sa. Primul caz intervine la sanguinic şi la flegmatic, ultimul la coleric şi la melancolic. Sanguinicul se uită pe sine în faţa obiectului şi anume, mai precis, în felul că, în virtutea mobilităţii sale superficiale, el se agită între o mulţime de lucruri diverse, pe când flegmaticul se îndreaptă perseverent către un singur lucru; la colerici şi la melancolici însă domină, cum am spus, persistenţa în subiectivitate; aceste două

temperamente se deosebesc totuşi iarăşi între ele, prin aceea că la coleric predomină mobilitatea, la melancolic imobilitatea astfel încât, sub acest raport, colericul corespunde sanguinicului, iar melancolicul - flegmaticului. Am observat deja că deosebirea temperamentelor îşi pierde importanţa într-un timp în care modul de conduită şi activitate a indivizilor este fixat de cultura generală" [142].

Temperamentul, din punct de vedere genotipic, deşi este distinct de procesele afective, are relaţii directe diferenţiate, distincte şi succesive totuşi cu structurile protoafectivităţii şi cu mecanismele reflex necondiţionate (instinctele), cu mecanismele psiho-neuro-endocrino-umorale ale acestor procese exprimate biopsihic ca un ansamblu unitar nestructurat şi oarecum indistinct sub forma trăirilor elementare emoţionale şi a dispoziţiilor de tip difuz cu componentele lor psihovegetative, vasculare, senzitive (extero, intero şi proprioceptive), senzoriale, endocrine şi umoral metabolice corelate şi în raport cu starea iniţială a activităţii cerebrale precum şi cu fenomenele fazice ale proceselor funcţionale fundamentale de excitaţie şi inhibiţie cerebrală, relaţii pe care le influenţează şi-l influenţează şi care se edifică diferenţiat în decursul ontogenezei fiecărui individ uman.

Din acest punct de vedere reglările vegetativ-afective iniţiale protoafective, în relaţie cu temperamentul au o determinare genetică şi modelare ontogenetică în ce priveşte predominarea funcţională parasimpatică sau simpatică, cu un întreg cortegiu de manifestări exprimate în tonusul funcţional emoţional şi exprimat în acel sentiment difuz al vieţii care prezintă de asemenea labilităţi fazice ca şi modificări legate de vârstă şi de starea funcţională a substratului morfo-funcţional dinamic cerebral cu modelările şi dezvoltările sale normale sau patologice sau funcţional parabiotice supuse reglărilor superioare neuropsihice. Acest sentiment difuz al vieţii este modul în care lumea cu infinita sa bogăţie de conţinuturi este în acelaşi timp modul ei de a fiinţa individual prin fiecare om în parte.

---

[142]G.W.Hegel - **Filozofia spiritului**, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1966, pag.72.

Aceste structuri şi relaţii interfuncţionale amintite mai sus au o îndelungată dezvoltare în decursul evoluţiei filogenetice de dezvoltare relativ constantă genotipică şi structurare dinamică, variabilă fenotipică a comportamentului biologic până s-a ajuns la diferenţierile individuale atât de diverse. Studiile de fiziologie comparată şi de psihologie animală aduc date încă insuficiente pentru cunoaşterea modalităţilor concrete de manifestare temperamental-comportamentală ale fiecărei specii şi îndeosebi la acei reprezentanţi ai lumii animale la care în cursul evoluţiei apar manifestările de comportament precognitiv rudimentar. Cert este că în decursul evoluţiei lumii animale s-au incorporat în fiece individualitate legile şi condiţiile de existenţă ale naturii şi s-au realizat pe baza acestor legităţi cosmice sistemice, structurile morfo-funcţionale ca şi structurile primare biopsihice prin intermediul cărora au putut fi prelucrate în mod adecvat semnalele venite din lumea externă şi au fost incorporate în structurile individuale în funcţie de treapta de evoluţie filogenetică, s-au elaborat şi fixat consecutiv răspunsurile adaptative corespondente după o logică internă, naturală a cărui program ne este mai puţin cunoscut. Subordonările sistemice au inclus în ansamblul lor unitar structurile morfo-funcţionale subjacente diferenţiate prin alegeri succesive şi semnificative pe care le-au inserat în constelaţiile combinatorii funcţionale dominante pe care le realiza fiecare treaptă evolutivă. În sensul celor de mai sus au fost realizate evolutiv, reglările enzimatic-moleculare biochimice, endocrine, vegetative, etc., care au supus şi subordonat la rândul lor reglările umorale în relaţie concomitentă cu procesele de iritabilitate ale protoplasmei după care aceste mecanisme au fost subordonate reglărilor elementare hormonale tisulare şi primitiv glandulare în corelaţie cu elementele iniţiale de reglare nervoasă care în momentul dezvoltării şi evoluţiei sistemului nervos au preluat şi subordonat toate aceste tipuri de reglări iniţial vegetative cu organizarea consecutivă indisolubilă senzitivă, senzorială şi motorie, ceea ce a determinat elaborarea în final a sistemului unitar de reglare reflexă **neuro-endocrino-umorală-metabolic-enzimatic-moleculară**, care se pune în tensiune de lucru emergentiv şi imergentiv în toate structurile supra- sau subjacente şi care în fracţiuni de secundă evocă şi

rezumă funcțional milioanele de ani evoluție ale lumii organice, aducând în actualitate acele infinite mecanisme, raporturi și relații aflate mereu în noi și necesare procese de adecvare adaptativă actuală și de elaborare anticipativă a răspunsurilor comportamentale biopsihice, sporind valoric până la cele conștient elaborate. Se poate afirma că mecanismele de reglare comportamentală în lumea animală și îndeosebi la speciile superioare, sunt de natură **biopsihică-neuro-endocrino-umoral-metabolic-enzimatic-moleculare** cu corelatele lor funcționale unitare și ireductibile, concomitente, indisociabile și indisolubile cu reactivitatea și reglările senzitivo-senzoriale și motorii, cu numeroasele legături necondiționate și temporale condiționate ce se realizează combinatoriu pe parcursul dezvoltării individuale într-o serie de stări succesive dominante, cu sens ascendent sau descendent, în raport de valoarea semnificativă a stimulărilor adaptative endo-exogene.

În virtutea celor de mai sus, vom înțelege că structurile temperamentale cu particularitățile lor funcționale, nu numai că vor subordona mecanismele de reglare subjacentă descrise, dar acestea din urmă vor influența la rândul lor prin numeroasele mecanisme retroactive, structurile temperamentale și toate la un loc vor fi modelate în limitele date de influențele externe și de necesitățile de asimilare și acomodare adaptativă, realizând în final, pe baza genotipului, fenotipul structural-funcțional individual. De aceea, modelările pozitive sau negative, patoplastice, de natură biologică, psihologică sau socială exercitate asupra structurilor temperamentale vor avea un caracter de răspuns, de ansamblu unitar, armonioase sau dizarmonice, ce-și lasă amprenta asupra tuturor nivelurilor și releelor adaptative, iar în cazul omului, toate reglările vor avea caracterul și vor purta amprenta subordonărilor și reglărilor psihice încât structura acestor mecanisme cu autoreglare normală sau patologică, va fi simultan și indisociabil de natură

psiho-neuro-endocrino-umoral-metabolic-enzimatic-moleculare,

mecanisme ce acționează atât emergentiv cât și imergentiv.

Întreaga dezvoltare culturală a omului nu a făcut decât să modeleze necontenit cu fiecare nouă etapă de dezvoltare a istoriei

umane şi cu fiecare individualitate în parte, sistemul psihic şi conştiinţa umană care au preluat şi subordonat funcţional întregul univers de structuri şi funcţii realizat de comportamentul animal şi elaborat în decursul miliardelor de ani evoluţie a lumii biologice. În acest sens înţelegem noi structurile arhi- şi paleopsihice şi tot astfel conceptualizăm noţiunea Jungiană de arhetip. Stăpânirea acestor structuri şi elaborarea comportamentului cultural sunt rezultatul nu numai a evoluţiei întregii istorii naturale ci şi a umanităţii, încât putem afirma că istoria apariţiei personalităţii este istoria realizărilor filo şi ontogenetice a sistemului psihic uman şi de autoreglare conştientă şi inconştientă totodată elaborat în cursul şi pe baza dezvoltării culturale a omenirii, fără ca totuşi omul să poată scăpa de povara structurilor sub-stratului morfo-funcţional care apasă pe umerii săi în modul cel mai semnificativ posibil şi pe care de obicei îl neglijăm sau ne facem că-l uităm, dar fără de care nu putem exista ca fiinţe umane conştiente.

În virtutea celor de mai sus, considerăm personalitatea în sensul în care o definea C.Rădulescu-Motru ca o structură bio-psiho-socială unitară, contradictorie, ce se manifestă optimal dinamic şi sistemic pe tot parcursul vieţii atât în raport cu modelările exogene pozitive sau negative, cât şi în raport de calitatea automodelărilor, răspunzând în acelaşi timp diferenţiat şi selectiv la cele mai diverse semnalizări din mediul existenţial care pun în joc simultan întreg universul moştenit cu logica sa naturală şi dobândit în virtutea logicii formale, culturale, precum şi de releele şi mecanismele psiho-neuro-endocreino-umoral-metabolice-enzimatic-moleculare necesare proceselor de asimilare şi acomodare adaptativă bio-psiho-socială.

M.S.Lebdinski şi V.N.Miaşişcev, referindu-se la relaţiile dintre tonusul emoţional care conferă senzaţia difuză, resimţită subiectiv sub formă de dispoziţie ce rezultă din ansamblul stimulărilor interoceptive, exteroceptive şi proprioceptive subliminare nivelului de integrare conştientă şi de tipul de temperament, disting următoarele particularităţi ale proceselor afective de bază cu determinaţiile lor interne:

1. Creşterea tonusului emoţional exprimat prin reacţii rapide şi puternice vegetativ-somatice ce se înregistrează la tipurile coleric şi sanguinic, în timp ce scăderea acestui tonus se remarcă la tipul flegmatic şi melancolic şi îndeosebi în condiţiile de boală.
2. Dispoziţia, ca expresie a tonusului emoţional se modifică în sens euforic în faza maniacală şi scade în faza melancolică a psihozei maniaco-depresive, exprimându-se în timp sub forma unei evoluţii ciclice, periodice sau ondulante.
3. Oscilaţiile tonusului emoţional sub forma labilităţilor instinctiv-emoţionale se observă la tipurile temperamentale coleric şi sanguinic şi au o mare exprimare în cazul psihopatiilor instabile.
4. În ce priveşte stabilitatea reacţiilor emoţionale, se disting reacţii primare determinate de evenimentele trecute şi reacţii secundare determinate de trăirea trecutului sau a perspectivelor viitorului, resimţite cu intensitate diferită de diferitele tipuri temperamentale.
5. Colericul, în plan emoţional se caracterizează prin excitabilitate crescută, iar în ce priveşte melancolicul, se va constata o dispoziţie astenică sau de tip depresiv obişnuit de natură constituţională.
6. Sanguinicul prezintă de asemenea, o importantă reactivitate emoţională, cu un tonus pozitiv în general şi mai rar cu aspecte afective negative şi aceasta graţie tipului său de sistem nervos puternic echilibrat şi mobil.

Se impune totuşi să remarcăm că reacţiile emoţionale ţin în mod predominant, în ce priveşte forma de exprimare sub aspectul energiei, duratei şi mobilităţii lor, atât de structura temperamentală şi respectiv de starea funcţională a sistemului nervos central, de determinările interne ale organismului în ansamblul său şi, desigur, de semnificaţiile acţiunilor întreprinse care conferă prin feed-back noi resurse pentru tonusul psihologic. În ce priveşte conţinutul şi semnificaţia acestor trăiri emoţionale, subliniem alături de

determinismul genetic şi determinarea lor predominant exogenă prin învăţare şi educaţie, prin însuşirea valorilor culturii, ce reflectă totodată condiţiile vieţii şi activităţii în raport cu motivaţiile individuale, în relaţie cu trăsăturile înnăscute de sistem nervos, precum şi în relaţie cu calitatea şi etapele dezvoltării ontogenetice a personalităţii ca şi funcţie de nivelul de realizare şi dezvoltare a conştiinţei de sine şi a nivelului de educaţie, autoeducaţiei, de autoorganizare comportamentală şi de nivelul de integrare ideo-afectivă, de locul pe care îl ocupă individul în ansamblul relaţiilor existenţiale sociale, de bogăţia, calitatea şi semnificaţia ideo-afectivă a acestor relaţii, precum şi de posibilităţile calitativ diferite pe care societatea le oferă oamenilor prin mecanismele obiective şi subiective ale învăţării sociale ca şi evantaiul său de libertate în diferitele sale etape de dezvoltare.

Din cele de mai sus înţelegem deci că trăsăturile generale temperamentale sub aspectul indicilor funcţionali exprimaţi prin termenii de impresionabilitate, ritm, tempou, impulsivitate, expresivitate, atitudine, etc. se raportează atât la trăirile afectiv-emoţionale, dispoziţionale, la procesele senzitive şi senzoriale ca şi la modalităţile de răspuns unitar motorii, vegetative, endocrine, umorale, metabolice, enzimatice, moleculare ce se află atât la baza structurilor şi reactivităţii funcţionale reflex necondiţionate, instinctive, ca şi a celor condiţionate prin învăţare şi prin intermediul cărora este anagajat întregul organism, concomitent cu răspunsurile diferenţiate ale preceselor psihice superioare pe calea releelor emergentiv-imergentive psih-neuro-endocrino-umoral-metabolice-enzimatic-moleculare ale fiecărei individualităţi în parte. În sensul celor de mai sus vor fi, desigur, de luat în considerare elementele pozitive ce decurg din doctrinele tipologice dar toate şi fiecare în parte raportate la particularităţile individuale, deci raportate la particularităţile de reactivitate ca totalitate a individului uman concret. Pe de altă parte nu putem afirma cu certitudine că ceea ce se constituie ca o trăsătură generală poartă o amprentă genetică decât doar că ţine de genom sau au devenit generale pe baza iterativităţii fenomenelor adaptative.

În această optică, datele de activitate endocrină a lui N.Pende, de tipologie afectivă a lui Kretschmer, vegetativ-afectiv-intelectivă a

lui Sheldon, de atitudine şi expresivitate neuro-psihică în sensul introversiunii sau extraversiunii lui C.Jung, de tipul emoţional al lui Heymans-Wirsma ca şi tipurile clasice hipocratice şi cele pavloviene sunt doar diferite laturi ale structurii unice pe care o reprezintă temperamentul ca modalitate polifuncţională a organismului considerat ca sistem unic şi unitar exprimat din punct de vedere integrativ şi asimilator adaptativ. În aceeaşi ordine de idei, temperamentul nu se identifică cu structurile biopsihice primare de care este legat şi care îşi pune amprenta la rândul său asupra modului de exprimare comportamentală a acestora sub aspectul parametrilor funcţionali enumeraţi mai sus şi care au, ca şi temperamentul, un determinism predominant de natură ereditar-constituţională, atestând asupra particularităţilor fundamentale de reactivitate a sistemului nervos central şi a organismului fiecărui individ în general.

Psihanaliza, pe de altă parte, abordează structurile psihice din punctul de vedere al conţinutului timetic, al semnificaţiilor pe care inconştientul şi conştientul le încifrează şi pe care psihanalistul le descifrează doar pe terenul criptic al unor trăiri instinctuale difuze, ale unui inconştient atemporal şi impersonal, aşa cum şi apare el, deci deprivat se pare de oarecare specificitate, dar grevat de o istorie încărcată de simboluri travestite pentru unii teoreticieni într-o veritabilă mitologie. Omul, prin natura sa este o fiinţă guvernată de legile obiective ale existenţei, cu logica lor naturală şi socială şi ca atare, arhitectura organizărilor sistemului psihic uman nu este dirijată doar de un interior lăuntric arhaic, dominant arhetipal şi cu profil, considerat de unii cercetători ca o fatalitate inexorabilă şi imobilă, predestinată să realizeze formele simbolice ale unor profunzimi abisale, instinctive şi împietrite într-un sistem de fixaţii de natură ireductibil conflictuală. Structurile primare ale psihismului uman sunt o realitate şi ele se subordonează sau bruiază structurile superioare, spirituale, iar omul se caracterizează în mod predominant prin capacitatea sa de a se autodetermina şi de a transcede circumstanţele, iar prin disponibilităţile sale, în condiţii optimale sociale, posedă capacitatea de a transforma sau nu idealul în real, şi de a se îmbogăţi prin real idealul pe care-l obiectivează într-o permanentă devenire pe baza unei neliniştite

activități creatoare conștiente și inconștiente totodată, ale cărei rezultate le anticipează mintal și le trăiește diferențiat ideo-afectiv, aptitudinal și atitudinal, incendiind sau nu toate elementele și structurile materiale și funcționale biologice, psihologice și sociale al personalității, mobilizate unitar în simultaneitatea lor contradictorie pentru a face chiar și din imposibil realitate existențială umană. Amintim în acest sens că nu există om pur pulsional și nici om pur rațional. Omul este această împletire indisociabilă și ireductibilă de moștenire genetică și culturală, de natură și cultură.

Nu negăm, desigur, în virtutea celor de mai sus, caracterul inconștient sau subconștient al trăirilor afective primare ca și a altor trăiri psihice în genere, însă nici nu le putem atribui rolul de șef de orchestră în structurarea unei interiorități subiective deschise sau închise, constituită doar din motivații și structuri operaționale de natură arhaică, arhetipale, fără legătură cu existența socială și cu practica de subiectivare a lumii și obiectivare a subiectivității în relațiile interumane, de modelare a fiecărui eu individual, chiar dacă eul nostru, este după unii autori, abisul tuturor trăirilor cu nesfârșite determinații individuale.

Viața omului își găsește sursa determinărilor și împlinirilor sale în cadrul naturii și societății, care-i pot fi favorabile sau defavorabile, iar activitățile sale psihice se diferențiază în și prin aceste procese cu complexe și vaste determinări și deschiderii pe care le reprezintă și le condiționează dinamic existența umană cu nevoile și idealurile sale, cu întreg cortegiul dramatic de victorii și înfrângeri repurtate asupra naturii exterioare ca și asupra propriei sale naturi, limitată în individualitatea umană dar și nelimitată în conținutul subiectivității și vieții.

Punând la baza activității psihice inconștientul saturat în refulările unor trăiri subiective conflictuale și negative, freudismul exagerând rolul inconștientului perturbă conceptual relațiile inconștient-conștient ca structuri operaționale dominante și specific umane de anticipare, de organizare prospectivă și de reglare predictivă a activității practice și ideo-afective a personalității și care-și pune amprenta reglatorie asupra tuturor particularităților biologice,

psihologice şi sociale umane. Viaţa psihică a omului, pentru înţelegerea ei reclamă în mod necesar abordarea studiului personalităţii şi deci şi a temperamentului ca activitate complexă şi plurivalentă cu elaborarea unor atitudini specific umane ale unui subiect activ considerat sub raportul determinărilor sale naturale şi culturale ca totalitate unitară şi armonios integrată de manifestări umane. Personalitatea, din punct de vedere al structurilor sale ierarhice implică în mod necesar studiul complet şi concret al particularităţilor sale temperamentale şi de **totus homo** (biologice, psihologice şi sociale) în corelaţie cu activitatea concretă desfăşurată individual de care se leagă dinamic modificările cantitative şi îndeosebi calitative pe care le comportă autodezvoltarea sa prin coactivitate creatoare şi autocreatoare în cadrul coexistenţei sociale.

V.Pavelcu subliniază că procesele afective, de la cele elementare la cele superioare, pot fi înţelese ca şi procesele psihice în general "din relaţiile dintre organism şi mediu, din atitudinile omului faţă de natură, societate şi faţă de sine însuşi"[143]. Afectivitatea elementară reprezintă forma cea mai difuză şi mai veche a psihismului uman ce se leagă strâns de relaţiile primare cu mediul, de mecanismele însăşi de elaborare a reflexelor şi de instincte ca şi de structurile subcorticale, de reglările neuro-endocrino-umorale ale proceselor adaptative, dar şi de trebuinţele noastre, de la cele primitive până la cele elaborate superior şi riguros controlate şi reglate de conştiinţă şi în esenţă deci, reglate valoric de mediul social. În acest sens, nici cel mai elementar proces de cunoaştere nu poate fi separat de aspectul şi îndeosebi de semnificaţia sau înţelesul timetic cu care acesta formează o unitate indisolubilă atât la animal cât şi la omul normal sau bolnav. Dacă în cazul omului, procesele intelective ne dau informaţii despre relaţiile, despre natura obiectului, despre proprietăţile şi relaţiile acestuia, procesele afective, în măsura în care ajung să fie conştientizate sau nu, ne informează despre orientarea trebuinţelor, tendinţelor, despre direcţiile preferinţelor şi sensul profilării

[143]V.Pavelcu - **Afectivitatea,** în: "Tratat de psihologie experimentală" sub red. Al.Roşca, Editura Academiei R.S.R., 1963, pag.389.

atitudinilor afectiv-motivaționale umane în raport cu lumea obiectivă, în relație cu care vibrează prin anagajare viața subiectivă a omului cu trăirile sale ideo-afective.

"Într-o conștiință dezvoltată, - scrie V.Pavelcu - înțelesul timetic constituie un acompaniament pur, un halo, o atmosferă sau o ambianță, pe care respiră impresiile individualizate ale schematismului intelectual; înțelesurile timetice sunt **tipare** generale în care se diferențiază semnificațiile intelectuale; ele au un caracter subconștient. Înțelesul timetic poate fi întrezărit în stări apropiate de stadiul primitiv al conștiinței; îl găsim în vis, în acțiuni întrerupte, în procese de incubație și gestație creatoare sau în vagi și difuze orientări instinctive. Sub acest raport sentimentul poate fi considerat ca o conștiință primitivă, confuză, intuitivă.

Organismul formează cu ambianța o unitate dinamică, un întreg; fiecare organism își are mediul său. Sub acest raport instinctele sunt intuiții înnăscute, presimțiri confuze ale obiectelor și izvoarelor lor de satisfacție. Aceste cunoștințe confuze sunt înscrise în conformația și structura vitală a individului. Aici lipsește distanța fenomenologică între subiect și obiect; avem o conștiință suspendată de clipa prezentului și dizolvată în trăirea imediată și directă a individului. Psihanalistul elvețian Jung spune că inconștientul este purtătorul și presimțirea a ceea ce ne lipsește și ne-ar putea completa. Aici găsim semnificația înțelesului de tendință și de origine a sentimentului"[144], și credem noi, inclusiv a atitudinii.

Alături de orientare și atitudine difuză inconștientă și complexuală, afectivitatea ca și temperamentul se caracterizează printr-o stare determinată a tendințelor și a energiei cu care se exprimă acestea, are o tensionalitate determinată, un aspect dinamic, polar și contradictoriu în același timp, o mobilitate particulară și o stare de echilibru sau dezechilibru între aspectele sale constitutive, un tempou particular în unitatea de timp, un indice de impresionabilitate și de declanșare individualizată. Din acest punct de vedere, dinamica nu

---

[144]V.Pavelcu - **Din viața sentimentelor,** Editura Enciclopedică Română, București, 1969, pp.22-23.

numai a afectivității, se corelează în mod indisolubil de la un anumit nivel de dezvoltare a sistemului nervos cu dinamica proceselor nervoase fundamentale cu care aproape că se poate identifica şi se corelează de asemenea cu semnalizarea senzorială, cu procesele intelective, motivaționale, etc., dând coloratură specifică fiecărui proces psihic individual în ansamblul unitar al manifestărilor psihocomportamentale elementare sau superioare, inconştiente sau conştiente. De aceea considerăm că nu se pot separa în mod tranşant trăsăturile temperamentale de cele emoționale, aşa cum nu putem separa funcțiile informației senzoriale de acompaniamentul informațiilor afective, în procesul de permanentă asimilare şi acomodare adaptativă, aceleaşi considerații fiind valabile de asemenea începând cu procesele de la nivelul psihismului elementar şi până la formele superioare de reflectare conştientă şi de acțiune creatoare.

Reflectarea senzorială dimpreună cu cea afectivă pun "...în mişcare mecanismele de mobilizare şi declanşează sisteme formate şi pregătite prin experiența ancestrală şi individuală, ereditară şi învățată, pentru efectuarea acțiunii necesare. Acțiunea este semnalizată atât pe cale senzorio-motorie cât şi pe cale afectivă (sistemul reticulat). Informația afectivă se traduce prin plăcere-neplăcere. Fiecare din aceste semnale determină prelungirea, încetarea sau modificarea actului de căutare sau consumare a hranei"[145]. De aici nu urmează însă că inconştientul fiind supus principiului plăcerii sau neplăcerii nu ar avea în acelaşi timp corespondență cu realitatea şi că numai conştiința ar fi supusă principiului realității care ar fi străin de principiul plăcere-neplăcere, conştientul şi inconştientul fiind structuri solidare funcțional în ansamblu, determinismul şi orientarea selectiv anticipativă realizată de structurile psihice operaționale.

Informația afectivă însă este acea componentă a vieții psihice conştiente şi inconştiente care-şi implântă adânc rădăcinile în solul biopsihismului constituțional ale paleo- şi arhipsihicului, ale structurilor arhetipale şi participă la asigurarea activității cerebrale de analiză şi sinteză, de excitație şi inhibiție, de plăcere sai neplăcere,

[145]V.Pavelcu, **op.cit.**, pp.38-39

impregnând psihicul de la structurile sale profunde până la cele neogenetice, inclusiv ale conştiinţei şi spiritului, conectând totodată prin atitudinea subiectivă ideo-afectivă sensul şi direcţia ascendentă sau descendentă activităţii, conjugând trebuinţele individului cu celel ale cunoaşterii obiectului, orientând semnificativ şi impulsionând activităţile fundamentale pentru organism şi pentru personalitate în ansamblul său care ţine prin elementul conştient în surdină izbucnirile ancestrale, echilibrând tensiunea psihologică ce se realizează între motive şi trebuinţe pe de o parte şi satisfacerea sau nesatisfacerea lor pe de altă parte, stimulându-le, amânându-le sau inhibându-le, în raport de structura temperamentală, în strânsă corelaţie cu structura caracterială şi cu semnificaţia semnalizării senzorio-raţionale corelativ cu normativitatea axiologică. Considerată sub aceste raporturi, afectivitatea şi în particular cea elementară se află în strânsă corelaţie cu structura temperamental-caracterială, cu mecanismele funcţionale fundamentale de reglare a conduitelor primare particulare psihismului elementar care îşi prelungeşte acţiunea inclusiv la nivelul structurilor psihice superioare. Dispoziţiile, emoţiile, afectele, ca manifestări iniţiale ale afectivităţii, comune atât omului şi animalelor, se leagă indisolubil de procesele vegetative, somatice, endocrine şi umorale ale organismului prin numeroase şi complexe conexiuni şi interconexiuni structural-dinamice şi, intră ca parte constitutivă în componenţa instinctelor ca reflexe necondiţionate înnăscute sau absolute şi au, în acelaşi timp relaţii strânse cu trăirea proteiformă imediată, difuză, directă sau indirectă, conştientizată sau neconştientizată a fiecărui individ în parte în raporturile sale plurinivelare şi polivalente cu lumea naturală şi socială, ca şi cu universul său subiectiv de integrare ideo-afectivă.

Reflexele necondiţionate şi condiţionate nu sunt simple rezultate ale unor excitaţii care vin din mediu şi care vor fi analizate la *rece* de către organism, fără o participare subiectivă, cel puţin elementară, de plăcere-neplăcere şi fără vreo legătură cu procesele vitale fundamentale, cu mecanisme neuro-endocrino-umorale în corelaţie cu trebuinţele, tendinţele şi motivaţiile interne şi externe, precum şi cu mecanismele cerebrale reflexe de reglare şi acceptare a

acțiunii și a rezultatelor ei. Aceste mecanisme bio-psihice sunt integrate în ansamblul activităților organismului și au o semnificativă coloratură și forță dinamogenă, detensiogenă, energetic particulară. Acest tip de reeflexe suficiente pentru integrările individuale în condițiile simple de viață oferite de mediul natural nativ au devenit insuficiente în momentul dezvoltării culturii când cunoașterea reflexivă a devenit modalitatea esențială de luare în stăpânire, transformare și stăpânire plăcută sau neplăcută a realului.

Realizarea stărilor de tensiune contradictorie între excitație și inhibiție ca metodă de provocare a nevrozelor experimentale la animale nu înseamnă o simplă *ciocnire* dintre excitație și inhibiție, considerate în mod izolat și rupte de întreaga economie, de tensiunile energice și de funcționalitatea bio-psihică a organismului. la această elaborare normo sau patoplastică participă organismul în întregul său, și nu numai formațiunile corticale sau numai cele subcorticale, ci mecanismele cortico-subcorticale cu componentele lor vegetativ-emoționale, dinamice, funcțional caracteristice fiecărui tip de activitate nervoasă superioară, fiecărui tip temperamental și deci sunt particulare fiecărui individ în parte.

I.P.Pavlov însuși accentua că reflexele necondiționate - denumite și instincte, tendințe, înclinații, etc. - pe baza cărora se realizează reflexele condiționate - sunt rezultatul activității nucleilor subcorticali bazali cei mai apropiați topografic de cortexul cerebral și cărora, dacă nu li se suprapune o activitate suplimentară, rezultat al experienței individului, conduitele ce se realizează numai pe baza lor, vor fi insuficiente conservării atât a individului, cât și a speciei. Această activitate care se corelează funcțional activității nucleilor subcorticali este reprezentată de reflexele condiționate și ține în mod predominant de cortexul cerebral. "Concepția importanței primordiale a proprietăților scoarței pentru temperamente trebuie admisă și la om - scrie Pavlov - considerând că centrii subcorticali mai apropiați de emisferele cerebrale reprezintă centrii reflexelor necondiționate complexe speciale - digestive, active și pasive de apărare și altele - și că activitatea constituie baza fiziologică a emoțiilor elementare, întregul complex de fenomene vitale va fi determinat de caracterul

scoarței cerebrale, care trimite etajelor inferioare în mod permanent fie excitații, fie inhibiții, fie amândouă procesele într-un echilibru corespunzător"[146].

Atunci când se discută despre temperament se au în vedere în mod predominant particularitățile funcționale fundamentale cerebrale unitare cortico-subcorticale, conștiente și inconștiente, dar considerăm că în cadrul acestora se pot lua în discuție aspectele privitoare la tonusul emoțional și al dispoziției ce rezultă din sinteza stimulărilor aferente difuze interoceptive, exteroceptive și proprioceptive care își închid o serie de relee tocmai în formațiunile subcorticale de care țin în mod predominant procesele afective primare sau protoafectivitatea, ca și reglările vegetative, endocrine și umorale predominante, fenomene de care țin la rândul lor excitația și inhibiția cerebrală. Aici reamintim că acestea sunt punțile de legătură între ceea ce constituie realitate umană în doctrinele biotipologice și cu toate limitele pe care le implică reducționismul biologizant și care desigur se cer preluate cu rigoarea corespunzătoare acele elemente pozitive și de observație practică milenară care urmează să fie analizate și integrate în conceptul determinist-științific despre personalitate, considerată nu ca o simplă structură psihologică, ci dimpotrivă ca o structură unitară și ireductibilă bio-psiho-socială.

Ca atare, ciocnirile dintre excitație și inhibiție, frustrările, refulările, situațiile stressante, încordările proceselor excitatorii sau inhibitorii ca și opozițiile plăcere-neplăcere, etc., sunt tot atâtea surse sau resurse pentru procesele inconștiente de optimizare sau de perturbare a echilibrului morfo-funcțional dinamic cerebral și în consecință, a echilibrului și eventual a unității sistemului psihic în funcție și de structura temperamentală ca și de modalitățile de reacție unitară armonioasă sau dizarmonică a personalității și care pot să determine instalarea unor suferințe psihice de natură predominant biogenă, psihogenă sau sociogenă, cu tot cortegiul de manifestări psiho-somatice și vegetativ-emoționale, extrem de diverse ca formă de configurare, structurare și de manifestare, cu semnificații calitativ

[146]I.P.Pavlov - **Experiența a douăzeci de ani** ..., ibidem, pag.411.

diferite de la un individ la altul în ce priveşte expresiile comportamentale ideo-afective şi de conduită adaptativă, biologică, psihologică sau/şi socială.

Studiul atent al particularităţilor premorbide ale personalităţii demonstrează, în cadrul bolilor psihice, nu numai fragilitatea structurilor superioare neogenetice ale sistemului psihic uman dar şi mai ales fragilitatea constituţională în relaţie cu factorii negativi de mediu ale nivelelor sale inferioare, ale reacţiilor bio-psihice elementare, inclusiv a componentelor vegetativ-emoţionale care în disfuncţionalitatea lor perturbă echilibrul adaptativ profund al organismului şi care se vor exprima cu tot cortegiul de manifestări abnorme neuro-endocrino-umorale în plan somatic şi ideo-afectiv în plan psihic superior. Perturbarea substratului morfo-funcţional dinamic cerebral se poate realiza în mod acut, abrupt, cu reflectarea în plan psihic a unor scurtcircuitări ideo-afective şi de conştiinţă, însă modalitatea obişnuită de instalare a elementelor patologice se face în mod oscilant, prin desfăşurări fazice, uneori cu aspecte larvate şi evoluţii îndelungate, care se reflectă iniţial în structurile subjacente, elementare, nonconştiente şi numai ulterior influenţează în mod emergentiv procesele superioare, - iniţial pe cele afective şi apoi pe cele cognitive - sau în ordine inversă, imergentivă, îndeosebi în psihogenii, dinspre ceea ce este mai nou şi mai fragil, zdrncinând de multe ori în mod grav ceea ce este ancestral mai rezistent şi mai inert totodată din punct de vedere patoplastic. De aceea, noi considerăm că în primul rând, în perturbările psihice de natură predominant endogenă se realizează perturbarea mecanismelor fundamentale ale eului corporal prin fragilizare înnăscută, moştenită, ca parte componentă negativă a eului în general, şi ulterior aceasta determină prin inducţii ascendente, emergentive patoplastice perturbările de fond ale conştiinţei de sine a personalităţii cu reorganizări finale patoplastice în esenţa lor.

În raport de ponderea structurilor cerebrale implicate în procesul patologic şi importanţa sau semnificaţia pe care o deţin în dominantele funcţionale din cadrul sistemului bio-psihic elementar, de implicarea lor în sfera tendinţelor pulsionale instinctive a conştiinţei de sine, cu rolul său de amânare şi de control şi al nivelului semnificativ

de integrare vor fi perturbate în mod calitativ diferit mecanismele de adaptare ale personalității, aceasta intrând sau nu consecutiv în conflict cu conștiința socială după direcțiile, semnificațiile și tensiunile dintre tendințele pulsionale și cele ale normativității sociale sau, în raport de aceste structuri psihopatoplastice se vor realiza manifestările psihosomatice cu rezonanță negativă adaptativă, atât în planul reglărilor somatice ca și în cel al nivelelor superioare ale sistemului psihic de adecvare a condițiilor. Și într-un caz și în altul, integrarea în mediul social va fi implicată negativ din punct de vedere valoric și în mod calitativ diferit de la un individ la altul.

În sensul celor de mai sus considerăm că boala somatică, psihică sau psihosomatică nu este inițial decât doar o manifestare morbidă a personalității, ci a individului și individualității, că personalitatea și structurile sale mai noi sunt influențate secundar de procesul patologic, inclusiv reactivitatea temperamentală cu acțiune modelatorie patoplastică asupra temperamentului inclusiv, iar la rândul lor aceste particularități de personalitate, respectiv cele temperamentale, vor influența asupra manifestărilor și expresiilor bolii ca atare și invers în circuit închis morbid. De aceea se consideră că nu sunt boli ci bolnavi, că medicul nu tratează boli, ci bolnavi, fiecare nu numai cu particularitățile sale individuale temperamentale constituționale și caracteriale cu întreaga sa istorie individuală bio-psiho-socială, naturală și dobândită, în raport de care se exprimă diferențiat individul în însăși procesul morbid.

Emoțiile negative puternice și repetate din diverse cauze, cel mai frecvent de natură psiho-socială dar și de natură biogenă, endo sau exogenă negative, exercitate prin microgrup psiho-social neadecvat, pot determina perturbarea mecanismelor cortico-subcorticale și, în funcție de particularitățile individuale ale personalității, de relațiile dintre elementul natural și cel socio-cultural, de relațiile dintre natural și istoria dezvoltării individuale, de echilibrul funcțional al sistemului psihic și al structurilor și releelor neuro-endocrino-umorale, etc. să permită instalarea unor boli psihosomatice sau de epuizare a energiilor fizice și psihice ale organismului cu influență perturbatorie asupra mecanismelor sale de asimilare și acomodare superioară

adaptativă, din care nu pot fi eliminate structurile temperamentale. Imposibilitatea exteriorizării acestor reacţii sau în termeni freudieni, lipsa defulării, face ca să fie epuizate mecanismelel aşa zise vegetative, endocrine şi umorale interne, prin strunirile inhibitorii îndelung şi conflictual menţinute care zdruncină din interior şi inconştient nu numai structurile morfo-funcţionale cerebrale, dar şi structurile psihice în ansamblul lor.

Inhibiţia sau refularea îndelungată pe de altă parte a reacţiilor negative se pot institui, în raport de semnificaţia lor pentru personalitate ca întreg, în adevărate traume nu numai psihice şi în mod conştient sau inconştient pot determina, în raport de particularităţile temperamentale individuale şi ale reactivităţii ideo-afective de ansamblu, perturbări variate ca formă, intensitate şi durata ce se extind inclusiv asupra mecanismelor naturale adaptative cu consecinţe negative asupra constructelor culturale de reglare comportamentală. "Experienţele noastre pe oameni încă de prin 1920 - spune Miaşişcev - au demonstrat că împiedicarea reacţiei animale care se manifestă în afară se însoţeşte cu întărirea reacţiei interioare, vegetative. Se poate spune că împrejurările cxare provoacă trauma psihică pot tulbura, la subiecţii mai slabi, activitatea nervoasă, cu alte cuvinte şi pe cea psihică şi pot provoca reacţii furtunoase neproductve. La indivizii mai tari, nu se produc reacţii neadecvate, dar apare o tensiune funcţională destul de importantă, care se manifestă cu o modificare vegetativă, în special prin hipertensiune"[147].

Dacă aceste structuri arhi- şi paleopsihice cu componentele lor afective, vegetativ-emoţionale, endocrine, umoral-metabolice şi enzimatic-moleculare cu reprezentările lor subcorticale şi corticale, cu realizarea primelor relee de legături temporale la nivelul structurilor subcorticale, totodată responsabile funcţional şi de edificarea patoafectivităţii, etc. le înţelegem ca sisteme funcţionale ce aparţin inconştientului care urmează să fie înţeles ca o structură inteligibilă şi să se recunoască unanim rolul său particular în structurile funcţionale

[147] V.N.Miaşişcev - **Nevrozele şi bolile vasculare**, Revista medico-chirurgicală, Iaşi, 1960

ale sietemului psihic al personalității, după cum accedând inteligibil și rațional la structurile sale, să eliberăm energii psihice nebănuite poate, cu aceeași valoare cu cele pe care le frânează prin mecanismele de apărare psihologică, însăși conștiința umană, cea mai lucidă și rațională, atunci vom înțelege poate mai adecvat rolul modelator sanogenetic al relațiilor interumane optimale.

Înțelegerea *structurilor temperamentale* sub aspectul relațiilor și determinărilor lor sincrono-diacronice cortico-subcorticale, instinctive, emoționale, vegetative, endocrine și umoral-metabolice precum și enzimatic-moleculare ca și sub aaspect atitudinal spontan elaborat în relațiile subiect-obiect, eu-noneu, în corelație cu prezentul și trecutul individualității și speciei, a particularului și generalului, a ceea ce este difuz și nediferențiat, până la ceea ce este diferențiat și individualizat în structurile ideo-afective superioare, acestea reprezintă nu numai o unitate procesuală, dar și probleme de o deosebită importanță teoretică și practică îndeosebi pentru domeniul atât de vast al psihoreactivității umane, normale și patologice și a vastei problematici de sănătate cu care se confruntă atât de aspru societatea contemporană.

În sensul celor de mai sus, fiecare concept tipologic aduce date de observație interesante și valoroase pentru studiul individualității concrete în sensul aptitudinilor și capacităților, tendințelor și atitudinilor sale interne de obiectivare și subiectivare, în limitele necesare proceselor adaptative. De aceea, ne exprimăm opinia că trebuie reținut ceea ce este valoros din studiile tipologice despre om și respectiv despre bazele individualității, despovărând de interpretările eronate teoretic, adevărurile științific determinate, chiar dacă au fost investite în mod naturalist-reducționist cu tipologii psihologice, dar care se cuvin a fi integrate prin ceea ce au ele ca realitate umană într-un concept unitar, determinst-științific despre personalitate considerată nu numai ca expresie superioară a lui **homo sapiens sau homo sapientisimus**, și respectiv al lui **homo totus**.

Legătura dintre temperament și afectivitate constituie o realitate și în acest sens, cercetările lui **Heymans și Wirsma** privind structurile temperamentale nu trebuie refuzate apriori, la fel după cum

nu ne putem refuza cunoaşterea şi beneficiul care ne vin din unele relaţii dintre tipul constituţional şi particularităţile reactivităţii temperamentale din tipologia lui Kretschmer; Sheldon, Pende, Jung, Freud, Pavlov, ş.a.

W.Shakespeare, în tragedia **Iulius Cezar** dă o caracterizare excelentă picnicului şi leptosomului lui Kretschmer şi respectiv extravertitului şi introvertitului lui Jung prin cuvintele lui Cezar:

"În preajma mea doresc doar oameni graşi,
Cu feţe lucitoare, care noaptea
Dorm bine. Cassius, arată, uite-l,
Sfârşit. Gândeşte mult. Ăşti oameni nu-mi plac.

.....

De nimeni altul ca de uscătivul
De Cassius, nu m-aş feri în cale.
Citeşte mult, prea mult observă, ochiu-i
Pătrunde adânc în fapta omenească.
De jocul, îndrăgit de tine, nici o
Plăcere n-are. Muzică n-ascultă.
Surâde rar şi parc-ar vrea să spună
Că-şi bate joc de el şi de pornirea
Ce a putut să-l facă a surâde.
Bărbaţii de soiul ăsta n-au odihnă
Cât timp îl văd pe altul că-i întrece"[148]

Aşa cum se exprimă V.Pavelcu "aceste caracterizări nu pot fi abandonate; ele îşi păstrează valoarea lor; ele trebuie totuşi **relativizate** şi integrate într-o concepţie dinamică a personalităţii"[149].

Se cuvine ca aceste teorii să fie despovărate de interpretarea lor statică, biologizantă, reducţionistă, şi încadrate în conceptul determinist-ştiinţific despre om ca fiinţă bio-psiho-socială, concept particular culturii române despre personalitate ca expresie ca ansamblu

[148]W.Shakespeare, **op.cit.**, (Actul I, scena II).

[149]V.Pavelcu, **Invitaţie la cunoaşterea de sine**, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1970, pag.93.

a acestor indisolubile şi ireductibile intercondiţionări, rezultat al procesului dezvoltării naturale şi culturale a omului recunoscând ceea ce-i aparţine în mod legic biologicului şi evoluţiei sale în structurile umane şi determinându-i, în limitele posibilului, în mod corelativ, în raport cu dezvoltarea psiho-socio-culturală şi spirituală, locul şi importanţa acestor structuri, în spiritul cunoştinţelor ştiinţifice actuale, în ce priveşte relaţiile multiple şi diferenţiate dintre biologic, psihologic, şi social pentru fiecare individualitate în parte. De multe ori conţinutul noţiunilor utilizate cu privire la personalitate ca şi termenii care le desemnează nu numai că sunt de o impresionantă diversitate, caleidoscopică, în ultimă instanţă, dar şi contradictorii ca înţeles totodată, deoarece personalitatea prezintă una dintre cele mai complexe structuri care, pentru unii reprezintă un fel de tipologie a individului, în timp ce pentru alţii reprezintă o personalizare a tipului, în realitate personalitatea fiind rezultanta dezvoltării culturale a omului, este sinteza psihică superioară creatoare a dezvoltării bio-psiho-socio-culturale şi spirituale umane.

Temperamentul reprezintă, pe de altă parte, dimpreună cu motivaţia, componenta dinamico-energetică în structura personalităţii, exprimând totodată dinamica reactivităţii afectiv-emoţionale, senzorio-motorii, tonusul şi ritmul activităţii psihice, a conduitelor voluntare, mimicei, vitezei şi ritmului vorbirii, profunzimea şi înălţimea trăirilor psihice, capacităţilor de declanşare, frânare, amânare, lentoarea sau bruscheţea proceselor impulsive, ritmul alert sau cu desfăşurare lentă, uniformă sau neuniformă a reacţiilor şi trăirilor psihice, tempoul activităţilor ideo-afective, conduita exprimându-se ca dinamică funcţională integrală a organismului, a nevoilor şi motivaţiilor în echilibrul lor dinamic, optimal sau nu. În esenţă, temperamentul exprimă în plan dinamic echilibrul funcţional al individualităţii, posibilităţile reactivităţii sale psiho-fiziologice reflectată în comportamentul subiectiv şi în atitudine prin activitate.

Particularităţile funcţionale ale activităţii cerebrale, tipul de sistem nervos nu poate fi asimilat până la identificare cu temperamentul care nu are treăsături psihologice sau chiar dacă le are, aceste trăsături psihice sunt elementare. În acest sens, la om

temperamentul şi caracterul formează un cuplu dinamic indisociabil. Temperamentul se referă, aşa cum s-a subliniat inclusiv la tempoul activităţii psihice şi totuşi nu se poate considera că ritmul gândirii este determinat în exclusivitate de temperament sau numai de starea funcţională a activităţii cerebrale, în acest proces intervenind ansamblul tuturor proceselor neuro-psihice cu tot registrul interrelaţiilor funcţionale la care participă inclusiv conţtiinşa, deprinderile, antrenamentul, învăţarea, bogăţia vieţii psihice, etc.

Temperamentul nu se identifică cu trăsăturile de caracter, deşi alcătuiesc un cuplu inseparabil şi constituie una din componentele particulare ale caracterului, chiar între temperament şi caracter există interrelaţii funcţionale semnificative; trăsăturile de caracter putând intra în conflict cu trăsăturile temperamentale, le pot masca sau transforma, dacă avem în vedere plasticitatea stadială excepţională a structurilor cerebrale. Temperamentul conferă pe de altă parte caracterului o coloratură particulară, un mod particular de a exprima conţinutul esenţial-semnificativ, selectiv-calitativ şi specific-integrator al individului care se exprimă în relaţiile inerindividuale faţă de propria persoană ca şi în atitudinile faţă de activitate, trăsături puternic motivate conştient şi manifestându-se unitar şi dominant pe baza activităţii individuale.

Trăsăturile temperamentale, ca rezultantă a funcţionării optimale a organismului ne orientează asupra disponibilităţilor sale funcţionale, a capacităţilor reactivităţii generale prin mecanismele sale umorale, endocrine şi nervoase. Considerate din punctul de vedere formulat mai sus, înţelegem de ce particularităţile funcţionale temperamentale au fost explicate de Hipocrate şi apoi de Galen prin teoria chimic-umoralistă, de biotipologi ca fiind expresia funcţională tipică a constituţiei individuale, de şcoala pavlovistă ca expresia diferenţaită a dinamicii funcţionale sub aspectul intensităţii, echilibrului şi mobilităţii proceselor cerebrale de excitaţie şi inhibiţie, de şcoala italiană a lui N.Pende prin particularităţile funcţionale ale sistemului endocrin, etc.

Temperamentul nu exprimă in fond nici funcţionarea umorilor sau a glandelor endocrine, a modalităţilor expresiilor afective, a

sistemului nervos vegetativ numai, sau numai funcţionalitatea cerebrală şi deşi are relaţii directe cu toate acestea, totuşi structura temperamentală nu se identifică şi nu se reduce la acestea, ci este expresia sintetică, rezultanta funcţională, psiho-fiziologică sau neuro-psihologică a reactivităţii globale a organismului individului în unitatea sa dinamică adaptativă în raport cu mediul natural şi socio-cultural. Temperamentul este rezultanta de totalitate funcţională emergentivă unitară, omogenă şi fluidă a echilibrului funcţional neuro-endocrino-umoral al organismului considerat ca sistem, expresia dinamică a constituţiei individuale eterogene cu nuclearităţi insuficient conceptualizate dar cu particularităţile sale certe relaţionale, funcţional neuro-vegetative, endocrine şi umorale şi de reactivitate prin interacţiune şi retroacţiune a sistemului nervos central, având strânse corelaţii cu reflexele necondiţionate, instinctele, stările afective primare, etc., exprimându-le pe toate la un loc, ca o placă turnantă între ceea ce este moştenit şi ceea ce este dobândit de personalitate, depăşindu-le şi întregindu-le funcţional în acelaşi timp, ca urmare a acţiunii condiţiilor existenţiale ca şi a elaborărilor interioare conştiente şi inconştiente..

Prin conexiunile de mai sus, temperamentul ca structură psiho-fiziologică îşi are implântate rădăcinile şi respectiv influenţele direct sau indirect în toate structurile organice şi funcţionale de la cele macroscopice la cele microscopice si moleculare si de aici, prin sinteza pe care o exprimă şi o întregeşte emergentiv imprimă şi conferă coloratură specifică exprimării mecanismelor psiho-fiziologice prin care se realizează dinamica generală a comportamentului individual.

Temperamentul se exteriorizează în planurile acţiunii practice, ideo-afective, volitive şi expresive în stilul individualităţii şi exprimă disponibilităţile energiilor sale specifice, capacitatea de angajare, de mobilizare, viteza, ritmul, tempoul, expresivitatea, forţa şi echilibrul acestor procese cu reflectare definitorie în conduita socială, în activitatea umană, realizând dimpreună cu caracterul o unitate, un cuplu dinamic indisociabil, ceea ce l-a determinat pe Kretschmer să considere caracterul drept temperament psihic.

Trăsăturile temperamentale, în general stabile pe parcursul existenței personalității nu rămân totuși neinfluențate de educație prin caracter și aptitudini ci dimpotrivă, acestea pot fi modelate conștient și nonconștient, în raport cu normativitatea socială și cu cerințele activității, temperamentul putând fi modificat de vârstă sau de diferite suferințe viscero-umorale sau cerebrale, iar în ce privește caracterul, acesta este de natură predominant psiho-socială modelat și se realizează în raport necesar cu particularitățile și cu trăsăturile temperamentale individuale cu care realizează cuplul indisociabil temperamental-caracterial.

Temperamentul, ca sinteză și expresie pe plan psiho-comportamental dintre elementele constituționale și cele psiho-socio-culturale ale personalității influențează toate procesele psihice, dar realizează în același timp, prin mecanisme mai mult sau mai puțin clar descifrate, legătura funcțională imergentivă dintre acestea și sistemul morfo-funcțional constituțional reprezentat de organism în continuu dinamism și totodată în relație funcțională solidară și emergentivă la rândul său, cu sistemul psihic uman în ansamblul său. Tonusul **psihologic** ca dimensiune specifică sistemului psihic, pe lângă determinările sociale și cele intrinseci, subiective, este determinat, de asemenea și de structurile temperamentale prin intermediul stării inițiale ale activității cerebrale, ale afectivității, ale sistemului nervos vegetativ și glandelor endocrine ca și de funcționalitatea optimală umoral-metabolică, cu toate particularitățile de vârstă, sex, constelație endocrină, etc., fenomene din care rezultă că individualizarea e un proces continuu. Tonusul psihologic este dat în cea mai mare parte de structurile bio-psihice, respectiv și temperamentale dar, îndeosebi de tonalitatea afectivă ca parte componentă supra- și subjacentă esențială nu numai temperamentului. Poate că tot aici s-ar cuveni să încadrăm holotimia sau afectivitatea bazală, așa cum le denumește Kretschmer.

Considerând organismul uman ca un sistem unitar de o vastă complexitate, acesta se află sub dependența funcțională a sistemului psihic și îndeosebi a conștiinței, această legătură cu sens ascendent și descendent cu sensuri, semnificații, determinări și dominante multivalente realizate sub aspectul parametrilor funcționali menționați,

prin intermediul plăcii turnante pentru activitatea psihică a temperamentului care nu rămâne la rândul său în afara influenței modelatorii și modulatorii a sistemului pe care-l realizează excitanții existenței naturale și sociale, temperamentul în același timp, ca expresie a reactivității generale, de ansamblu a sistemelor psiho-fiziologice subjacente își prelungește de asemenea, influența sa asupra modalităților funcționale și mecanismelor psihice supra și subjacente prin care se asigură tonusul proceselor psihice în desfășurările lor fazice temporo-spațiale și simultan sincrono-diacronice.

Dintr-un anumit punct de vedere poate că temperamentul ar fi posibil să fie comparat cu o constelație sufletească dinamică, de natură deci psiho-fiziologică ce reflectă, integrând și depășind sistemele de reglare psiho-neuro-endocrino-umorale elementare cu reflectare consecutivă, ascendentă și descendentă asupra stilului, tonalității, dinamicii și interrelațiilor funcționale ale organismului în general și în particular ale sistemului psihic, ca și în planurile de realizare particulară a activității, precum și asupra unor structuri eterogene încă și încă vagi sub raportul conceptaulizării dar care fac parte integrală și integratorie din ființarea umană.

Temperamentul integrează elementele constituționale predispoziționale, dispoziționale, acțiunile și reacțiile cu desfășurări **hic et nunc**, dar le întregește prin componentele sale sub specie psihologică sau socială cu trăirile difuze afective sub forma dispoziției, iar la om, grație legăturilor sale cu ansamblul proceselor psihice și îndeosebi cu conștiința le conferă sens atitudinal. Aceste trăsături dispoziționale actuale și actualizatorii pot fi mascate prin trăsături superioare ale personalității și îndeosebi a celor caracterial-operaționale, iar ceea ce rămâne ca expresie mai ușor accesibilă observării și eventual determinării este elementul expresiv, structura procesuală și reacțională, dinamic, energetică, exprimată îndeosebi în desfășurarea activității.

Funcționalitatea optimală disociativ-reasociativă a sistemelor organismului influențează dinamica temperamentală de la cauzalitatea biodinamică la cea psiho-socială, iar din punctul de vedere al acestei funcționalități cu sens ascendent, se organizează constelații dominante

dinamice cu structurare de natură constituțională fundamentală, genetic determinate, care participă inclusiv la configurația reactivității generale globale reprezentate de temperament. Subliniem că unitatea personalității ca și complexitatea sa nu se reduc din punctul de vedere al cauzalității nici la determinantele biologice, psihologice sau sociale ci le unifică și le depășește prin sinteză subordonându-le în același timp.

Temperamentul constituie o trăsătură tipică intrinsecă a individualității din punctul de vedere doar al calităților intime, înnăscute ale organismului ca sistem și ale sistemului nervos central în primul rând, în timp ce pentru personalitate, ceea ce este tipic și îndeosebi esențial sunt componentele sale ireductibile și unitare bio-psiho-sociale, ajunse prin personalitate la spiritualitate, deși constituie un tot unitar în care ea include și organismul în întregul său. Ceea ce este individual din punct de vedere funcțional-dinamic în ce privește reactivitatea, energia, tonusul, fazele desfășurării temporo-spațiale în orice acțiune întreprinsă ca și în activitatea psihică depinde de particularitățile temperamentale și a proceselor sale pe care le afirmăm dar cărora nu le știm conținutul decât vag, însă în ultimă instanță aceste particularități se realizeaza și se exprimă prin atitudine în activitate pe baza interrelațiilor stabilite cu mediul exterior de personalitate în ansamblul său funcțional și în care conștiința deține rolul esențial de element integrator și modulator al vieții psihice exercitat inclusiv asupra spontaneităților reactivității temperamentale până la nivelul structurilor moleculare ale organismului.

Raportul real, necesar și intrinsec, determinantele și dinamismul personalității nu-l putem extrapola în mod absolut la cauze și antecedente invariabile și respectiv la elemente succesive și neconștiente și de aceea nu se poate afirma, de exemplu, că temperamentul constituie numai aspectul expresiv formal, iar caracterul numai conținutul manifestărilor atitudinal-comportamentale ale relațiilor complexe ale personalității fără a nu lua în considerare specificitatea de natură și nu numai de efect, deoarece temperamentul și caracterul, deși alcătuiesc un cuplu dinamic diferențiat și stadializat în procesul dezvoltării personalității și ale căror trăsături distincte

inițiale și interdependente se intercorelează legic în cadrul ființării umane, depășindu-se prin aptitudini și capacități heterogenitatea cauzală la diverse nivele, ceea ce explică de altfel modelarea simțurilor și rațiunii în raport cu normativitățile valorice precum și cu o cauzalitate de ordin superior în care apar atât de multe elemente contradictorii în delimitarea lor riguroasă având în vedere că acolo cauzalitatea cedează locul legalității succesiunii și simultaneității.

Admițând, recunoscând și aplicând punctul de vedere teoretico-metodologic bio-psiho-social, recunoaștem explicit și implict rolul demiurgic al socio-genezei în antropogeneză, procese fundamentale care nu pot fi separate în mod absolut în simultaneitatea și succesiunea lor, tot astfel cum nu putem separa în mod absolut psihicul de creier, idealul de material, etc.

În ansamblul personalității, caracterul în comparație cu conștiința de sine reflectă și exprimă, consecvent sau nu, prin fapte, orientarea, organizarea și conținuturile personalității, unitatea superioară a individualității ca totalitate concretă și relativ stabilă în condițiile existențiale psiho-sociale date și pe baza activității în raport cu exigențele existenței, a însăși conștiinței despre sine și despre lume. Ca activitate relațională de raportare față de existența individuală în cadrul coexistenței interindividuale, caracterul, poate mai corect cuplul funcțional temperamental-caracterial exprimă atitudinea subiectului față de sine și de alții, felul în care persona prin comportamentul său se raportează prin fapte la mediu, la atitudinile pe care le dezvoltă față de lume, față de alții, de familie, de propria personaă și de valorile sociale, și ca atare elaborarea trăsăturilor caracteriale nu le putem separa de dinamica, conținutul și semnificația lor social-umană, de particularitățile morfo-funcționale, temperamentale, care exprimă trăsăturile înnăscute ale activității nervoase superioare, de relațiile cu afectivitatea și motivația, care dau coloratură specifică modalităților de manifestare ale individualității numai și constructelor motivațional-atitudinale și prin condițiile sociale ale realizării activității, la rândul lor condiționarea cultivă și dezvoltă deprinderile, aptitudinile, conduitele concrete și ideo-afective. De aici vom înțelege că modalitățile conștiente și voluntare de comportament în exprimarea și

formarea caracterului ca nucleu al personalității nu se pot separa de modalitățile inconștiente și involuntare și îndeosebi nu le putem separa de practica individuală în relațiile interumane ca și de ansamblul existențial social cu rol determinant în modelarea personalității.

Calitățile polare endo-exogene există în mod firesc în structurile temepramental-caracteriale, dar nu avem dreptul să le absolutizăm ci dimpotrivă, să evidențiem ceea ce este predominant, constant, definitoriu, semnificativ, esențial, specific, stabil, motivat sau nu în relațiile și atitudinile individuale care definesc în fond atitudinea și conținutul personalității în multitudinile sale de relații bio-psiho-sociale, aspecte evidente atunci când survine îndeosebi o boală psihică.

Oricât de paradoxal ar apare, dar însăși temperamentul are conținut predominant biologic dar și unul social oricât de limitată sau de evidentă ar fi această componentă de care nu se pot separa unele particularități de reactivitate psihică, îndeosebi și nu numai afectivă deoarece la nivelul uman din punctul de vedere al evoluției individualității și îndeosebi al personalității în planul dinamicii sincrono-diacronice nu putem separa biologicul de socialul care a modelat prin intermediul condițiilor interne ceea ce moștenim pe linie ancestrală, rezultând individualitatea nu ca o sumă ci ca o totalitate integrată unitar, după cum nu putem separa în mod absolut psihicul cu întregul său sistem de reglări ale conduitelor speicifc umane de particularitățile psiho-fiziologice și sociale, cu care se corelează determinativ dezvoltarea individuală umană și se clădește personalitatea.

Caracterul considerat din punctul de vedere al surselor, istoriei și integrării sale apare ca expresie a dependenței și originii sale socio-culturale, dar nu putem separa caracterul în mod absolut de structura trăsăturilor temperamentale înnăscute, dar nici în afara interdependențelor pe care le realizează cu structurile psihice infra și supracaracteriale și cu universul valorilor. Nu putem separa forma de conținut și deci nu putem separa ceea ce este dat de ceea ce este dobândit, deoarece în domeniul psihicului nu operăm cu reguli matematice, iar pe de altă parte psihicul și respectiv temperamentul și

caracterul nu se poate cerceta pe masă de disecție precum disecăm organismul.

Pe de altă parte, dacă admitem că temperamentul nu are în adevăr un conținut subiectiv conștient ci predominant psiho-funcțional și deci poate mai corect bio-psihologic, care traduce expresiv în desăşurările sale particularitățile atitudinilor native ale reactivității sistemului nervos, și care nu au în același timp un conținut psihic speicifc dar nici nu se poate disocia de conținuturile speicifice ale activității psihice decât doar ca tonalitate afectivă difuză dispozițională, nu putem totuși să nu observăm că particularitățile funcționale influențează, e drept că indirect, conținuturile psihice și invers, și în ceea ce privește funcția sa, este influențată la rândul său prin ceea ce conținuturile psihice au specific și esențial din punct de vedere al trăirilor subiective. De aceea, autonomia caracterului, gândirii, conștienței, a proceselor psihice în general în raport cu temperamentul este relativă și se efectuează prin intermediul unor constelații dominante psihice antrenate de structurile interfuncționale ale personalității, chiar dacă recunoaștem sau nu rolul predominant al condițiilor externe de natură predominant psiho-socială în geneza și modelarea lor ca și în modularea operațională intrapsihică. Invers, nu putem înțelege forma de manifestare a trăsăturilor temperamentale ruptă de conținutul trăsăturilor caracteriale, de trăirile subiective ideo-afective și de intervenția conștiinței asupra tuturor acestor structuri și procese, inclusiv asupra celor temperamentale și caracteriale ca structuri fenotipice, modelate și totodată limitate genotipic.

Într-un anumit fel se întâmplă, genetic și funcțional, în ceea ce privește temperamentul, aproximativ aceeași dificultate de abordare ca și în ceea ce privește, de exemplu, conștiința, însă bineînțeles că la alte nivele de raportare ca și de esență structural-funcțională. Astfel, este cunoscut că procesele de vigilitate cerebrală ca și cele ideo-afective îndeosebi, sunt elemente de construcție și de trăire semnificativă ale conștiinței, însă conștiința nu se reduce la mecanismele de vigilitate sau la cele de cunoaștere (senzație, percepție, reprezentare, atenție, memorie, imaginație, judecată, etc.), după cum conștiința nu se reduce la obiectul conștiinței sau la raporturile ce se stabilesc între eu și non-

eu, între acțiunile eu-lui asupra obiectului, ale transformăilor sale, ale însușirilor și transformărilor semnificațiilor în dinamica dezvoltării lor individuale și social-istorice, modalitatea procesuală conștientă instituind reflectoriu și creator complexe de ansambluri și grupuri de operațiuni reversibile care operează simultan asupra unui câmp de relații semnificative de întindere și profunzime dată prin realizarea simultană a unor coarticulări de procese psihice cu apariție dominantă dinamică, structurată în raport cu structura esențială a activismului subiectiv autoreglator și selectiv și cu caracterul intervenției anticipativ-prospective și creatoare asupra realității, abordată în vederea cunoașterii sale conform intenționalităților clar formulate sau numai intuite ori presimțite proiectiv-anticipativ-semnificativ.

Un aspect similar are loc și atunci când se studiază temperamentul în relațiile sale structurale și funcționale în ansamblul sistemului psihic uman, ca și în determinările raporturilor sale funcționale cu particularitățile de reactivitate ale substratului morfo-funcțional dinamic cerebral, de asemenea în corelație cu procesele vegetative, cu conduitele afective și pulsionale, dar și cu procesele de cunoaștere elementare și superioare, fără însă a se reduce totuși la aceste procese sau a le presupune ca elemente componente, deși temperamentul reflectă și este conectat unor structuri biosmantice profunde pe care nu le cunoaștem încă. Ceea ce se conferă nou sub raportul manifestărilor comportamentale expresive structurilor funcționale temperamentale ca și conștiinței, sunt considerate ca elemente de natură predominant socială și îndeosebi sub raportul controlului exercitat de conștiință asupra reactivității globale a organismului.

Pe de altă parte, ne întrebăm în ce mod putem să concepem raportul dintre conținut și formă în domeniul temperament-caracter în momentul în care admitem că trăsăturile caracteriale dobândite în decursul ontogenezei pe baza activității individuale și în cadrul societății se fixează în structurile morof-funcționale cerebrale moștenite modelând sau modulând procesele psihice dar și mecanismele care prezidează realizarea funcțiilor psihice inclusiv cele temepramentale. Se pare că va trebui să admitem un mod de

desfăşurare interfuncţională a raporturilor dintre conţinut şi formă în ce priveşte relaţiile dintre tendinţe, trebuinţe, motivaţii şi conduită şi a transformării lor în decursul maturizării şi dezvoltării în cadrul unităţii reprezentată de personalitate şi în care temperamentul are o însemnată influenţă prin mecanismele puse în joc în realizarea ansamblului organizat al operaţiunilor psihice ca şi în cadrul relaţiilor sistemice multinivelare ce se stabilesc în interiorul acesteia şi a sistemului psihic uman, toate în corelaţie genetică cu sistemul complex de organizare, ierarhizare, selecţionare, întărire sau nu a conduitelor ideo-afective prin mijlocirea a ceea ce denumim cu termenul generic de existenţă socială. Sub acest raport reglarea psihică integrează şi subordonează structurile biologice şi sociale după legităţile sale proprii printr-o cauzalitate secundar-emergentivă dar propriu psihică cu rol imergentiv la rândul său.

În altă ordine de idei, se consideră că temperamentul este *caracteristica cea mai generală a fiecărui om în parte*, în timp ce caracterul ar reprezenta trăsăturile particulare de conţinut socio-uman esenţial şi speicific individului care marchează totodată tipul social. Se pune aici problema cât de mult putem identifica tipul cu temperamentul şi cât de general poate fi temperamentul dacă avem în vedere că particularităţile temperamentale sunt atât de diferite în această permanentă dialectică a unicului în diversitate, a interdependenţei condiţiilor interne cu condiţiile externe în unitatea lor contradictorie de existenţă şi exprimare.

Se admite că temperamentul nu are expresie psihică subiectivă, de exemplu, în raport cu caracterul. Însă problema care se pune este numai în ce mod înţelegem psihicul, dacă îl considerăm structurat începând cu nivelul proceselor inconştiente sau nu şi pe de altă parte dacă admitem că psihicul uman îşi are preistoria sa, atunci înseamnă că unele structuri de psihism ancestral, arhi- şi paleopsihice, filogenetic particulare fiinţei umane, îşi prelungesc în mod necesar existenţa lor în viaţa şi existenţa noastră psihică actuală din care nu putem exclude inclusiv temperamentul. În acest caz, cel puţin din punctul de vedere al reactivităţii generale, este greu să admitem că temperamentul nu are şi o expresie subiectivă, fie ea chiar difuză ca un halou, că nu participă la

expresivitatea particulară proceselor psihice ideo-afective, aceleaşi considerente fiind valabile chiar dacă temperamentul este considerat numai din punctul de vedere al forţei, dinamicii şi echilibrului ca şi a altor parametri funcţionali menţionaţi în raport cu care se realizează procesele neuro-psihice în corelaţiile lor cu tonusul general psihologic.

Se consideră că prin excelenţă caracterul aparţine laturii raţional-atitudinale a personalităţii, rezultat şi expresie a trăsăturilor moştenite şi al interiorizărilor exteriorului, însă nu putem să nu recunoaştem că temperamentul, la rândul său, ca expresie a activităţii nervoase superioare, are şi el un caracter relaţional şi modalităţi funcţionale de relaţionare nu doar ca simple reflexe fiziologice, deoarece nu putem înţelege activitatea cerebrală decât în strânsă corelaţie cu mediul extern şi social şi nu putem separa activitatea creierului de sistemul raporturilor, a relaţiilor sale cu lumea înconjurătoare în care şi prin care se exprimă conştient sau nu personalitatea , tot aşa cum nu putem, de exemplu, separa gândirea de organul care gândeşte - creierul - ca şi de mediul social şi natural în care se desfăşoară activitatea umană. Însă, de la aceste constatări şi până la identificarea temperamentului cu caracterul nu este prea departe dacă nu se recunoaşte diferenţa specifică dintre aceste structuri procesuale, dintre notele lor caracteristice şi diferenţiale cu angajările lor esenţiale în procesele stabile de reflectare, cu diferenţa lor specifică în ce priveşte determinismul lor predominant, cu bogăţia sa universală de structuri umane interiorizate care umanizează structurile configuraţiilor psihice, locul pe care-l ocupă condiţiile interne şi în particular volitive şi externe în structurarea şi expresiile nu numai ale temperamentului şi caracterului, ci şi în structurile personalităţii, în dialectica lor intrinsecă şi în interrelaţiile cu caracter dinamic care se stabilesc între ele la diversele nivele ale sistemului psihic, precum şi între diferitele verigi ale procesualităţii a sistemului psihic, toate desfăşurându-şi potenţialităşile într-un organism viu, în cadrul vieţii cu logica sa naturală pe care n-am ajuns încă s-o descifrăm şi s-o conceptualizăm.

"Caracterul - scrie Hegel - rămâne ceva care distinge pe oameni, întotdeauna. Abia printr-însul ajunge individul la determinaţia

stabilă. În caracter intră formalul energiei, cu care omul își urmărește fără a se lăsa abătut, scopurile și interesele sale, conservând în toate acțiunile sale acordul cu sine însuși. Fără caracter omul nu iese din nedeterminarea sa, sau cade dintr-o orientare în orientarea opusă... În caracter intră însă, afară de energia formală, în al doilea rând, un conținut universal de voință. Numai prin înfăptuirea unor scopuri mari manifestă omul un caracter mare, care face dintr-însul un far pentru ceilalți"[150].

Determinarea predominant-socială a caracterului și a conținutului său considerăm că nu trebuie totuși să ne facă să admitem că în structurarea caracterului nu intervin particularitățile constituționale, naturale, temperamentale. Referindu-se la acest aspect, Hegel scria că nu se poate nega că însuși caracterul "... are o bază **naturală** - că unii oameni sunt de la natură mai înclinați decât alții, să aibă un caracter tare"[151]. Pe baza energiei, dinamicii și echilibrului structurii temperamentale, pe de altă parte, un caracter puternic, armonios structurat, sporește energia proceselor volitive în ansamblul unic al sistemului reprezentat de personalitate ca sistem polivalent și deschis.

Dificultățile metodologice de distincție între temperament și caracter au făcut chiar ca unele școli naționale de psihologie, printre care și cea franceză, să identifice temperamentul cu caracterul sau să le considere ca sinonime. Este adevărat, că atunci când se vorbește de particularitățile activității nervoase superioare se au în vedere cu deosebire trăsături ale porceselor de excitație și inhibiție ce se referă la intensitatea, echilibrul și mobilitatea proceselor nervoase fundamentale. Pe baza acestora se elaborează apoi prin interiorizare tipuri de activitate nervoasă superioară necesare dar insuficiente corelărilor cu tipurile temperamentale, așa cum au fost ele expuse de școala hipocratică și de I.P. Pavlov și totuși, unele contradicții ce se întâlnesc la o serie de autori ni se pare a fi necesar de expus în sensul

---

[150] G.W.F. Hegel, **Filozofia spiritului,** Edit. Academiei R.P.R., București, 1966, pag. 73.

[151] Ibidem, pag. 74.

că atunci când se abordează studiul temperamentului se refuză acestuia trăsăturile predominant biologice şi, deşi se accentuează asupra proceselor ergice, nu i se atribuie un conţinut psihic decât eventual în relaţie cu tonusul afectiv, însă este totuşi admis în structurile personalităţii şi considerat totuşi ca o categorie psihologică şi nu fiziologică. Admitem, pe de altă parte, că din punct de vedere genetic, omul vine pe lume cu o zestre bio-psihică ancestrală, primitivă în esenţa sa, în care se includ printre altele instinctele, modalităţile de reactivitate vegetativ-emoţională elementară, etc., prin care nu se realizează ceea ce este esenţial pentru personalitate, dar care contribuie la constituirea sa şi care conferă prin mecanisme complexe şi diverse, particulare vieţii în general, îi dau un tonus funcţional particular sistemului psihic în ansamblul său, susţin energetic din interior desfăşurarea proceselor psihice, însă starea lor de tensiune funcţională psihică optimală necesară deschiderii orizonturilor spirituale, fără de care nu este posibilă asimilarea şi acomodarea la exigenţele atât naturale dar îndeosebi exigenţelor existenţiale socio-culturale, după legităţile compatibilităţii psihologice. În ansamblul acestor considerente se pare că temperamentul impregnează influenţând dinamic şi difuz sistemul psihic uman conferindu-i acestuia expresivităţi ergice diferenţiate, cu rezonanţă în planurile reflectorii ascendente, activând şi asigurând dinamismul unor procese superioare, la rândul lor acestea din urmă influenţând, după modalităţile proprii de funcţionare, pe măsură ce îmbogăţesc subiectivitatea, modelând imergenţiv ceea ce este predominant de natura psihofiziologică şi cu algoritmuri genetic mai stabile în raport cu activitatea structurilor superioare ale sistemului psihic.

Dar în procesul de reflectare este poate necesar să ţinem seama de nivelul calitativ la care are loc acesta, deoarece exteriorul se interiorizează diferenţiat în funcţie de starea iniţială a structurilor reflectante, pe de o parte, şi de nivelul de tensionare motivaţională a personalităţii, de complexitatea structurilor exterioare socio-culturale reflectate, etc., pe de altă parte.

Ca urmare nu vom identifica desigur în model reducţionist reflectarea predominant fiziologică, neuro-funcţională, cu cea psihică,

ideală, dar îi vom recunoaşte şi sublinia în mod necesar interdependenţele şi intercondiţionările intrapsihice. Recunoscând această procesualitate nu se poate separa în mod absolut reflectare fiziologică de cea psihică şi ambele de reflectarea socială şi, ca atare, nu vom reduce conţinutul psihic la particularităţile fiziologice şi cu atât mai mult să acordăm acestor particularităţi rolul determinant în structurarea trăsăturilor psihice, dacă avem în vedere că la nivel uman capacitatea creatoare a vieţii însăşi rămâne doar o stare potenţială care nu devine realitate fără interiorizarea universului culturii şi civilizaţiei umane şi deci nu vom admite ca reală din punct de vedere teoretic orientarea reducţionistă biomorfologică a biotipologiei, şi nici pe cea sociologizantă sau exclusiv psihologizantă şi nici nu vom reduce procesele psihice la o identitate de natură între cele trei ordine de fenomene decât în unitatea lor ireductibilă una alteia.

În altă ordine de idei, se admite că activitatea nervoasă superioară cu stabilirea necesară a legăturilor temporale pe care le implică însăşi modul său de manifestare nu se poate desfăşura fără corelaţiile armonice de lucru dintre interior şi exterior, dintre cortex şi subcortex, iar pe de altă parte, activitatea reflex-condiţionată nu se poate concepe fără cea reflex-necondiţionată, nu se pot concepe acestea în afara relaţiilor dintre ceea ce este moştenit şi ceea ce este câştigat, dintre ceea ce este conştient şi ceea ce este în conştient, etc. În acest caz, admitem instinctele cu cauzalitatea şi determinismul lor particular ca fenomene biopsihice propriu-zise, pe care nu le putem exclude din activitatea creierului, dar nici din activitatea sistemului psihic uman. Şi, pe de altă parte, dacă nu putem exclude raporturile dintre gândire şi creier, atunci nu putem exclude instinctele din activitatea psihică, chiar dacă determinismul acestor fenomene este atât de diferenţiat după cum însăşi diferenţiate sunt semnificaţiile lor. Se pare că atunci când vorbim de tendinţele umane, componentele pulsionale spre acţiunea necesară, eficientă sau nu, cauzalităţile predominante bio-psiho-sociale şi semnificaţiile pe care le posedă fiecare tip de cauzalitate, trebuiesc avute în vedere şi luate corespunzător în considerare. Pe de altă parte, în componentele sale funcţionale, activitatea cerebrală include nu numai sistemul de informaţii adus de organele de simţ (extero-intero şi

proprioceptive) ci şi componentele motorii şi vegetative care sunt atât de aproape de procesele de troficitate cerebrală şi însoţesc în acelaşi timp în calitate de componentă esenţială manifestările emoţionale primare ca şi pe cele superioare. şi atunci, problema care se pune este dacă stările afective primare, şi nu numai ele, fac sau nu parte din trăsăturile temperamentale. Se pare că şi aici disputa este îndelungată şi dacă plecăm doar de la explicaţia pură biologică ajungem într-un punct de la care încetează comprehensibilitatea. Darwin arăta cu îndreptăţire condiţionarea bio-socială a emoţiilor la om şi la animale, deşi condiţionarea la om este bio-psiho-socială, punct de vedere de la care plecând începe să se întrezărească înţelegerea procesualităţii psihice.

Expresivitatea emoţională se ştie că se află în relaţie funcţională cu şi ţine de structura temperamentală, iar la animal aceasta este mai aproape se pare de instinct şi manifestarea sa se intercorelează şi mai strâns cu expresivitatea comportamentală instinctuală. La om intervine însă controlul expresivităţii emoţionale prin intermediul semnificant al conştiinţei fără ca aceste relaţii funcţionale ancestrale să se anuleze. Totuşi, în aceste situaţii putem separa instinctele, afectivitatea-emoţiile, de temperament sau de caracter atâta timp cât corelăm temperamentul cu activitatea nervoasă superioară, iar aceasta n-o putem înţelege în afara instinctelor şi în genere în afara structurilor biopsihice - arhi- şi paleopsihice. De temperament nu putem separa structurile menţionate având în vedere legităţile funcţionalităţii cerebrale ca şi interrelaţiile funcţionale cortico-subcorticale, iar de caracter nu le putem separa din punctul de vedere al expresivităţii, al cauzalităţii psiho-socio-culturale şi spirituale, cât şi al semnificaţiilor pozitive sau negative, ale conţinuturilor afective, chiar primare, în structurarea emergentivă cât şi în structurile caracterului. Structurarea caracterului nu are numai componente relaţionale dar şi componente volitive intelective, motivaţionale şi desigur şi pe cele afective care-şi pun amprenta asupra sa conferindu-i totodată şi baza dinamico-energetică în ansamblul tensiunilor psihologice. În acest context poate că nu se greşeşte prea mult atunci când la baza temperamentului se pune nivelul de emotivitate printre alţi factori, ca cel al activităţii şi orientării, al dinamicii proceselor psihice şi comportamentului. În acest

caz temperamentul ne apare deci într-un sistem deosebit de complex reprezentat de psihicul uman în care rolul de coordonator şi integrator aparţine conştiinţei care unifică semnificativ şi semnificant în cadrul diversităţii contradicţiile individualităţii, relaţionându-le relaţional pe baza dispoziţiilor actuale şi actualizante cu exigenţele superioare ale societăţii prin activităţi structurante şi reacţionale bio-psiho-sociale individuale şi colective, sociale.

G.W.Allport, referindu-se la natura însuşirilor de temperament concluziona astfel: "*Temperamentul se referă la fenomenele caracteristice ale naturii emoţionale ale individului, cuprinzând susceptibilitatea sa la stimularea emoţională, tăria şi rapiditatea obişnuită a răspunsului, calitatea dominantă a dispoziţiei sale afective şi toate particularităţile fluctuaţiei şi intensităţii acestei dispoziţii; aceste fenomene fiind privite ca depinzând de formaţia constituţională şi ca atare, sunt în cea mai mare parte de origine ereditară*"[152].

Caracteristicile afective care se referă la temperament sunt cele elementare care însoţesc senzaţiile şi reprezentările, dându-le o anumită tonalitate şi coloratură difuză, ce contribuie la elaborarea dispoziţiei, a tonusului psihologic. La aceasta se referă durata, profunzimea şi întinderea trăirilor emoţionale, trăirea diferit nuanţată, rezonanţa emoţională, nonconştientizată şi subliminară nivelului de integrare conştientă, particulară fiecărei individualităţi în raport cu particularităţile lumii obiective şi cu nevoile şi cu motivele activităţii individuale. Din acest punct de vedere unii oameni sunt mai "reci" emoţional, vibrează mai puţin, alţii mai mult, unii sunt hipotimi, alţii hipertimi, nuanţările între aceste extreme fiind deosebit de variate. Aceste trăsături sunt însă de natură predominant constituţională şi în care conştiinţa operează asupra acestor potenţialităţi, organizându-le şi actualizându-le sau transformându-le în mod diferenţiat - negativ sau pozitiv - în raporturile ce se stabilesc între istoria naturală şi socială a personalităţii.

---

[152] G.W. Allport, **Personality, A. psychological interpretation,** New York, Holt, 1938, pag. 54

Tonusul emoțional, tonusul mintal, tensiunea psihologică etc. sunt termeni care se referă la **energetica** proceselor și a procesualității psihice, a dinamismului psihic al comportamentului uman, această energetică ținând inclusiv de **tonusul vital**. Este cunoscut că pentru a ne bucura sau pentru a ne supăra este nevoie de o anumită forță, de energie, altfel ne epuizăm și mai mult și aceasta pentru că orice trăire psihică acționează asupra organismului în întregul său, asupra dinamicii cerebrale și invers, în funcție de particularitățile morfo-funcționale ale dinamicii cerebrale, putem răspunde sau nu în mod adecvat solicitărilor de mediu, semnificațiilor bio-psiho-sociale ale acestor solicitări. Energia proceselor psihice nu poate fi explicată printr-un tonus de natură absolut intrinsecă psihicului ca atare și fără legătură cu structurile naturale ale personalității cu aptitudinile, atitudinile, trebuințele, tendințele, motivațiile sale și inclusiv în relație cu particularitățile temperamentale a căror expresivitate este reglată de societate prin intermediul conștiinței și a personalității ca întreg. Această energie este consecința unor legături substanțiale, energetice, informaționale, funcționale ale substratului material al reflectării exprimate în și prin particularitățile temperamentale în relație cu formele informaționale, operaționale psihice pe care această reflectare le îmbracă, exprimând unitatea bio-psiho-socială a ființei umane ce se realizează ca personalitate în și prin acțiunea mijlocită de conștiință în cadrul existenței sociale.

Se pare că atunci când se vorbește despre **tendință, pulsiune, instinct, motivații elementare** etc. se are în vedere tocmai această exprimare în termeni psihologici a unor energii specifice printre care și cele bio-psihice elementare. S-ar părea că aici se află rațiunea pentru care se consideră temperamentul ca o funcție psihologică cu reflectări și relații în și din sfera somatică și cu expresii în conduita socială.

Este cunoscut că viața are o manifestă forță creatoare, iar evoluția de la protist până la hominide și om, constituie dovada cea mai elocventă a acestei afirmații. Viața omului, este adevărat că este **viață umană,** iar în sistemul personalității, *viața însăși este subordonată conștiinței și conștiința subordonată vieții*, aceasta cu atât mai mult cu cât conștiința este ca structură, mai nouă și mai evoluată. *Conștiința*

umană, în funcție de calitatea ei, poate ameliora viața sau o poate transforma într-un infern, ambele acțiuni realizate în și prin coexistență socială; o poate face să prospere și să înflorească, după cum poate s-o suprime sau s-o facă să dispară. Tumultul și neastâmpărul vieții personalității vine de la toate nivelele și din toate direcțiile și instanțele sistemului său psihic, organic și a modelărilor sociale, interiorizate de la nivelul formelor moleculare și submoleculare ale mișcării biologice și până la nivelul de reflectare ideală (ca acțiuni mintale), analitică, integratorie, prospectivă a conștiinței pe conținutul și sensul semnificațiilor în conexiunile sale determinative, unitare cu mediul existenței colective și individuale concrete ce se traduce în acțiuni materiale și mentale.

Considerând omul ca termenul cel mai evoluat al lumii biologice, iar personalitatea ca sistem bio-psiho-social-spiritual complex, unitar și ireductibil la componentele sale, rezultat al evoluției social-istorice, atunci vom înțelege că omul ca personalitate, se încadrează într-un vast ansamblu de determinaări și relații pe care le realizează cu mediul cosmic, natural, cu mediul social, psihologic și spiritual. Relațiile pe care le organizează personalitatea implică realizarea unor activități extrem de diverse, de complexe și de vaste, acțiuni care se organizează în interior ca acțiuni mentale cu determinism și modelare naturală și socială, toate puse în ultimă instanță în slujba vieții.

În dinamica aceasta impresionantă, locul mijloacelor și instrumentelor se schimbă necontenit în raport cu miraculoasa lume a obiectelor și fenomenelor, a conceptelor și cuvintelor rezultate ale acțiunilor umane materiale și ideale. Ceea ce dinamizează ființa umană dându-i unitate, forță și continuitate este conștiința, dar mecanismele și energiile pe care le mobilizează și le pune în joc nu toate țin de sferele luminoase, limpezi și clare ale conștiinței. Intervin în viața personalității numeroase mecanisme cu desfășurare automatică, de la reacțiile biochimice, reflexe și până la automatismele psihologice inconștiente care dau o anumită forță sau tensiune reacțiilor de ansamblu ale personalității ca sistem hipercomplex. În acest sens, **se poate vorbi de o energie, de un tonus funcțional al organismului în**

ansamblul său, care constă în capacitatea de a furniza energia necesară nu numai activităților biologice ca atare, ci și acțiunilor de natura motivațională psiho-socială. **Există, de asemenea, un tonus funcțional diferit al structurilor morfo-funcționale cerebrale, în strânse corelații cu organismul a cărei funcționare o subordonează și o reglează, în raport cu semnificația stimulărilor din mediu. Toate aceste manifestări vitale, biologice și psihologice, impregnează structurile psihice, le conferă o anumită forță, un anumit ritm ca și o tonalitate bio-psihică ce ține îndeosebi de domeniul unei afectivități difuze peternic grevată de structurile instinctiv-vegetative și afective.**

Anticii, referindu-se la aceste structuri vorbeau de un suflet vegetativ, nutritiv, ca și de apetitul concupiscibil, de timie și de epitimie. Ulterior s-a vorbit despre voință cu particularitățile ei de iraționalitate în sensul lui Schopenhauer și apoi despre voința de putere a lui Nietzsche. Bergson considera **elanul vital** ca forță a actelor noastre; psihanaliza a introdus termenul de **libido**, iar Mc. Dougall pe cel de **hormé**. În toate acestea este vorba de tendințe în care, în concepția autorilor amintiți, într-un fel sau altul, ar explica integral sau parțial acțiunile umane.

Din punctul de vedere al fenomenelor de activare a structurilor personalității, tonusul nostru interior suferă permanente oscilațiuni care sunt sau nu sunt conștientizate în mod evident. De la nivelul unor tendințe vagi și inconștiente, subliminare nivelului de integrare corticală conștientă, până la exprimarea în limbaj interior a unor proiecte vagi și de aici la dorință și apoi la acțiune, este nevoie de un efort de o anumită tensiune pentru ca omul să se pună de acord pe sine în raport cu realitatea, prin acțiune. **De tensiunea psihologică ce rezultă ca integrală funcțională a ansamblului sistemic al personalității depinde însăși sănătatea fizică și psihică, cu atât mai mult dacă se conștientizează necesitatea în sensul căreia trebuiesc orientate forțele organizatorii ale sistemului psihic.**

M. Ralea, referindu-se la tensiunea psihologică - termen introdus de psihologul francez P.Janet - scria că: "... sănătatea

sufletească se măsoară după gradul de încordare psihică, de la simpla latență, la vorba interioară, la dorință și până la acțiunea completă și propriu-zisă. Aceasta din urmă este caracterizată prin **funcțiunea** realului, prin credința în realitate, formează un maximum de energie. Un om e cu atât mai sănătos, cu cât se confundă cu realitatea, cu cât crede în ea. Din contra, visătoria stearpă, subiectivismul, analismul, introspecția, înseamnă o fază inferioară din punctul de vedere al tensiunii"[153].

În același sens, M. Ralea nota: "E așa de evident raportul realitate și sănătate, încât e de ajuns ca să scadă oricât de puțin tonusul vital pentru ca să ne dezinteresăm de ceea ce ne înconjoară, pentru a ne adânci, ipohondri sumbri, în toate simptomele, reale ori fictive ale vieții interioare"[154].

În raport cu sentimentul sau principiul realității se pare că tonusul psihologic va avea cote superioare la picnici, respectiv ciclotimi, și inferioare la introvertiți sau schizotimii, leptosomi, dar și la unii și la alții motivația psiho-socială va avea totuși rolul determinant în construirea și orientarea predictivă a actului și în săvârșirea sa, chiar dacă nivelul tensiv constituțional-temperamental de realizare va fi diferit de la o persoană la alta. Pe de altă parte, nivelul de realizare a tonusului reactivității globale, generale va influența tonusul sufletesc și psihologic ca și realizarea efectivă și de diferită complexitate a actului după cum invers, realizarea actului prin semnificația rezultatelor sale, va influența în mod diferit dar diferențiat motivațional, tonusul psihologic sufletesc și prin aceasta inclusiv și tonusul reactivității generale a organismului. În altă ordine de idei, este de amintit că, oricât de intens adecvată ar fi noțiunea subiectivă de funcție a realului în structurarea și în realizarea acțiunii, aceasta nu reprezintă decât un element necesar dar totodată insuficient pentru împlinirea acțiunii în absența forțelor organice sau a condițiilor sociale de împlinire optimală eficientă. Pe de altă parte, oricât de mare ar fi dorința și oricât de corespunzătoare ar fi energiile subiective motivaționale pentru a

[153] M. Ralea, **Scrieri,** vol. II, Editura Minerva, București, 1977, pag. 318.
[154] Ibidem, pag.319.

declanşa acţiunea ca şi condiţiile sociale şi sistemul de norme pentru a o realiza, acestea nu sunt suficiente fără capacitatea corespunzătoare de integrare atitudinală ideo-afectivă adecvată şi fără un minimum optimal de aptitudine absolut necesar realizării efective şi eficiente a actului.

Din acest punct de vedere, fiecare persoană are un rol, dar concordanţa cu statutul său social solicită atât îndeplinirea unor condiţii de ordin subiectiv, ca şi de natură exterioară, obiectivă. Fiecare îşi realizează rolurile cu o participare personală mobilizată până la epuizare sau nu, în raport cu stările subiective ideo-afective intratensive, intertensive şi extratensive, conectate însă nu numai la tensiunile prezentului, ci şi ale forţelor pe care le implică idealul şi deci viitorul, cu determinismul său predominant psiho-social. Din acest punct de vedere *pentru noi tensiunea psihologică nu se reduce la sentimentul şi funcţiile prezentului, chiar dacă viitorul se realizează pe etape şi cu consumarea activă a fiecărei clipe a prezentului.*

P.Janet considera tendinţele ca puntea structural-funcţională de legătură dintre comportamentul organic şi gândire. S.Freud, de asemenea scria că "pulsiunea apare ca un concept limitată între psihic al excitaţiilor emănate din interiorul corpului şi ajunse în suflet, cu gradul travaliului impus psihicului ca urmare a legăturilor sale cu corporalul"[155].

Toate cele de mai sus sunt, desigur, tentative de a explica psihicul uman şi acţiunile omului prin elementele sale infrastructurale. Aceste opinii reflectă, în fond, concepţiile vizând substanţialitatea forţelor necesare organizărilor psihice, însă **tonusul psihologic nu se reduce la aceste energii şi nu este în exclusivitate şi preponderent reprezentat de ele, oricât de importante ar fi şi nici nu este constituit structural în mod esenţial doar din sinteza acestor energii, elementul conştient reprezentând prin forţa structurilor subiective sinteza unor vaste disponibilităţi subordonând şi investind sistemul psihic uman cu valenţe energetice de o incalculabilă energie, întindere şi profunzime, angajând pentru aceasta mobilizarea sinergică a motivaţiilor superioare şi profunde**

[155] S.Freud, **op.cit.**.

cu angajarea consecutivă şi simultană în funcţie de nevoile acţiunii, a tuturor mecanismelor şi structurilor sistemului complex biologic, psihologic şi social al personalităţii, în condiţii optimale sau nu, existenţiale.

Forţa ergică necesară sintezelor psihice, armonioase sau nu, dar necesare acţiunilor mintale şi organizării nivelelor sistemului conduitelor superioare şi complexe a acţiunilor materiale adecvate, se raportează în sensul concepţiei lui Janet, nu numai la efectele, rapiditatea, durata şi energia tendinţelor care, cu cât mai vechi, cu atât mai multă energie posedă faţă de tendinţele mai recent elaborate care ar poseda potenţial energetic propriu mai scăzut, dar şi la organizarea structural funcţională sistemică. Forţa psihologică poate însă fi utilizată în condiţiile unei tensiuni psihologice conştiente pozitive ca o forţă deosebit de puternică, necesară acţiunii îndreptate asupra realităţii şi a perceperii şi re-creării sale pe plan mintal, ceea ce, în ultimă instanţă înseamnă mobilizarea unor energii bio-psihice ca şi superioare cu mult mai mari, care se intercondiţionează funcţional conştient sau nu, dar în mod constant şi reciproc pe tot parcursul exietnţei fiecărei personalităţi în parte. Energia pe care o posedă fiecare om este diferită şi se consumă în mod individual în cele mai diverse activităţi pe care fiecare personalitate le desfăşoară în raport cu motivaţiile bio-psiho-sociale care o animă.

S.Freud subliniază, de asemenea, rolul pulsiunilor în mobilizarea energiilor necesare fenomenelor de adaptare ca şi distoniile ce pot rezulta din refulările îndelungate şi consideră că pentru dinamica psihologică sunt de luat în considerare raporturile **dinamice**, **topice** şi **economice** din structurile sistemului psihic. Din punct de vedere topic, Freud distinge **sinele**, **eul** şi **supraeul**. Sinele ar fi sediul tendinţelor instinctive, a actelor înnăscute bio-psihice elementare care iniţiază şi asigură energia acţiunii şi realizează principiul plăcere-neplăcere. Eul este sediul percepţie-conştiinţă, acţiune-conştiinţă, procese care sunt supuse principiului realităţii în timp ce supraeul ar avea un rol normativ-prescriptiv şi ar fi un fel de instanţă normativă superioară. Numai sinele ar avea o energie proprie, dobândită predominant genetic, în timp ce eul şi supraeul împrumută

această energie din potențialul energiei particulare sinelui și o utilizează, de cele de mai multe ori împotriva acestuia.

Deci, conflictul dintre aceste instanțe este structural, înnăscut, constituțional, și dacă eul nu este suficient de puternic pentru a stăpâni sinele sau este dominat de supraeu, atunci stările conflictuale între diferitele instanțe sunt destul de pronunțate, iar eul va reacționa prin mecanismele de apărare reprezentate de refulare, deplasare, proiecție, etc., pentru a restabili echilibrul funcțional al personalității. Perturbarea capacităților de echilibrare adaptativă asimilator-acomodativă duce la apariția manifestărilor morbide prin dezorganizarea funcțională sau prin epuizarea continuă a forțelor necesare tendințelor inconștiente ale sinelui pentru realizarea echilibrărilor adaptative. Căderea tensiunii psihologice la Freud, vine din această epuizare a forțelor necesare menținerii echilibrului psihic, a tensiunii normale psihologice. Ierarhia psihică descrisă de Freud, cu cortegiul de contradicții evidențiate, este poate mai mult metaforică, dar se cuvine atent descifrată, și ne amintește îndeosebi de teoria lui Platon despre suflet și stat, dar transpusă pe solul concepției biologizante despre om și esență umană de către Freud.

În acest ansamblu de considerații asupra diverselor concepții și teorii privind relațiile dintre aspectele biologice și psihologice ale nivelurilor elementare ale temperamentului și comportamentului, a locului și semnificației proceselor energetice primare, a mobilității și echilibrului lor în dinamica reacțiilor adaptative, termenii folosiți sunt de un impresionant aspect caleidoscopic însă, în ultimă instanță privesc raporturile dintre ceea ce este înnăscut și ceea ce este câștigat în structurile noastre psihice, a raporturilor interfuncționale care se stabilesc între aspectele biologice, psihologice și sociale ale personalității și respectiv ale psihicului uman cu toate relațiile ce se realizează ierarhic și la diferitele nivele ale acestui sistem contradictoriu în toate articulațiile universului său și în unitatea sa desemnată cu termenul de personalitate.

Nu se poate neglija aspectul energetic organic necesar pentru necontenita echilibrare adaptativă semnificativă la exigențele mediului ambiant și nici capapcitatea de a susține subiectiv atitudinal, energia

reacţiilor noastre psihice pe o perioadă mai mult sau mai puţin îndelungată într-un câmp psihologic cu organizare adecvată, în raport cu semnificaţiile ideo-afective ale informaţiilor receptionale şi cu motivaţiile bio-psiho-sociale intenţionale şi nonintenţionale ale conduitelor esenţiale şi specific umane în împlinirile lor individuale. Din acest punct de vedere există o imensitate de variaţii individuale pentru fiecare individ, existând o dinamică psihică particulară, această energie având creşteri şi scăderi ondulante, fazice, atât în cazurile de desfăşurare normală a activităţii, ca şi în cazurile patologice, oscilaţii fazice care sunt consecinţa atât a fenomenelor de bioritmicitate ale funcţionalităţii adaptative, rezultat al unor legităţi naturale înscrise în structurile noastre biologice, ca şi a oscilaţiilor nivelului funcţional, al tonusului psihologic în interdependenţele sale interfuncţionale intra- şi extrapsihice.

Dotarea, din punctul de vedere al capacităţilor energetice ale organismului este diferită de la un individ la altul şi suferă diferenţieri dinamice, fazice în funcţie de vârstă şi de evoluţia fiecărei persoane, de sănătatea sa psihică şi somatică. Această energie exprimată îndeosebi prin ansamblul structurilor temperamentale ne apare ca necesară pentru împlinirea proceselor psihice, a tensionării subiective difuze şi intenţionale a aspiraţiilor şi idealurilor, a dorinţelor, a trebuinţelor, a tendinţelor fiecărui om în parte.

Calitatea acestei energii, forţa şi echilibrul său este de natură înnăscută, constituţională şi se reflectă în structurile temperamentale, în procesele de inhibiţie şi de excitaţie, în tonusul afectiv (holotimie), această energie fiind, de asemenea, particulară eului psihic şi corporal, energie necesară mecanismelor şi proceselor de adaptare, fiind în acelaşi timp amplificată, frânată sau deprimată emergentiv dinspre structurile profunde sau imergentiv prin acţiuni diferenţiate subiective sau predominant de natură psiho-socială negative sau pozitive exercitate prin intermediul conştiinţei dar şi limitat polivalent prin constrângerile sociale cele mai diverse.

În afara acestor energii constituţionale determinate, în ultimă instanţă, de nivelul reactivităţii metabolice, de tonusul vital, de calitatea sistemelor organice de troficitate şi respiraţie celulară, un rol

deosebit îl deține **tonusul psihologic** ale cărui variații sunt condiționate de elementele de natură psiho-socială, de calitatea stimulatorie sau de deprimare a elementelor dinamogene somatice și psihice. În condiții favorabile sau nefavorabile de mediu social și de corelare a comportamentului individual pe terenul exigențelor funcționale ale realului, elementele interne ideo-afective posedă capacitatea de a mobiliza sau de a demobiliza energiile reactivității generale, individuale și sociale, fără a se ajunge la epuizare în cazul utilizării lor raționale. Tensiunea pozitivă psihologică dublată de perseverență și voință, aplicate în mod metodic, conduce la rezultate excepționale chiar în prezența unui substrat morfo-funcțional cerebral mai puțin dotat energetic de la natură. Nu este mai puțin adevărat însă că poate să existe un tonus psihologic corespunzător și condiții sociale excepționale, însă fără forța energetică somatică optimală necesară realizării efortului necesar împlinirii acțiunii, elementele de natură psiho-socială optimale rămân doar virtuale, în stadiul potențialităților, fără a se transforma în realitate prin activitate.

Tensiunea psihologică implică subiacent și simultan un anumit nivel optimal al reactivității vegetativ-emoționale, iar pentru permanenta sa realizare dinamică își găsește sursa pe traiectoria devenirii în motivațiile polivalente de ordin bio-psiho-social în care conștiința deține rolul de compozitor, interpret și de șef de orchestră. Acțiunea este pivotul central, placa turnantă în jurul și pe baza căreia polarizează și se organizează cu rol determinant la rândul lor și la nivele ierarhice diferite, sistemele bio-psiho-sociale ce se intercondiționează dinamic în realizarea scopurilor, potențând în mod spontan sau deliberat energiile individuale pe care le conjugă ca forțe active cu rol demiurgic în realizarea și autodepășirea personalității proprii printr-o sinteză subiectivă transindividuală ca scop, unică și creatoare, rezultat al intersecției active dintre factorii subiectivi și obiectivi în condiții de libertate a integrării sociale, în procesul practic nerestrictiv de subiectivare și obiectivare umană în și prin intermediul existențial social umanizant.

Tensiunea psihologică și orientarea ei privită sub acest aspect se conexează cu temperamentul, aspirațiile, tendințele, dorințele, cu

motivațiile ideo-afective, cu întreg sistemul de valori care ne conectează prospectiv la universal și ideal și după care se ghidează interogatoriu diferențiat calitativ, fiecare personalitate în condiții favorabile de cultură, civilizație și libertate subiectivă și reală.

Determinantele fundamentale ale tonusului psihologic, condiție și rezultat al integrității funcționale optimale a personalității, țin de modalitățile și condițiile fundamentale biologice și sociale ale personalității, de intercorelația lor funcțională diferențiată ascendent pe parcursul și în funcție de stadialitatea dezvoltării lor ontogenetice însă rolul predominant în structura și structurarea sa îl deține factorul social prin coacțiune și ca expresie sintetică a acestuia, conștiința și acțiunea care-l conexează la real și-l proiectează ideal în și prin intermediul ceației.

Desigur că nu vom identifica structurile emergente temperamentale cu instanțele energetice substanțiale, dar vom aminti unele aspecte de participare a acestora în ce privește asigurarea energiei necesare proceselor de adaptare și de structurare armonioasă a mecanismelor materiale temperamentale, ca și legăturile ce se stabilesc între aceste procese ergice și procesele afective între tendințele, pulsiunile, instinctele și motivațiile interne biologice și cele de natură psiho-socială cu rol determinant în activitatea și direcționarea conștientă și de ansamblu unitar, unic și indisociabil al personalității.

Declanșarea și mobilizarea conștientă și susținută a energiilor umane, descătușate de nenumăratele opreliști sociale, aduce pe scena istoriei un actor de o excepțională devoțiune, a cărui talent total este capabil să realizeze cele mai universale roluri și cu o dăruire pasională ce poate ajunge până la sacrificiu. Entuziasmul și capacitatea de sacrificiu poate suplini, până la un anumit punct, însăși insuficiențele dotărilor tehnice sau dimpotrivă, se poate mobiliza împotriva lor, deoarece ingeniozitatea inteligenței umane, care a cunoscut și învins piedicile, este de proporția celor mai viclene și mai puțin cunoscute legități. Ceea ce nu se poate eventual explica uneori în dezvoltarea unei societăți după modelele sau canoanele și legitățile cunoscute, se poate înțelege sau intui de departe, prin implicarea obligatorie în raționament a energiilor vulcanice ale unei subiectivități colective naționale profund

creatoare, profund motivate să învingă greutățile individuale și colective. De aceea, considerăm că activitatea comunității sociale angajată în mod responsabil, deci liber și conștient în crearea propriului destin, realizează condițiile subiective reale, aspre și uneori dure ale necesității depășirii lor în spiritul adevărului, forțe deosebit de rodnice ale creativității ce erodează ignoranța și consfințește prin fapte legitatea promovării inteligențelor adevărate, prin opțiuni transindividuale. În asemenea condiții, considerarea omului în mod concret, înseamnă în același timp o permanentă preocupare pentru realizarea sa valorică prin promovarea și apărarea simultană a sănătății sale fizice, psihice și sociale. Înțelegerea personalității în mod amplu și profund implică în mod necesar înțelegerea omului și a umanului sub aspectul determinărilor sale plurivalente și a asigurării tuturor condițiilor biologice, psihologice și sociale simultan necesare împlinirii și dezvoltării sale.

Doctrinele biotipologice subliniază doar aspectul biologic al individualității, deși aceste trăsături constituie o realitate genetic determinată și parte componentă, nu mai puțin esențială a personalității, aceste trăsături neputând să determine prin ele însele în mod esențial trăsăturile particulare ale personalității. Particularitățile biologice ne dau relații, desigur importante, despre calitatea mecanismelor materiale care stau la baza personalității, însă nu ne pot conferi cheia înțelegerii și explicării conținutului, bogăției și calităților superioare ale vieții psihice conștiente, a atitudinilor, aspirațiilor, convingerilor, intereselor, idealurilor, a conștiinței care organizează, direcționează și anticipează conduitele personalității în sensul corelării lor retrospective și prospective cu necesitățile și cu motivațiile individuale și cu normativitatea socială. Nu trebuie desigur să neglijăm practic și teoretic, condiția biologică a personalității, modificările pe care i le aduce vârsta, etapele sale de dezvoltare și de organizare funcțională, particularitățile de sex și ale reglărilor endocrino-umorale, perturbările aduse de diferitele suferințe somatice sau cerebrale etc., care influențează asupra trăsăturilor de ansamblu ale personalității prin modificarea sau perturbarea bazelor sale naturale. Dar de aici nu se

poate conchide asupra rolului predominant al biologicului în explicarea personalității.

Oricât de ample, de profunde și legic încorporate, prin reflectare în structurile biologice ar fi legitățile lumii obiective, această lume internă biopsihică subterană, atemporală și apersonală nu poate să explice decât doar o mică parte din experiența personalității și desigur că nu și cea mai importantă, dacă avem în vedere că structurările emergente de ordin superior cu efect imergent la rândul lor se realizează determinant pe tot parcursul existenței individuale prin activitate și în cadrul parametrilor valorici ai realității naturale și îndeosebi sociale. Totul însă este condiționat de concepția filozofică fundamentală care stă la baza interpretării relațiilor dintre elementele bio-psiho-sociale ale personalității și deci de modul în care este înțeleasă ființa umană în ultimă instanță. Studiul "omului total" presupune elaborări interdisciplinare complexe așa cum este însăși subiectul căruia acestea i se adresează în calitatea sa de existență obiectivă particulară aflată în relații complexe cu lumea naturală și socială.

Trăsăturile biotipologice constituționale reprezintă elementele de particularizare ale individului, cu reactivitatea sa proprie în ceea ce privește tonusul, dinamica și echilibrul proceselor adaptative predominant biologice și bio-psihice elementare cu echipamentul lor particular endocrino-vegetativ și metabolic-umoral. În același timp, din punctul de vedere al premiselor unor trăsături bio-psihice elementare, particularitățile biotipologice constituie substratul material al fenomenelor de manifestare reflectorie primară, cu structură ancestrală, arhetipală, care participă în structurarea temperamentului, emoțiilor, aptitudinilor, trebuințelor, tendințelor, a unora din structurile inconștientului ca și a gândirii prin logica lor naturală etc., prin aceea că aceste procese, mecanisme și structuri de natură elementară participă ca premise ale dezvoltării psihice care vor fi fertilizate de modelele sociale și care potențial pot să influențeze într-un sens sau altul modalitățile de exprimare ale individualității sau personalității. Socializarea individului, deci individualizarea, în funcție de condițiile interne în corelație cu cele externe, care dețin un rol esențial în cadrul

acestui raport, modelează în mod particular premisele biologice ale personalității, genetic determinate. Măreția spiritualității umane îi este conferită omului de condițiile interne și de dotarea superioară socială, însă acesta este întotdeauna împovărat de imensa sa zestre de natură materială.

În acest mod, suntem de părere că atât particularitățile biopsihice elementare arhi- sau paleopsihologice evidențiate de biotipologie ca și modalitățile diferite de reactivitate neuro-endocrino-umorală, la fel ca și tipurile de activitate nervoasă superioară etc., sunt diferite elemente ale structurilor biologice fundamentale reflectorii ale individului, zestrea sa particulară genetică nativă cu care vine la întâlnirea cu imensitatea valențelor și influențelor valorice modelator-formative ale culturii și civilizației determinante în realizarea umanizării sale și din a căror sinteză superioară, pe parcursul dezvoltării ontogenetice se realizează individualizarea, pe baza însușirii active a complexității de structură și conținut a lumii supraorganice create de om, în raport cu stadialitatea maturizării structurilor morfo-funcționale cerebrale și ale sistemului psihic, ca și de structurarea fazică a interconexiunilor și intercondiționărilor dintre elementele interne și cele externe, dintre elementele biologice, psihologice și sociale ale personalității.

Asupra tuturor binecuvântărilor și blestemelor cuprinse în moștenirea biologică - expresie concentrată, sintetică a victoriilor și vicisitudinilor pe care le-a înfruntat viața în confruntările cu forțele oarbe ale logicii naturale - conștiința a conferit ființei umane nu o simplă autonomie, ci posibilitatea obiectivă de desfășurare a forței extraordinare a anticipării viitorului în condiții subiective și obiective nu lipsite de dramatism în realizarea dinamică, intensivă și extensivă a unor generalizări abstracte care permit interpretări, valorificări și semnificații precum și grade de libertate diferite realizate prin activitate creatoare și iconoclastă în același timp, în raport cu lumea înconjurătoare pe care omul a creat-o și a negat-o permanent.

Noi nu cunoaștem încă, în raport de particularitățile biotipologice, de structurile temperamentale etc., echipamentele particulare ale mediatorilor chimici ai sistemului nervos central,

reactivitatea endocrină particulară, mecanismele enzimatice, metabolice deosebite de la un biotip la altul însă, pe baza cercetărilor de histochimie neuronală, a cercetărilor joncțiunilor sinaptice, a studiilor de biochimie cuantică etc., se vorbește deja de "personalitatea particulară" a diferitelor constelații sinaptice, a predominanței de la un individ la altul, a unor constelații biochimice individuale. Fără îndoială că studiile viitoare vor aduce elemente importante în completarea cunoștințelor noastre și vor permite eventual corelarea, probabil satisfăcătoare a diferitelor cunoștințe acumulate și a căror dispersie și aspecte uneori contradictorii nu ne permit încă structurarea unei imagini logice unitare și detaliat fundamentată a elementelor funcționale bio-psiho-sociale din structurile personalității situate în interiorul de sinteză și de dezvoltare dintre elementele interne și cele externe. Datele actuale ale diferitelor domenii de cercetare științifică, referitoare la ființa umană impun însă conceptul bio-psiho-social ca o concluzie logică a existenței complexe a personalității. Oricât de profund vor pătrunde însă cercetările în cunoașterea mecanismelor materiale, moleculare ale vieții psihice, desigur că prin aceasta nu se va rezolva natura proceselor psihice și ca atare, esența vieții psihice și a personalității, aceasta ținând în mod predominant de societate, de forme de existență și de determinarea superioară biologică.

Dacă admitem modelul funcțional, acțional și interacțional în psihogeneză și sociogeneză ca determinant, nu înseamnă că restrângem determinismul psihic numai la acest model, ci recunoaștem doar rolul **primordial** și deci nu exclusiv al factorului de natură socio-culturală în elaborarea subiectivității umane. Oricât însă de bine susținute și de ample ar fi motivațiile ideo-afective în plan subiectiv, chiar în condițiile sociale obiective deosebit de favorabile, nu orice persoană poate realiza orice fel de acțiune, chiar dacă are o îndelungată experiență, dacă aceasta nu poate fi susținută din punctul de vedere al rezervelor interne de energie și mai ales din punctul de vedere al mecanismelor de realizare a structurilor operaționale și de integrare unitară a sistemului psihic. De aceea, considerăm că, dacă pentru dezvoltarea personalității sunt în adevăr determinante condițiile și motivațiile sociale, acestea prin ele însele nu se transformă din

posibilitate în realitate fără intervenţia activă a conştiinţei pe plan subiectiv, susţinută de desfăşurările optimale de energie şi de substrat necesare din plan psiho-fiziologic ca şi de un nivel optimal de integrare ideo-afectivă.

În ce priveşte corelaţiile care s-au evidenţiat între particularităţile biotipologice individuale şi profilul unor maladii psihice spre care ar fi predispuse unele persoane în cazul instalării unor suferinţe cerebrale manifeste sau nu, ca abiotrofii sau ca procese parabiotizante, deşi corelaţiile de mai sus nu pot fi absolutizate. totuşi cercetările de psihofarmacologie, de biochimie cerebrală au evidenţiat unele mecanisme probabile în care sunt incriminate în mod predominant pentru psihoza maniaco-depresivă mediatorii chimici de tip adrenergic, în timp ce pentru schizofrenie ar fi predominantă interesarea mediatorilor chimici de tipul serotoninei şi acetilcolinei. Presupunerea unei simpaticotonii la picnici şi a unei vagotonii la leptosomi şi respectiv a unei predominanţe a energiei la primii şi a asteniei la ultimii, se pare că-şi găseşte confirmarea în cercetările moderne la fel ca şi în ce priveşte particularităţile reactivităţii endocrine descrise de Pende sau trăsăturile particulare ale activităţii nervoase superioare evidenţiate de I.P.Pavlov.

Este de menţionat, ca reprezentând o valoare particulară, principiul amfotoniei evidenţiat de Danielopolu în literatura medicală românească. Observaţiile clinice atente atestă întrunirea la acelaşi individ, în cazurile tipice, a diverselor trăsături evidenţiate ca particularităţi distinctive în cadrul fiecărei concepţii biotipologice. Apare ca interesantă necesitatea unei sinteze unitare a diferitelor trăsături particulare studiate de diferitele curente biomorfologice. Ni se pare, de asemenea, demn de remarcat că atunci când se fac corelaţii psihologice în raport cu tipul morfologic, se includ în acestea nu numai trăsăturile bio-psihice elementare care stau la baza temperamentului, senzitivităţii, emoţiilor primare ca şi a unor aptitudini şi tendinţe, ci şi un ansamblu de trăsături care se manifestă în structurile caracterului, gândirii etc., şi a căror esenţă este de natură determinant socială. Aici credem noi că este partea vulnerabilă a oricărei biotipologii, tendinţa de a fundamenta biologic particularităţile psihice superioare ale

ANDRIEŞ C. LUCIAN
Nr 2821
Biblioteca Personală

omului, care sunt de esenţă predominant şi determinant socială, de a forţa includerea în tiparele biologice sau suprapunerea pe aceste tipare a determinismului social al psihicului uman, de a răsturna cu capul în jos dialectica raporturilor bio-psiho-sociale în structurarea şi structurile personalităţii, de a nu lua în considerare rolul demiurgic al muncii, al practicii sociale, al activităţii, sub multitudinea formelor sale de manifestare, în realizarea a ceea ce este specific uman în edificarea structurilor şi conţinutului sistemului psihic şi a vieţii psihice a personalităţii.

Referindu-se sintetic la tipurile constituţionale, punct de vedere la care aderăm şi noi, P.Brânzei sublinia că: "Schema constituţiilor somato-psihice are doar un caracter general tipologic, între tipurile descrise existând o mare varietate de combinaţii intermediare. De asemenea, predispoziţia unui anumit tip somatic pentru anumite boli mintale nu constituie o regulă general valabilă, deşi se remarcă predominanţa tipului picnic în cazul psihozelor maniaco-depresive sau a tipului leptosom şi atletic în cazul schizofreniei sau a epilepsiei genetice. Adăugând în plus suma noxelor exogene care se pot induce tulburări sau boli mintale, se poate considera că sănătatea mintală constituie o expresie vectorială a determinismului bio-psiho-social, ontogeneza umană fiind expusă riscului apariţiei tulburărilor psihice pe tot parcursul evoluţiei sale şi cu precădere atunci când fondul constituţional este într-o anumită formă mai mult sau mai puţin marcat.

Insistând asupra conceptului bio-psiho-tipologic, dorim să subliniem în plus opinia noastră în sensul că personalitatea ca expresie vectorială a particularităţilor psihice variază dinamic şi totodată unitar pe un palier nelimitat, datorită particularităţilor pe care i le conferă trăsăturile temperamentale (înnăscute), trăsăturile caracteriale (modulate prin educaţie) şi capacitatea voliţională a fiecărui individ în parte de a-şi comuta procesele de gândire în acţiuni sau inacţiuni deliberate, ansamblu de trăsături prin care se realizează atitudinea corespunzător integrată faţă de lume şi viaţă"[156].

---

[156] P.Brânzei, **Itinerar psihiatric,** Editura Junimea, Iaşi, 1979, pag.158.

Tipărit sub comanda 37
S.C. „Dosoftei" S.A. Iaşi
str. Sf. Lazăr nr. 49

ISBN 973-9135-23-4